

Gina PUICĂ, Liubov MELNYCHUK
(coord.)

**INTERFERENȚE LINGVISTICE ȘI
CULTURALE LA CERNĂUȚI ȘI ÎN LUME**

Eminescu în limbile lumii
(traduceri, receptare critică și academică)

Editura Universității „Ștefan cel Mare”
Suceava, 2021

Referenți:

Prof. univ. dr. Ștefan Purici

Conf. univ. dr. Claudia Costin

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Interferențe lingvistice și culturale la Cernăuți și în lume :

Eminescu în limbile lumii (traduceri, receptare critică și academică) / coord.: Gina Puică, Liubov Melnychuk. -

Suceava : Editura Universității "Ștefan cel Mare", 2021

Conține bibliografie

ISBN 978-973-666-694-0

I. Puică, Gina (coord.)

II. Melnychuk, Liubov (coord.)

821.135.1.09

Volumul a fost realizat în cadrul proiectului FSS 2021 *Lectoratele de Limba Română ale Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava.*

S U M A R

MULȚUMIRI	5
INTRODUCERE (Gina Puică)	6
I. INTERFERENȚE LINGVISTICE ȘI CULTURALE	
LA CERNĂUȚI ȘI ÎN LUME	11
<i>Місія пам'яті на Буковині як чинник формування ідентичності</i> (Валентина Богатирець, Любов Мельничук)	13
<i>Morărenii – o familie culturală a Bucovinei</i> (Maria Olar)	41
<i>Ghetoizări informaționale versus interferențe culturale în spațiul bucovinean transfrontalier</i> (Marin Gherman)	54
II. EMINESCU ÎN LIMBILE LUMII	
<i>Ideologizarea edițiilor lui Mihai Eminescu în limba ucraineană între 1952-1989 în fosta URSS și unele observații asupra traducerilor „Luceafărului” în limba ucraineană în Ucraina independentă de după 1991</i> (Serhii Luchkanyn)	69
<i>Mihai Eminescu în traducere ucraineană: abordare ritmică</i> (Cristinia Paladian)	80
<i>Псалом у творчості Тараса Шевченка та Міхая Емінеску: компаративістичний аспект</i> (Володимир Антофійчук)	89
<i>Străzile Eminescu. Mihai Eminescu în cultura maghiară</i> (Mihaela Bucin)	96
<i>Eminescu în limba engleză: între proiect solitar și traducere colaborativă</i> (Daniela Hăisan)	105
<i>Basmul cult eminescian în limba engleză: in(ter)ferențe traductive și traductologice</i> (Daniela Hăisan)	121
<i>Para una (breve) historia de Eminescu en español</i> (Enrique Nogueras)	136
<i>Despre traducerea lui Eminescu în limba franceză</i> (Muguraș Constantinescu)	148

<i>Elisabeta Isanos, traducătoare a lui Eminescu. Schiță de portret</i> (Doina Cernica).....	166
<i>Istoria poeziei lui Eminescu în exil și diaspora</i> (Mihaela Toader).....	171
<i>Studiu și emoție. Eminescu în viziunea unei cursante</i> <i>a Lectoratului de română de la Cernăuți: Eminescu</i> <i>nu este el decât în românește</i> (Anzhela Petrash).....	180

III. REPORTAJE DESPRE MESELE ROTUNDE

„EMINESCU ÎN LIMBILE LUMII...”	
și „INTERFERENȚE LINGVISTICE ȘI CULTURALE...”	187
<i>În profunzime despre Eminescu la Cernăuți și în lume</i> (Maria Toacă).....	189
<i>Eminescu în limbile lumii la Cernăuți</i> (Doina Cernica)	191
<i>Eminescu înobilează limbile lumii</i> (Maria Toacă)	197
<i>Solstițiul de vară la Cernăuți, cu Eminescu în limbile lumii</i> (Doina Cernica).....	200
<i>13 decembrie 2019 la Cernăuți, o zi din curgerea învolburată</i> <i>a vremii</i> (Doina Cernica)	213

LISTA ALFABETICĂ A AUTORILOR

CARE AU CONTRIBUIT LA ACEST VOLUM	220
--	-----

M U L Ţ U M I R I

Coordonatoarele acestui volum țin să aducă și aici calde mulțumiri conducerii Universităților „Ștefan cel Mare” din Suceava și „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți. Gratițudinea lor merge cu precădere către două persoane: prof. univ. dr. Ștefan Purici și dr. Serhii Lukaniuk, al căror sprijin constant a fost esențial în organizarea meselor rotunde *„Interferențe lingvistice și culturale la Cernăuți și în lume”* și *„Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică”*, care s-au desfășurat la Cernăuți între anii 2016-2021 și care sunt la originea textelor publicate aici.

INTRODUCERE

Gina Puică

Volumul de față cuprinde o mică parte din prezentările făcute de autori în cadrul celor două mese rotunde anuale și internaționale co-organizate din 2016 până în 2021 (cu o întrerupere, în 2020, cauzată de epidemia de Covid-19) de Lectoratul de limbă română și de Centrul de Studii Românești de la Universitatea Națională Yuriy Fedkovych din Cernăuți: „*Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică*” și „*Interferențe lingvistice și culturale la Cernăuți și în lume*” (ambele cu câte 4 ediții la activ).

Prima ediție a acestei duble serii a avut loc în februarie 2016, în Sala albastră (spațioasă, dar relativ rece în acel anotimp) a corpului central al Universității Naționale Yuriy Fedkovych din Cernăuți. Îmi începusem de puțină vreme misiunea de lector de română la Cernăuți din partea Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava și venise momentul încercării unor evenimente care să depășească limitele sălii de curs și pe cele curriculare. Alegerea receptării lui Eminescu în alte spații lingvistice și culturale mi s-a părut o temă deopotrivă generoasă, actuală și extrem de potrivită locului în care ne aflăm. Au intervenit la acea primă ediție Volodymyr Antofiichuk (cu comunicarea prezentă în acest volum), Vasile Tărățeanu, Ilie Popescu, Cristinia Paladian (cu comunicarea transpusă și în această carte), dar și cursanți din prima serie ai Lectoratului, care au recitat impresionant texte poetice eminesciene (în special Inessa Krasnokutska, atunci debutantă, acum o foarte bună cunoscătoare a limbii noastre).

Și edițiile consacrate explicit lui Eminescu ale meselor rotunde au continuat în anii următori, de la a doua ediție mereu la mijlocul lunii iunie, căroră li s-a adăugat din 2017, la mijlocul lunii decembrie, seria de mese rotunde dedicate interferențelor lingvistice și culturale, altă temă generoasă, incitantă și adaptată spațiului nostru de desfășurare. De la cea de-a doua ediție a mesei rotunde „Eminescu în limbile lumii” și prima din seria „Interferențe lingvistice și culturale la Cernăuți și în lume”, locul de desfășurare a devenit mult mai caldă și intimă Sală verde a universității

cernăuțene, iar partener organizator a fost Centrul de Studii Românești, din cadrul Facultății de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale din Cernăuți, coordonat de Liubov Melnychuk.

Dintre cei care au prezentat memorabile comunicări în cadrul acestor serii de evenimente, dar care nu sunt prezenți și în volum, i-aș aminti aici pe: Monica-Geanina Coca, Mircea A. Diaconu, Raluca Dimian, Dorel Fînaru, Nikoletta Holovach, Veronika Hrytsku, Mircea Lutic, Ihor Piddubnyi, Monica Timofte, Felicia Vrânceanu.

Fiecare ediție a acestor evenimente a fost de asemenea onorată succesiv de Excelențele lor, consulii generali Eleonora Moldovan și Irina-Loredana Stănculescu, sau de miniștrii consilieri și consulii Dan Constantin, Edmond Neagoe, Ionel Ivan, reprezentanți ai Consulatului general al României la Cernăuți, ca și de reprezentanți ai conducerii Universităților „Ștefan cel Mare” din Suceava și „Yuriy Fedkovych” din Cernăuți.

Așa cum o simplă privire aruncată asupra cuprinsului o arată, partea cea mai importantă a textelor reunite în acest volum este consacrată traducerii și, mai larg, receptării lui Eminescu în câteva spații, limbi și culturi ale lumii. Un loc aparte este, firește, dedicat spațiului ucrainean ca receptor al creației eminesciene (despre care tratează textul lui Serhii Luchkanyn, cel al lui Volodymyr Antofiichuk și cel al Cristiniei Paladian), dar de o foarte mare atenție se bucură și spațiile de limbă engleză (de care se ocupă cu pasiune și minuție Daniela Hăisan), de limbă franceză (investigat de Muguraș Constantinescu), de limbă spaniolă (avut în vedere aproape exhaustiv de Enrique Nogueras, el însuși traducător al prozei eminesciene), sau de limbă maghiară (aflat în vizorul Mihaelei Bucin).

În articolul său, Muguraș Constantinescu pătrunde adânc în istoria traducerilor efectuate din opera eminesciană în limba franceză, bazându-se pe un corpus de nu mai puțin de 38 de titluri, publicate din 1884 până în 2004. Daniela Hăisan, în cele două texte oferite nouă aici, analizează cu o extremă finețe traduceri realizate în limba engleză deopotrivă după poezia și după proza lui Eminescu, propunându-ne concomitent și pasionante incursiuni în teoriile și practicile traducerii literare. Cititorul care se întreabă ce este o traducere pertinentă, adecvată, în special a poeziei eminesciene (contează mai mult cuvântul, ritmul, imaginea etc.?), poate afla din volumul de față unele răspunsuri. Oricum, acest cititor va fi sigur

pus de către autori pe niște piste demne de luat în considerare în propriul său demers hermeneutic.

Cercetătorii reuniți în acest volum nu au fost interesați însă doar de destinul poeziei și de cel al prozei eminesciene. Aceștia s-au arătat preocupați de numeroase alte aspecte legate de perpetuarea memoriei lui Eminescu peste hotare (cum ar fi numele de străzi „Eminescu” sau ridicarea de monumente consacrate acestuia în Ungaria, despre care scrie Mihaela Bucin).

Dar Eminescu și opera sa nu constituie doar o parte, esențială, a patrimoniului lingvistic și literar al culturii române, fixată de-a lungul timpului, și chiar rigidizată de trecerea acestuia. Eminescu a devenit simbol al unei indelebile unități spirituale naționale, chiar dacă noblețea acesteia este uneori instrumentalizată sau, pur și simplu, impropriu folosită. Fapt e că, așa cum o arată Mihaela Toader în articolul său, poemele eminesciene erau solicitate, ca și când ele ar fi constituit un aliment indispensabil sau un balsam spiritual vital, de intelectualii români exilați în timpul și după cel de-al Doilea Război mondial, care nu aveau acces cu ușurință la volumele din țară, ceea ce i-a condus pe câțiva dintre acești exilați români să tipărească acea „ediție de pribegie” a poeziei eminesciene, asupra căreia se oprește cercetătoarea.

Chestiunea ideologiei și a instrumentalizării, ocultării, deturnării, dar și a valorificării operei pe criterii ideologice l-a preocupat pe Serhii Luchkany, care sintetizează în articolul pe care-l semnează aici receptarea lui Eminescu în Ucraina sovietică și în cea independentă, de după 1991. Iar Volodymyr Antofiichuk se dedă unui studiu comparatist între Mihai Eminescu și Taras Șevcenko, în vreme ce Cristinia Paladian face o critică a ritmului în unele traduceri ucrainene de poeme eminesciene.

În volumul nostru se întrevăd, desigur, și multe figuri de traducători și de traducătoare din Eminescu (precum cel al Elisabetei Isanos, schițat de Doina Cernica), figuri considerate în general a aparține mai degrabă umbrei, asociate planului secundar al creației, dar care tind, din fericire, să fie din ce în ce mai des scoase la lumină de cercetători.

Receptarea prin traduceri, studii și formele diverse de patrimonializare în străinătate a moștenirii spirituale eminesciene ne plasează în plină tematică a interferențelor lingvistice și culturale (la Cernăuți și în lume), tematică majoră avută în vedere chiar și atunci când aceasta nu era afirmată ca atare în cadrul meselor noastre rotunde. Dintre studiile prin excelență consacrate acestei axe extrem de extinse (deci dincolo de figura și de opera lui Eminescu), volumul nostru reține în

capitolul dedicat explicit acesteia foarte puține dintre cele care au fost prezentate de-a lungul anilor cu ocazia întâlnirilor noastre cernăuțene, dar care sunt cu atât mai prețioase. Este cazul amplului și bine documentatului articol al Valentynei Bohatyrets și al lui Liubov Melnychuk, ambele autoare aflate în căutarea unei „identități bucovinene supranaționale”, și care pătrund în „arheologia” memoriei Cernăuților și reconstituie prin text și imagine firul istoriei unor locuri cu o mare încărcătură simbolică. Este și cazul textului redactat de Marin Gherman, politolog și jurnalist cernăuțean ancorat deplin în prezent, care se arată îngrijorat tocmai de pericolul pierderii memoriei culturale comune în Bucovina în era digitală, sub asaltul dezinformării și sub amenințarea replierii identitare și a ghetoizării informaționale.

Dincolo de eclectismul inevitabil și fermecător al unui volum ce cuprinde o arie tematică atât de vastă, asumăm și o oarecare eterogenitate a acestuia din punct de vedere al valorii științifice, ceea ce face că studii foarte savante, precum cele ale colegilor Muguraș Constantinescu, Daniela Hăisan, Serhii Luchkanyn, Enrique Nogueras, Valentya Bohatyrets și Liubov Melnychuk, pentru a nu-i numi decât pe aceștia, împart armonios spațiul tipografic cu texte de natură mai puțin academică: cum e, de pildă, cazul unui text condus de dorința de a afirma rolul unei familii românești din Bucovina din partea celei care veghează la bunul mers al activităților Fundației „Leca Morariu”, sau al altui text în care se exprimă emoția întâlnirii unei cursante a Lectoratului de română de la Cernăuți cu poezia lui Eminescu.

Eclectic, volumul este, fatalmente, și foarte fragmentar, întrucât acesta surprinde doar instantanee și frânturi ale unor cercetări și ale unor teme deosebit de vaste. Reamintim că nu sunt incluse aici decât puține din intervențiile care au fost făcute în cadrul meselor noastre rotunde. Avem însă privilegiul de a fi avut printre participanții la câteva dintre edițiile acestor evenimente științifice și culturale, care stau la originea acestor texte, două jurnaliste și scriitoare, Doina Cernica și Maria Toacă. Amândouă au știut nu doar să dea seama sintetic despre evenimente, ci au avut talentul de a restitui în reportajele lor, publicate inițial în cotidianul *Crai nou* de la Suceava, întreaga atmosferă și detalii numeroase și semnificative ale întâlnirilor noastre. Ne bucurăm să le republicăm în capitolul final al acestei cărți. Lectura acelor texte va reînvia momente, va aduce sub ochii și în mintea și inima martorilor de atunci și ale cititorilor

de azi fețe, nume, idei, propuneri, contribuții, emoții, locuri, semnificații. Mai ales că lista participanților care nu și-au trimis textele spre publicare în acest volum este, cum ați constatat, la fel de mare ca cea a autorilor prezenți aici. Reportajele Doinei Cernica și cele ale Mariei Toacă remediază în bună măsură golurile, recompunând totodată o atmosferă unică, în care vă invităm să intrați după ce veți fi parcurs (sau chiar înainte!) studiile și articolele ce le precedă în volum.

Suceava, 15 noiembrie 2021

***I. INTERFERENȚE LINGVISTICE
ȘI CULTURALE
LA CERNĂUȚI ȘI ÎN LUME***

МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ НА БУКОВИНІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ¹

Валентина Богатирець
Любов Мельничук

Abstract:

Nowadays, in the age of massive spatial transformations in the built environment, cities witness a new type of development, different in size, scale and momentum that have been thriving since late 20th century. Diverse transformation of historic cities under modernisation has led to concerns in terms of the space and time continuity disintegration and the preservation of historic cities. In a similar approach, we can state that city and city space do not only consist of present, they also consist of the past; they include the transformations, relations, values, struggles and tensions of the past. As it could be defined, space is the history itself. Currently, we would like to display how Chernivtsi cultural and architectural heritage is perceived and maintained in the course of its evolution. Noteworthy, Chernivtsi city is speculated as condensed human existence and vibes, with public urban space and its ascriptions are its historical archive and sacred memory. Throughout the history, its urban landscape has been changed, while preserving its unique and distinctive spirit of diversity, multifacetedness and tolerance. The city squares of the Austrian, Romanian and Soviet epochs were crammed with statuary of royal elites and air of aristocracy, soviet leaders and a shade of patriotic obsession, symbolic animals and sacred piety- that into 'Bukovynian supranational identity'.

Keywords: *Chernivtsi, cultural memory, memory studies, monuments, squares, identity.*

¹ Acest studiu a făcut obiectul unei publicații anterioare: Мельничук Любов, Богатирець Валентина, Культурна пам'ять в урбаністичному просторі як чинник формування ідентичності. // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Чернівецький університет, 2019. Т. 40 С. 160-183. (nota coord.)

Нині особливо актуальним для дослідження урбаністики є вивчення ціннісних, культурно-історичних символів міста у різні періоди його історії, що особливо яскраво відображається у меморіальному ландшафті Чернівців через демаркацію кордонів в минулому, постійні історичні поневіряння та посилення зовнішніх впливів. Міський простір Чернівців сформувався під впливом різних історичних епох.

Чернівці – справжнє європейське місто, яке змінювало своє обличчя протягом століть, залишаючись самотутнім містом з унікальним флером толерантності, багатоманітності та багатолікості.

Важливість дослідження чернівецьких площ полягає у вивченні їх як місць пам'яті, їх самотутності та духовності та визначенні їхньої значущості як об'єктів культурної спадщини як України так і Європи.

Об'єктом дослідження виступають площі та пам'ятники, що розташовувалися на них, котрі містили надзвичайно об'ємний символічний потенціал та відображали символічний зміст різних епох. Площі та пам'ятники концентрували в собі всю енергію епохи, його жителів, настрої суспільства, а головне відображали «обличчя» влади та її ставлення до жителів міста і водночас ставлення до попередньої влади. Створення площ та встановлення на них символічних пам'ятників свідчили про значущість міста як політичного, адміністративного та культурного центру держави.

Історична довідка

Місто Чернівці має надзвичайно багату історію, котра вкарбувалася в «обличчя» міста і по сьогодні показує його багатолікість. Через розташування в прикордонному регіоні місто входило до складу різних держав: 1514-1739 рр. Чернівці були в складі Османської імперії, з 1739 по 1774 рр. – Російської імперії, 1775-1918 рр. – Австрійської імперії, 1918-1940 рр. 1942-1944 – Румунії та 1940-41, 1944-1991 – УРСР в складі СРСР. Чернівці, дійсно можна назвати історичним містом, котре постає носієм культурної спадщини та вирізняється саме історико-культурним потенціалом розвитку.

Чернівці – одне з давніх міст України. Свій розвиток Чернівці розпочали в складі Київської держави. У другій половині XII ст. князь

Ярослав Осмомисл заснував на березі річки прут оборонне місто Черн. З середини XIV ст. Чернівці, входили до складу Молдавії як прикордонне місто з Польщею, через яке проходив торговельний шлях зі Львова на Сучаву. У 1400 р. господарем Молдавії став Олександр Добрий. Зовнішня політика Олександра Доброго сприяла розквіту та поживавленню торговельних зв'язків. Саме на цей час припадає перша документальна згадка про Чернівці, історики віднайшли її в грамоті правителя Молдови від 8 жовтня 1408 р. Чернівці згадувалися як невеликий митний пункт на торговельному шляху між Львовом і Чорним морем. Уже в 1488 р. Чернівці стають центром повіту та відповідно до магдебурзького права отримують міське самоврядування. В 1538 р. Молдавське князівство потрапило під панування султана Сулеймана Пишного, а Чернівці опинилися в складі Османської імперії. У XV–XVI ст. Чернівці були торговим центром з ярмарками. Згодом на території Чернівців проходили кілька воєн Молдавії з Польщею, численні російсько-турецькі війни, а також на території Чернівців боролися козаки. Внаслідок російсько-турецької війни 1768–1774 рр. та згідно з Кючук-Кайнарджийським мирним договором Чернівці перейшли під владу Австрії (1774–1918 рр). Від самого початку австрійського панування Чернівці стали центром Буковини. Літописець Раймунд Кайндль описує прихід австрійців у своїй праці «Історія Чернівців»:

«31 серпня 1774 року австрійське військо під орудою обервахмістра Міга з Галичини вступили на Буковину, яку незадовго до того залишили росіяни. Вже того самого дня головне командування перебралось до Чернівців.... Буковина стала австрійською без єдиного пострілу...»²

Не зважаючи на студіювання окремих питань, перспективи нашого дослідження зумовлено, власне, початком австрійської епохи у розвитку урбаністичного простору та збереження культурної пам'яті Чернівців; коли, погоджуючись з міркуваннями чернівецького історика Олександра Масана, «В історії міста...

² Мельник, І., Щербанюк, Л., Любківський, О. (2015) *Czernowitz: історичні вулиці, будинки та видатні особистості: урбаніст. есеї*. Чернівці. Друк Арт, с. 19.

розпочалася нова – австрійська [доба – авт.], яка принесла із собою нові культурні впливи, європейські смаки...».

Варто підкреслити, що на початку 1861 р. Буковина отримала статус окремого коронного краю з власним самоврядуванням, а місто Чернівці стало його столицею. Однак, у 1914 р. розпочалася Друга світова війна, внаслідок якої Чернівці опинилися в складі Румунії з 11 листопада 1918 р. до червня 1940 р. За архівними даними, саме 28 червня 1940 р. загони Червоної армії СРСР увійшли до Чернівців. Проте, більшовицький режим протримався не більше року, адже після нападу Третього Рейху на СРСР 6 липня 1942 р., Чернівці були окуповані румунськими та німецькими військами, внаслідок чого Румунія знову прийшла до влади. Однак, ця окупація тривала вже недовго і 29 березня 1944 р. радянські війська зайняли Чернівці. В місті відновлена більшовицька влада, а Чернівці стають обласним центром. Внаслідок невдалого комуністичного перевороту в Москві, 24 серпня 1991 р. було проголошено незалежність України, а місто Чернівці стало обласним центром Чернівецької області, яким залишається і до нині.

Площі – меморіальний ландшафт Чернівців

Ще з часів давньої Греції особливе місце в містобудуванні та житті містян відігравали площі, які в той час носили назву – агора. Одна з найперших згадок агори міститься в творі Гомера “Іліада” (VIII ст. до н.е). Агора служила, зазвичай, площею для народних зборів в Давній Греції. Як стверджує С. Костоф, саме із утворенням агори вперше в історії з’являється публічний простір як необхідний елемент міста³. На думку О.Македонського, саме площа (агора) є центром будь-якого міста, де зустрічалися містяни для обговорення як повсякденних новин, так і політичних. Ринкової площі ставали не лише адміністративним ядром міста, а й публічним простором, місцями притягання городян. Площі набували символічного значення як місць втілення «ідеї» свободи громадянина.

Визначні заходи зазвичай проводилися саме на ринкових площах і відповідно це свідчило про важливість події, а також наповнювало як подію так і площу символічним змістом. Так, до

³ Kostof, S. (2005), The City Assembled: the Elements of Urban Form Through History. London. Thames & Hudson Ltd. 315 p.

прикладу, 26 квітня 1901 р. на сучасній Соборній площі відбулося свято 41 піхотного полку в честь 200-річчя на Austriaplatz (**Фото 1,2**).

Фото 1

Військова присяга на святкуванні 200-річчя 41 піхотного полку на Austriaplatz. Фото 26 квітня 1901 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 2

Свято 41 піхотного полку в честь 200-річчя на Austriaplatz. Фото 1901 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Беручи до уваги ідеологічне підґрунтя та акцентуючи важливість візиту до Чернівців, саме на цій площі, 6 серпня 1917 р. відбулася зустріч з імператором Карлом I (**Фото 3, 4**). Авторки стверджують, що заходи, які проводилися на ринковій площі, символічно та ідеологічно відповідали масштабу певної події. Відтак, хроніки подій на ринкових площах свідчать про зміни політичних традицій, соціальної структури, про етапи економічного розвитку, а також про конфлікти та релігійне розмаїття.

Фото 3

Імператор Карл I біля ратуші (споруджена в 1843-1847 роках, архітектор А. Микулич). Фото 06 серпня 1917 року.
Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 4

Зустріч імператора Карла I. Пам'ятник "Пієта" (встановлено на кошти Лазара Михаловича в 1827 році, архітектор Н. Легерлуц. Перенесений в 1923 році на площу біля костелу Найсвятішого Серця Ісуса, знищений в 1950 році). Фото 06 серпня 1917 року.
Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Ринкова площа від найдавніших часів була, за словами У. Іваночко та Г. Петришин, «виразником урбаністичності»⁴. На думку Олега Рибчинського, *«ринкова площа – те, щов ідрізняє історичне місто від села, головна ознака міста як такого»*⁵. На думку С. Кравцова, *«ринкові площі були одним із найважливіших елементів міст-магдебургій, що свідчили про їхній міський статус. Цей розпланувальний елемент, незважаючи на його порівняльну стабільність у часі, теж підлягав змінам»*⁶. Площі постійно зазнавали трансформацій у зв'язку із змінами урбаністичних концепцій, при цьому завжди виступали як об'єкти містобудівної культури.

Ідентифікація ринкових площ як об'єктів культурної спадщини передбачає також культурну оцінку їх структурних елементів. Важливим елементом площі є адміністративні будівлі, ратуші, театри і звичайно пам'ятники як знак епохи, що символічно позначає політичні зміни в житті міста. Відповідно до зміни влади на будівлях, що розташовані на площах змінювалися прапори, що несло свій ідеологічний сенс. Як стверджує О. Рибчинський, *«Ринкові площі мають свою хронологію, релігійну, соціальну та політичну історію, окреслені історичні місця, просторові знаки, акценти та домінанти, а також публічне зонування. Тому ринкові площі можна розглядати як палімпсест, уважне відчитання якого дозволяє реконструювати різноманітні історії. Кожна з них оповідає про долю як окремих мешканців, так і всієї громади, регіону чи, навіть, держави. Зіставлення цих дискурсів дає можливість побачити складну тканину історичних та культурних переплетень,*

⁴ Петришин, Г. (1999) Еволюція принципів класифікації міст Західного регіону України в австрійський період (1771-1918). *Вісник державного університету "Львівська політехніка". Архітектура*. Книга міст Західного регіону України. Міждисциплінарні дослідження у містознавстві. Львів. №379. С. 67-95.

⁵ Рибчинський, О. Ринкові площі історичних міст України. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/oleh-rybchynskiy-rynkovy-ploshchi-istorychnykh-mist-ukrainy-uryvok-z-knyzhky>

⁶ Кравцов, С. (2007) Принципи регулярного містобудування Галичини XIV–XVII ст. *Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»*. Число 17. Львів: інститут «Укрзахідпроект-реставрація». С. 126–127.

*взаємозв'язків, подібностей, тенденцій»*⁷ Репрезентаційні ринкові площі – символ важливих суспільних відносин. У їхньому просторі розташовуються важливі монументальні пам'ятки⁸.

Як стверджує вичерпний аналіз, площам Чернівців властива тривала містобудівна історія та нашарування різночасових розпланувально-просторових систем. Цікавим видається той факт, що містобудівний комплекс чи ансамбль ринкової площі – це гармонійно інтегрована частина живого міського організму. Чернівецькі площі як містобудівні об'єкти виступають просторовим осередком реалізації усіх потенційних форм культурної спадщини, як матеріальних так і нематеріальних. Впродовж часу, коли площа залишалась ядром міста, різні епохи змінювали одна одну, символічно, що світогляд, спосіб життя та наукові досягнення кожної доби мали власне самовираження як у містобудуванні, так і в архітектурі.

Пам'ятники як символи епох

*What do monuments and memory
have to do with each other?*⁹

Як уже зазначалось, історико-культурне наповнення Чернівців завжди доповнювали пам'ятники, що відображали настрої кожної епохи та розташовувалися на основних площах міста.

З приходом кожна нова влада знищувала символи попереднього державно-політичного режиму і на їх місцях споруджували власні нові пам'ятники з новим ідеологічним навантаженням. Зміна влади в Чернівцях завжди несла з собою глибоку зміну політики пам'яті, що супроводжувалося створенням нових «місць пам'яті»; місто наповнювалося чи то австрійською, чи то румунською, чи то радянською символікою. Важливим елементом

⁷ Рибчинський, О. Ринкові площі історичних міст України. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/oleh-rybchynskiy-rynkovi-ploshchi-istorychnykh-mist-ukrainy-uryvok-z-knyzhky>

⁸ Рибчинський, О. Ринкові площі в композиційно-планувальній структурі історичного міст. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/may/16663/27.pdf>

⁹ James, E. Young (2017) The Memorial's Vernacular Arc Between Berlin's Denkmal and New York City's 9/11 Memorial, *Observing Memories*, №1, p.11, URL: <https://view.joomag.com/observing-memories-issue-1-reviewed/0825525001511821580>

закріплення в колективній пам'яті сприйняття міста як такого, що «споконвічно» мало зв'язок з тим чи іншим режимом є створення саме пам'ятників.

Окрім історико-культурної та історико-пізнавальної функції, пам'ятники відіграють меморіальну функцію, саме ту, яка є предметом нашого дослідження. Пам'ятник – витвір мистецтва, котрий має залишитися в пам'яті людей та символізувати для них певну подію, особу або епоху. Звичайно, за допомогою руйнування попередніх пам'ятників намагалися «стирати пам'ять» про певну історичну епоху, до прикладу на чернівецьких площах з приходом нової влади завжди з'являлися нові пам'ятники. Безперечно, пам'ятники виражали певну національну ідею нової епохи та завжди становили частину культурної спадщини людей окремого регіону. За допомогою пам'ятників можна чітко дослідити культурно-історичний код мешканців певного регіону, щоб зрозуміти їхню ментальність.

Варто зазначити, що пам'ятники, які встановлювалися на площах Чернівців, ставали завершальним елементом не тільки ландшафту, а й сенсу, який сконцентрований в пам'ятнику. Громадський простір міста часто наповнювався пам'яттю про «великих людей» різних епох; іншими словами, у румунський період на площі Арбороса (Arboroasa) встановили погруддя класика румунської літератури Міхаю Емінеску та погруддя прем'єр-міністра Румунії Іона Братіану.

Таким чином, з вищесказаного випливає, що у часи історичних випробувань спостерігається й радикальне відокремлення, відчуження від домінуючого «меморіалу». Поставала проблема граничності просторів в історико-архітектурних інтерпретаціях. Меморіальний ландшафт Чернівців має дуже виразне хронологічне розмежування: 1. Австрійська доба (1775-1918); 2. Румунська доба (1918-1940, 1942-1944); 3. Радянська доба (1940-41, 1944-1991); 4. Доба незалежності України (1991- сьогодні).

Центральна площа з Ратушею: серце Чернівців

Центральна площа – серце Чернівців. Більшість міських подій відбувається на цій площі, окрім того, в ній також розміщується вражаюча Ратуша зі своєю багаторічною традицією виконання «Марічки» трубачем. Вважається, що Чернівці є благословенним містом із позитивними коливаннями та толерантністю у кожній

життєвій сфері, оскільки число 7 (символізує успіх та процвітання) домінує у створенні Центральної площі. Символічно, що площа була заснована 1787 року. Раніше тут було *сім* готелів. *Сім* вулиць розходяться, як сонячні промені, у різні боки від площі. *Сім* держав у різні часи тут піднімали свої прапори. (Фото 5). До слова, ідея створення площі виникла в цесаря Йосифа II під час перших відвідин Чернівців у червні 1783 р. Почалося будівництво площі у 1790-х роках.

Фото 5

Вид на Ringplatz. В центрі - ратуша (споруджена в 1843-1847 роках, архітектор А. Микулич). Ліворуч ратуші - будівля, яка в 1898 році стане готелем "Belle Vue", згодом "BANCA DE EST S.A.".

Перед ратушею - пам'ятник "Піста". Фото до 1898 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем

До 1918 р. офіційною назвою площі була Рінгплац (Ринкова площа, Ringplatz), до 1940 р. її називали Площа Унірії (Площа Об'єднання, Piata Unirii), до 1949 року її називали Площа Леніна, а з 9 березня 1949 р. по теперішній час – Центральною площею.

Немає іншої площі, котра б мала більше значення для мешканців Чернівців з моменту урбаністичного прориву у XIX ст.¹⁰

¹⁰ Осачук, С., Салагор, М. (2019) Чернівці. Антикварні нариси. Чернівці. Книги-XXI. С. 14

У 1847 р. на площі було встановлено пам'ятник Божій Матері (Скорботної Богоматері). Пам'ятник був заввишки три метри і зображував Божу Матір з тілом свого сина на руках в оточенні янголів. Пам'ятник отримав назву «Піста», його скульптором був Н. Легерлуц (Фото 6). Статуя вважалася покровительською міста, що символізувала милосердя та співчуття. Чернівчани ставилися до пам'ятника з особливою пошаною в австрійські часи і вона залишилася важливим місцем пам'яті і в роки незалежності України, так в 1999 році вийшла Постанова Кабміну, якою передбачено відновити видатні пам'ятники історії та культури України. В постанові перелічено 49 пам'ятників, серед яких була і Піста. Відновлення пам'ятника планувалося зробити з нагоди 600-річчя міста Чернівці¹¹. Вдруге була спроба відновити пам'ятник в 2016 р. на честь героїв Небесної сотні¹², однак цього не сталося і вдруге. Основним аргументам щодо неспроможності відновлення пам'ятника виступає те, що не збереглися автентичні фрагменти Пісти, креслення та фото фіксації з різних ракурсів, при цьому не беруться до уваги старі фото та листівки¹³.

Піста простояла в Чернівцях 98 років і в 1925 р. була перенесена та встановлена біля єзуїтської церкви «Серце Ісуса». В радянські часи пам'ятник було знищено.

Фото 6

Пам'ятник Божій Матері розташований на Ringplatz. Фото ≈ 1900 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

¹¹ У Чернівцях хочуть відновити пам'ятник Пісти. (2014) Молодий буковинець. № 38. С.2.

¹² Покровителька міста проситься на історичне місто. (2014) Буковина. 8 квітня. С.1.; У Чернівцях хочуть відновити пам'ятник Пісти (2014) Молодий буковинець. № 38. С.2.; Для всіх буковинців, а не окремої спільноти. (2017) Буковина. 28 квітня. С. 3.

¹³ Пам'ятник чи безпам'ятство. (2016) Буковина. 14 жовтня. С.2.

Однак, варто зазначити, що в Чернівцях було дві копії відомої роботи Мікеланджело Пієти: одна у вигляді пам'ятника, якого вже немає, інша – у вітварі римо-католицького костюлу Воздвиження Святого Хреста¹⁴. Окрім цього в наші дні стоїть пам'ятник Пієти на одному з кладовищ Чернівців (в Садгорі). (**Фото 7**)

Фото 7

Зменшена копія “Пієти” на Садгірському кладовищі на гробовці сім'ї Merzowicz. На світліні помітні відмінності від оригіналу, особливо розташування ніг. Фото 2008 рік.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

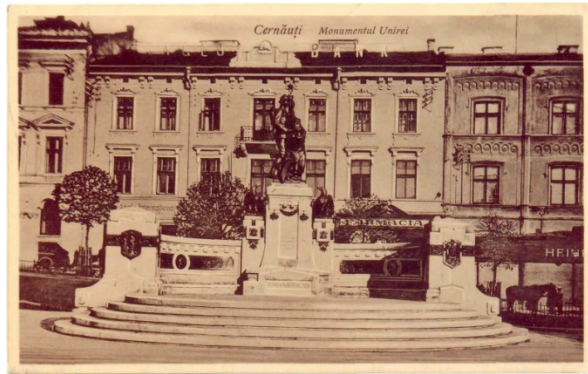
У листопаді 1918 р. до влади в Чернівцях приходять румуни і як пише німецький історик Р.Вагнер «нові румунські пани усунули більшість пам'ятників, в тому числі і Хрест «Пієта» на площі Ринок, що мусив поступитися місцем національному монументу «Унірія»»¹⁵. 11 листопада 1924 р. з нагоди приєднання Буковини до Румунського королівства на площі встановлюють «Монумент возз'єднання» (**Фото 8**). Вигляд монумента був дуже «красномовний» і символічний. Пам'ятник зображав румунського воїна одягненого в бойову амуніцію з прапором та гвинтівкою, а перед ним вклонялася дівчина, що символізувала «вдячну, визволену» Буковину. З титульного боку біля

¹⁴ Лашкевич, М., Бойко, І. (2018) Запрошуємо на екскурсії Чернівцями. Путівник. Чернівці. Прут. С. 20

¹⁵ Снігур, І. (2008) Чернівці і чернівчани. Чернівці. Прут. С. 125

підніжжя монументу розташовувалася скульптура тура, котрий топтав передніми ногами австрійського гербового орла (**Фото 9**).

Фото 9

Монумент возз'єднання. Встановлений в 1924 р. з нагоди приєднання Буковини до Румунського королівство
Джерело: <https://romaniaimaginideierisiazii.wordpress.com/2013/05/03/monumentul-unirii-din-cernauti/>

Фото 10

Тильна сторона «Unirii» - тур топче орла.
Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

У 1940 р. в Чернівцях встановлено радянську владу і відповідно монумент зруйновано. Спочатку в 1941 році на Центральній площі встановили дерев'яний хрест (**Фото 11**) на місці пам'ятника «Унірії», згодом встановили п'ятикутну червону зірку (**Фото 12**), а згодом в 1945 році обеліск з нагоди відновлення комуністичної влади в Північній Буковині (**Фото 13**). Через 6 років, 7 листопада 1951 року на площі встановлено пам'ятник В.І. Леніну, який простояв на площі до 1991 року. Скульпторами були М. Вронський та О.Олійник, архітектор М. Ашкіназі (**Фото 14**). 6 вересня 1991 року пам'ятник Леніну демонтували. В роки незалежності України, в травні 1999 року на площі встановлено пам'ятник українському поету Т.Г. Шевченку, який стоїть і на даний час. Авторами пам'ятнику були М. Лисаківський та П. Лемський (**Фото 15**).

Фото 11

Знак, встановлений в липні 1941 року на основі пам'ятника "Unirii".

Фото Willy Pragher'a 24 липня 1941 р.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 12

Зіркова клумба на основі пам'ятника "Unirii".

Ліворуч - колишній будинок губернатора (Landespräsident), який згодом став готелем Weiss, а з 1897 року - Румунським народним домом (Palatul National). Фото 1944-1946 років.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 13

Обеліск з гербами радянських республік на основі пам'ятника "Unirii" (встановленого в листопаді 1924). Фото 1950 р.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 14

Пам'ятник лідеру російських більшовиків В.І. Леніну.
Простояв з 1951 по 1991 рік.
Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 15

Пам'ятник Т.Г. Шевченку. Центральна площа.
Джерело: <http://restplace.com.ua/uk/placeofculture/pamyatnik-tg-shevchenko-u-chernivcyah>

Театральна площа – Чернівецька агора

Ще з давніх часів Олександр Македонський, поширюючи еллінську культуру, будував нові міста з обов'язковими агорою та театром, які вважалися невід'ємним елементом існування міста.

Площа існувала з 18 століття, на початку мала назву Зерновий ринок, оскільки там продавали зерно, згодом почали торгувати рибою і вона отримала назву – Фішпляц, тобто Рибна площа. Наприкінці XIX століття площа була названа на честь дружини австрійського цісаря Франца Йосифа і отримала назву – **площа Єлизавети (Elisabethplatz)**. У міжвоєнний період площу назвали на честь відомого румунського письменника **Васіле Александре (Piața Alecsandri)**. З 1944 року і по сьогодні носить назву – Театральна.

Саме такою постає Театральна площа Чернівців – одна з найгарніших міських площ, в центрі котрої розташовується будівля театру, урочисте відкриття котрого відбулося в жовтні 1905 року (**Фото 16**).

Фото 16

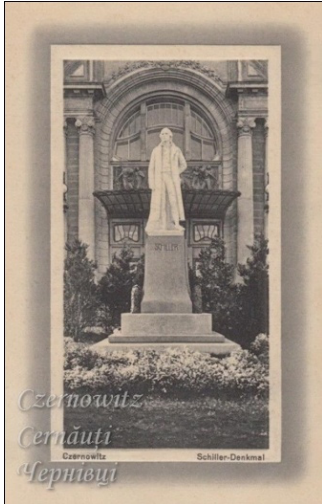
Вид на Elisabethplatz. В центрі - театр (споруджено в 1904–1905 роках, архітектори Ф. Фельнер і Г. Гельмер). Праворуч - початок будівництва Єврейського народного дому (споруджено в 1906-1908 роках, архітектор Юліус Бохнер). Фото 1906-1907 років.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

10 листопада 1907 р. перед театром було встановлено пам'ятник видатному німецькому поету та драматургу Фрідріху

Шіллеру (Фото 17). Скульптура була виготовлена з білого італійського мармуру, скульптор - Георг Лайзек з Відня¹⁶. В 1922 р. пам'ятник перенесено в двір Німецького дому, а в 1944 році зруйновано. На його місці у 1940 р. поставили перед театром статую Леніна, яка простояла менше року, однак збереглася на фото (Фото 18,19).

Фото 17

Театр. Перед театром - пам'ятник Ф. Шіллеру (встановлено в 1907 році). Фото 1908 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

Фото 18

Перед театром пам'ятник В. Леніну. Фото Віллі Прагхера. 24 липня 1941 року.

Джерело:

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1674576292661597&set=p.1674576292661597&type=3&theater>

¹⁶ Снігур, І. (2008) Чернівці і чернівчани. Чернівці. Прут. с.125

Фото 19

Чернівці, 1941 рік, 26 липня. На задньому плані,
перед театром, зруйнований пам'ятник Леніну.

Фото Віллі Прагхера.

Джерело: Ставити на чорне. Як на Буковині фашизм любили.

[https://shpalta.media/2019/05/20/](https://shpalta.media/2019/05/20/staviti-na-chorne-yak-na-bukovini-fashizm-lyubili/)

[staviti-na-chorne-yak-na-bukovini-fashizm-lyubili/](https://shpalta.media/2019/05/20/staviti-na-chorne-yak-na-bukovini-fashizm-lyubili/)

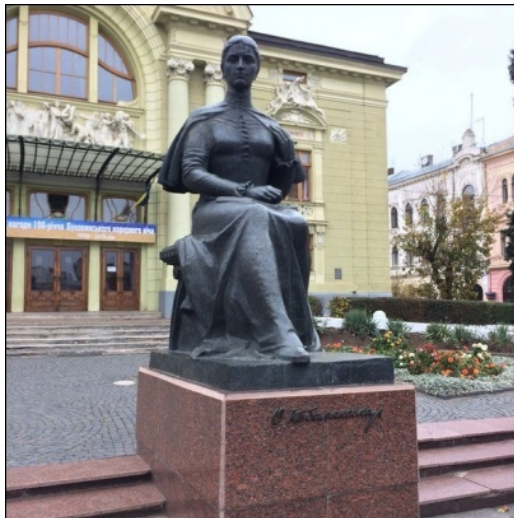
У листопаді 1963 р. з нагоди святкування сторіччя від дня народження відомої письменниці Ольги Кобилянської (1863-1942) перед театром встановлено її скульптуру. Скульптуром був Лука Біганич зі Львова. Однак, у 1980 р. скульптуру перенесли в село Димку Глибоцького району (**Фото 20**). Місце пам'ятника не пустувало, адже в серпні 1980 року замість попередньої скульптури встановили нову бронзову скульптуру О. Кобилянської, котра розташована там і сьогодні. Скульптори А. Скиба та М. Мирошніченко, архітектор О. Таратута (**Фото 21**).

Фото 20

Бюст Ольги Кобилянської перед театром.
Джерело: В. Заполонський, С. Осачук, Н. Шевченко, Пам'ятники Чернівців, Чернівці, Зелена Буковина, 2007.

Фото 21

Пам'ятник Ольги Кобилянської.

Джерело:<https://ru.foursquare.com/v/%D0%BF%D0%B0%D0%BC%D1%8F%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97/5b597764e55d8b002cb68baf>

Соборна площа та безіменний сквер

Соборна площа вважається найвищою точкою в центрі Чернівців (225 м) і має кілька історичних назв. Спочатку вона іменувалася Дерев'яною, оскільки тут знаходився ринок, де продавали дрова. Потім, після появи на площі суду і в'язниці – Кримінальною. І лише в 1875 році вона отримала назву Австрійська площа (Austria Platz, Площа Австрії). Після окупації Буковини Румунією площу почали називати «П'яці Гіка Вода», а за радянських часів – Радянською.

На Соборній площі, як і на попередніх площах, в різний час при різних владах встановлювалися різні пам'ятники. У 1875 році з нагоди сторічного ювілею приєднання Буковини до Габсбурзької монархії був встановлений пам'ятник «Австрії» з білого мармуру. Автором пам'ятника (архітектором) був віденський скульптор Карл Гофман, а скульпторами були Карл Реккарі та Карл Морак, а ливарником – Карл Турбайн (**Фото 22**). Пам'ятник був надзвичайно гарний, виготовлений з білосніжного мармуру та сягав висоти 8 метрів. Пам'ятник зник в румунський період, однак його було знайдено «обезглавленим» та відновлено. На даний момент монумент знаходиться в резиденції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Фото 22

Пам'ятник Австрії. Ліворуч - Liliengasse, нині вулиця І.Франка.

Фото $\approx$ 1900 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

На площі в австрійський період, в 1911 р. було також встановлено монумент дружині Франца Йосифа I Єлизаветі, після її трагічної загибелі. Архітектор – Ю. Зламан. Пам'ятник демонтували за румунської влади у 1918 році. (Фото 23)

Фото 23

Пам'ятник імператриці Єлизабет. Фото 1911-1918 років.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

У румунський період робилися спроби спорудити пам'ятник невідомому солдату на місці зруйнованого пам'ятника Єлизаветі, однак нічого не було зведено. Вже за часів радянської влади, в 1946 р. на місці недобудованого румунами пам'ятника невідомому солдату споруджений обеліск перемоги. Гранітний обеліск, біля підніжжя якого стоїть бронзова фігура воїна-визволителя, споруджений із нагоди звільнення Чернівців від німецько-фашистських загарбників. Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 14 липня 1946 р.. З часом монумент набув значення пам'ятника на честь Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.. На сьогодні це єдиний пам'ятник, який залишився на Соборній площі. Автори монумента, архітектор В. Григор та Г. Петрашевич. В 2005 році було проведено капітальний ремонт монумента. (Фото 24)

Фото 24

Обеліск перемоги, споруджений 1946 року на місці недобудованого румунами пам'ятника невідомому солдату.

Джерело: 6 фактів про монумент перемоги у Чернівцях.

Режим доступу:

<https://shpalta.media/2019/05/09/6-faktiv-pro-monument-peremogi-u-chernivcyah/>

Поруч з Соборною площею, розташований **Безіменний сквер** зі своїми історичними перетвореннями та зміною назв через зміни епох: площа Св. Іоанн – 1873; Франц-Йозеф Плац – австрійська епоха (**Franz-Josefs Platz**); Сад Арбороаса – румунська епоха (Grădina Arborea); Безіменна площа – нинішні дні. (**Фото 25**)

Фото 25

Соборна площа (Austria Platz) та Безіменний сквер (Franz-Josefs Platz)
на мапі 1911 року.

Джерело: Архівні фото зібрані Едвардом Туркевичем.

У сквері (напроти кафедральної церкви Святого Духа) встановлено першим пам'ятник св. Йогану (Яну) Непомуці у 1864 р. Після побудови у 1864 р. церкви Серце Ісуса монумент перенесено на її територію. Пам'ятник зник після встановлення радянської влади в краї в 1944 р. (**Фото 26**)

Фото 26

Пам'ятник св. Йогану (Яну) Непомуці
Джерело: В. Заполонський, С. Осачук,
Н. Шевченко, Пам'ятники Чернівців, Чернівці,
Зелена Буковина, 2007.

В румунський період, майже на тому місці, де стояв пам'ятник Непомуці, було відкрито погруддя класику румунської літератури Міхаю Емінеску в грудні 1930 року. Скульптор був Ріхарт Етте з міста Яси (Румунія). Скульптура зникла після анексії Північної Буковини в 1940 році. (**Фото 27**)

Фото 27

Погруддя Міхая Емінеску .
Фото 1930-х років.
Джерело: Архівні фото зібрані
Едвардом Туркевичем

побачити лише на фото, однак місця де вони розташовувалися збереглися в часі та просторі та виконують функцію трансляції історичної спадкоємності.

На формуванню особливого чернівецького культурно-історичного ландшафту впливали периферійність геополітичного розташування міста, різновекторність зовнішніх культурних впливів та міксованість етнічних процесів.

З плином часу в Чернівцях сформувалося мультикультурне середовище, в якому переплелися долі та місця пам'яті різних поколінь та різних національностей. Кожне покоління має власну «історію» та місця пам'яті, котрі асоціюються в них з певними позитивними (чи негативними) переживаннями та емоціями. Незважаючи на плинність часу, ці спогади закарбувалися в пам'яті та часто починають викликати відчуття ностальгії, що на нашу думку, є визначальним чинником в процесі самоідентифікації особистості. Однозначно, ностальгія відіграє вагомую роль в житті людини та сприяє утвердженню ідентичності.

Чи можливо говорити про формування в чернівчан наднаціональної ідентичності? Наднаціональна ідентичність співіснує з національною ідентичністю. Обидві колективні ідентичності мають вплив на позицію громадян стосовно своєї держави. Зважаючи на історичні події на території Чернівців, постійну зміну влади, зміну назв вулиць та площ, зміну монументів та пам'ятних місць, можна говорити про сформовану «буковинську наднаціональну ідентичність», що проявляється в толерантному ставленні до всіх національностей, що проживають на території буковинського краю; переплетенні традицій та звичаїв різних національностей; повага до пам'ятних місць та пам'ятних дат кожної національної меншини представленої на Буковині; право спілкуватися рідною мовою та існування засобів масової інформації мовами національних меншин.

Таким чином, аналізуючи крізь призму часу зміни, що відбувалися в урбаністичному середовищі Чернівців, вважаємо, що монументи як «пам'ятні місця» на основних площах вплинули на формування ідентичності жителів краю, тим самим створити основу для становлення наднаціональної ідентичності, що виражається в мирному, терпимому та толерантному повсякденному співіснуванні громадян.

Список джерел

1. James, E. Young (2017) The Memorial's Vernacular Arc Between Berlin's Denkmäl and New York City's 9/11 Memorial, *Observing Memories*, №1, p.11, URL: https://view.joomag.com/observing-memories-issue-1-reviewed/0825525001511821580_
2. Kostof, S. (2005), *The City Assembled: the Elements of Urban Form Through History*. London. Thames & Hudson Ltd. 315 p.
3. Для всіх буковинців, а не окремої спільноти. (2017) Буковина. 28 квітня. С. 3.
4. Кравцов, С. (2007) Принципи регулярного містобудування Галичини XIV–XVII ст. *Вісник інституту «Укрзахідпроект-реставрація»*. Число 17. Львів: інститут «Укрзахідпроект-реставрація». С. 126–127.
5. Лашкевич, М., Бойко, І. (2018) Запрошуємо на екскурсії Чернівцями. Путівник. Чернівці. Прут. 176 с.
6. Мельник, І., Щербанюк, Л., Любківський, О. (2015) Czernowitz: історичні вулиці, будинки та видатні особистості: урбаніст. есеї. Чернівці. Друк Арт, с. 19.
7. Осачук, С., Салагор, М. (2019) Чернівці. Антикварні нариси. Чернівці. Книги-XXI. 368 с.
8. Пам'ятник чи безпам'ятство. (2016) Буковина. 14 жовтня. С.2.
9. Петришин, Г. (1999) Еволюція принципів класифікації міст Західного регіону України в австрійський період (1771-1918). *Вісник державного університету "Львівська політехніка". Архітектура*. Книга міст Західного регіону України. Міждисциплінарні дослідження у містознавстві. Львів. №379. С. 67-95.
10. Покровителька міста проситься на історичне місто. (2014) Буковина. 8 квітня. С.1.
11. Рибчинський, О. Ринкові площі в композиційно-планувальній структурі історичного міст. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/may/16663/27.pdf>.
12. Рибчинський, О. Ринкові площі історичних міст України. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/oleh-rybchynskiy-rynkovi-ploshchi-istorychnykh-mist-ukrainy-uryvok-z-knyzhky>
13. Снігур, І. (2008) Чернівці і чернівчани. Чернівці. Прут. 312 с.
14. У Чернівцях хочуть відновити пам'ятник Пієти. (2014) Молодий буковинець. № 38. С.2.

MORĂRENI – O FAMILIE CULTURALĂ A BUCOVINEI

Maria Olar

Résumé :

L'article revient, à travers des notes biographiques succinctes, sur quelques-unes des figures de premier plan de la famille Morariu, l'une des plus représentatives intellectuellement parlant de la communauté roumaine en Bucovine.

Mots clefs : *famille culturelle, Bucovine, Histoire, roumanité.*

În întreaga viață publică, economică, politică și spirituală a Bucovinei, două grupări familiale se evidențiază: Hurmuzăcheștii și Morărenii. Pentru Hurmuzăchești există cel puțin două abordări monografice (Petru Rușșindilar și Ilie Luceac), monografiile care le circumscriu rosturile semnificative și importanța majoră în contextul istoriei Bucovinei.

În ceea ce-i privește pe Morăreni avem câteva monografii personalizate: *Leca Morariu* (Liviu Papuc, 2004); *Victor Morariu* (autor Mircea Grigorovița, ediție îngrijită de Nicolae Cârlan); *Silvestru Morariu Andrievici* (de Constantin Hrehor, 2009); cartea de memorialistică a lui Constantin Morariu, *Cursul vieții mele* (ediție îngrijită de Mihai Iacobescu, 1998). Din publicațiile lui Aurel Morariu, amintim binevenita reeditare a lucrării *Bucovina 1774-1914* (ediție îngrijită de Nicolae Cârlan, 2012).

Dar să facem o incursiune în arborele genealogic al Morărenilor. Constantin Morariu în *Cursul vieții mele* ne lămurește: „Familia noastră a Morărenilor din Mitocul-Dragomirna, își are originea de la contele polonez Andrii Kwiatkowski, care, în luptele cu rușii, de pe timpul împărțirii Poloniei, fu prins de aceștia ca general, și din prinsoare a izbutit să fugă, travestit în haine țărănești, până la Mitocul-Dragomirnei, unde și-a făcut o moară cu 6 pietre, raritate pe atunci în tot orientul. După moara aceea, numită *Moara de la nisip* i-a rămas conumele Morariu”. Îi avem, astfel, pe următorii:

Andrei Morariu (Andrii Kwiatkowski) cu cei trei fii: Teodor, Procopie, Gheorghe;

Teodor cu copiii: Rahila, Gheorghe (tatăl lui Constantin Morariu), Constantin (senior);

Procopie cu fiul Gheorghe; Gheorghe cu fiul Alexandru (prof.); acesta la rândul-i cu cei trei fii: Tudor, Elena și Modest;

Gheorghe (Egumenul Gherasim) cu copiii: Samuil (Mitropolitul), Catinca și Domnica; Copiii lui Samuil Silvestru, Iuliana și Vasile. Iuliana cu fiul Constantin Berariu;

Gheorghe Morariu: Catinca, Dahina, Casandra, Constantin (cu cei cinci copii: Victor, Aurel, Alexandru-Leca, Victoria și Elvira).

Samuil Silvestru Morariu Andrievici (26. XI. 1818 – 3. IV. 1895) este fiul lui Gh. Morariu, cel care-și doarme somnul de veci în cimitirul bisericeștei mănăstirii Dragomirna. Samuil, cărturar iluminist, poet, om de înaltă cultură și spiritualitate românească, cleric ortodox român, preot în Ceahor (1843-1862), arhiepiscop al Cernăuților (1862-1877), profesor de muzică la Seminarul diecezan și la școala pentru cântări bisericești din Cernăuți, Mitropolit al Bucovinei și Dalmației (1877-1880), membru în Camera deputaților din Viena (1877-1880), autor de manuale școlare, fondator al revistei *Candela* (1882), cel ce a înființat „Societatea Academică Ortodoxă”, sprijinitor al „Societății Pentru Cultura și Literatura Română” și al Societății „Armonia” (înființată în 1881). În 1883 înființează Tipografia Arhiepiscopală în incinta Reședinței Mitropolitane. Timp de 60 de ani aici s-au editat multe cărți valoroase. A sprijinit cu stipendii din fondul religios pe mulți tineri care au putut astfel continua studiile în străinătate (Viena, Praga). Din scrierile Mitropolitului Silvestru Morariu amintim fabula „Cucoșul Curcănit” care îi moralizează pe cei ce-și uită limba mamei.

Constantin Morariu Andrievici (1830-1875), teolog, profesor de limbă română și religie la gimnaziul greco-ortodox din Suceava (1860-1869). Cuvântul ținut la inaugurarea gimnaziului (1860) cuprinde prețioase îndrumări. Pune bazele bibliotecii gimnaziului și este autor de manuale școlare în limba română. Din 1869 până în 1875 predă limba română și religie la Universitatea din Cernăuți.

Constantin Morariu (9. V. 1854 – 16. III. 1927), absolvent al gimnaziului greco-oriental din Suceava, studiază mai apoi teologia în Cernăuți. Sprijin substanțial a primit de la unchiul său Constantin Morariu Andrievici (Senior) atât în perioada studiului gimnazial, cât și ca student

al Facultății de teologie. Constantin Morariu povestea despre unchiul său: „...deși era foarte bun de inimă, totuși ne ținea în asprime și nu odată ne bătea. Când mă bătea pe mine, numai ce-o auzeam pe bunica: lasă-l săracu, lasă-l că vezi că-i slab [...] Începând de la clasa a V-a mă exersa în localul de gimnastică de lângă grădina călugărului Fatachi nu numai la orele fixate ale profesorului Balzer, ci de multe ori noaptea pe lună [...] în clasa a șasea eram acu așa de vânjos, încât, toți colegii aveau respect de mine [...] Începând din clasa a patra am primit un stipendiu de 84 florini pe an din fondul religionar [...]. Abia atunci am început mai cu temei a mă dezvolta în limba maternă... [...] și biblioteca pe care o înjghebase la el, însă pentru elevi [...] și când cutare elev se lăsa pe tânjală cu cartea, îl poftea la cafea neagră acasă (bătaie) și-i găsea el leacul!”

Constantin Morariu este coleg și prieten cu Ciprian Porumbescu și unul din cei cinci membri ai Comitetului Societății „Arboroasa” (Ciprian Porumbescu, Zaharie Voronca, Eugen Siretean, Ortisie Popescu, Constantin Morariu). În anul 1877, în urma trimiterii unei telegrame primăriei ieșene, prin care Societatea junimii române din partea detrunchiată a vechii Moldove, transmite condoleanțe membrilor săi pentru apărătorul decapitat, Ghica Vodă, cei cinci membri ai comitetului de conducere sunt acuzați de guvernul austriac de tulburare a liniștii publice, care conform codului penal se pedepsea cu temniță grea de la 1 la 5 ani. După judecare, au fost întemnițați și au executat doar 11 luni. Însă condițiile de detenție nesănătoase au dus la agravarea bolii de piept a lui Ciprian Porumbescu. C. Morariu consemnează: „Alecă cavalier de Popovici și-a oferit drept cauciune întreagă moșia sa, dar în zadar”. Trebuie să menționăm faptul că azi casa lui Alecu Popovici din Stupca găzduiește Muzeul „Ciprian Porumbescu”.

Proaspătul teolog Constantin Morariu se căsătorește cu Elena Popescu (fiica Emiliei, văduva preotului din Ceahor), în 20 aug. 1878. A fost sfințit în preot de Mitropolitul Teoctist Blajevici în biserica din Vicovul de jos. Primește numirea de preot cooperant în Toporăuți la biserica Sf. Ilie, ctitorie a domnitorului Miron Barnovschi. Găsește casa parohială într-o stare de paragină și, cu greu, o face cât de cât confortabilă. Preotul paroh Kalinovschi nu îi va face viața ușoară. Îl obligă să țină predicile și slujbele în rutenă, așa că părintele Morariu se vede nevoit a învăța și această limbă, pe lângă cele deja cunoscute (română, germană, greacă, latină). De aici trimite o scrisoare unchiului său, Mitropolitul Silvestru Morariu, scrisoare despre propaganda șovinismului ucrainian. În ciuda ostilei atmosfere rutene, în cuibul casei parohiale domnește liniștea

și armonia: muzică și lectură, încercări literare (versuri). Primele versuri le publică în gazeta „Amicul Familiei” (Gherla). După aproape 8 ani de slujire în biserica din Toporăuți, cu predici acum și în limba română, prin milostenie și iubire de aproape, reușește să-și câștige enoriașii. Din 15 februarie 1866 va fi numit preot cooperador la biserica Sf. Paraschiva din Cernăuți, ca mai apoi din 1871 până în 1876, să ocupe postul de administrator parohial. În anul 1896 este nevoit să părăsească Cernăuțiul și să preia funcția de administrator parohial al bisericii lui Ștefan cel Mare „Sfânta Cruce” din Pătrăuți pe Suceavă. După un an este numit paroh. Cauza mutării la Pătrăuți este aceea că, după spusele Mitropolitului Silvestru Morariu, „stârnise prea mult colb național”, fapt ce nu era pe placul guvernului K.K. Mitropolitul i-a refuzat sprijinul motivând: „nu vreau să zică lumea că te-am protejat”. Leca Morariu notează în caietul (de fapt 3 caiete aproape identice) manuscris al părintelui Constantin Morariu *Cursul vieții mele*: „Preotul C.M. face carieră foarte grea. 19 ani – până să ajungă paroh (1878-1897). Apoi pentru că prea ferventul român Constantin Morariu nu mai putea fi pe placul guvernului K.K.! și Arboreșeanul și Deșteptătoristul C. Morariu fu ostracizat din Cernăuți!... Și norocul lui și alor săi (R. Vâlcii 16 ian. 1950)”.

N. Iorga îl numește pe drept *Sfântul de la Pătrăuți și Martirul de la Cernăuți* (1927 *Floarea Soarelui* lui Ilie Torouțiu, Buc.).

Vreme de 23 de ani slujește la biserica din Pătrăuți. Se pensionează în 1919, se întoarce la Cernăuți, unde este numit în postul de consilier administrativ la Catedrala Ortodoxă, unde a ținut slujbe doar în după-amiaza duminicilor din săptămâna patimilor. Aici, „bătrânul profesor universitar Ion G. Sbiera e mâna dreaptă a preotului Constantin Morariu în trebile epitropiei bisericești”. (Victor Morariu *Sânzieni bucovinene în capitală*)

C. Morariu a avut multiple preocupări pe lângă îndatoririle preoțești. Articolele sale au apărut în peste 20 de reviste ale vremii: *Familia* (Budapesta), *Amicul Familiei*, *Preotul Român* (Gherla), *Făclia*, *Foaia Diecezană* (Caransebeș), *Romania Nouă* și *Sfatul Țării* (Chișinău), *Gazeta Bucovinei*, *România Creștină*, *Floarea Soarelui* (București), *Revista Politică* (Cernăuți), *Convorbiri Literare*, *Viața Românească*, *Frăția Română* (Iași), *Aurora Română*, *Candela*, *Biserica Ortodoxă Română*, *Gazeta Bucovinei*, *Credința*, *Almanahul Glasului Bucovinei* (Cernăuți), *Neamul Românesc* (Vălenii de Munte), *Revista Deșteptarea*, al cărei membru fondator a fost și pe care a redactat-o aproape singur vreme de 3 ani (1893-1896), când fu strămutat la Pătrăuți, revista care îi confirmă

adevărata valoare jurnalistică. Articole în *Deșteptarea*: „Istoria românilor bucovineni”, „Constituția Împărăției Austriei”, „Pământul nostru”, „Să ne strângem puterile la un loc”; iar în revistele mai sus menționate a publicat traduceri din limba germană: *Istoria lumii* de Welter, versuri de Schiller – „Mănușa”, „Danțul”, „Geniul”, „Zălogul”, poemul epic „Herman și Dorothea” de Goethe (inițial comentat cu note critice de Bogdan Duică, cel care, ulterior, se va scuza spunând ca a fost o glumă); *Clopotul fericirii* de I. G. Seidl, *Mărirea lui Dumnezeu* de Regesburger Liederkranz; versuri din creațiile lui H. Heine; „O rugăciune” de Carmen Sylva; *Potopul Garonei* de Emil Zola. Alte publicații: *Părți din Istoria Românilor Bucovineni*, *Biografia lui Constantin Morariu Senior*, *Istoricul școlii reale greco-ortodoxe din Cernăuți*, *Culturhistorische und ethnografische Skizzen uber die Romanen der Bucovina-Resicza-Wien-1888-1891*, *Răzbunarea pașalei*, *O afacere școlară*, *Cătră sătenii români bucovineni*, *Omiliile Sf. Ioan Gură de aur*.

C. Morariu a fost și un sensibil poet. Versurile lui, chiar dacă nu se ridicau la valoare de capodoperă, au avut un rol însemnat în cultivarea formei graiului românesc în Bucovina, unde s-a luptat cu toate graiurile pământești și a servit drept mană sufletelor și armă de război, de întregire națională. Poezii publicate: „Doi ochi”, „Doină de amor”, „Nu pot uita”, „Plâng și mă tânguiesc”, „Graiul românesc” ș.a. În *Cursul vieții mele*, C. Morariu menționează: toate „scrierile mele” = 106; publicate un nr. de 56.

C. Morariu este printre cei dintâi porumbescologi care, printre altele, susține originea română a lui Iraclie Porumbescu, aspect urmărit nu numai prin prezentarea ascendenților, ci și prin insistența asupra faptului că tatăl său se lupta pentru ca Ciprian să învețe în școli românești, chiar dacă trebuia să facă pentru aceasta mari eforturi (Vasile Loichiță, *Preotul și românul Constantin Morariu*). Corespondența cu Iraclie și Mărioara Porumbescu înlesnește o bogată cunoaștere a vieții și creației lui Ciprian și e bine venită pentru viitorul Muzeu Porumbescu (inițial găzduit în casa preotului din str. Dominic nr. 4, Cernăuți).

Aici s-ar cădea să precizăm faptul că preotul Morariu a cultivat în copiii săi setea de cultură, omenia, dragostea de frumos, de natură, muzică. Le-a insuflat dorința de a-și însuși tehnica unui instrument. El însuși cânta la flaut (flaut pentru mâna stângă, dăruit de unchiul său Costachi Morariu). Victor participa la concertele „Armoniei”, „Societății pentru Cultură”, „Soc. Principelui Mircea”, împreună cu frații Aurel (interpret la flaut), Leca, violoncelist, mai apoi și cu Octavia Lupu (pian și voce-contralto, cea care a fost căsătorită cu Leca, în dec. 1925, și își continuă cu succes

activitatea muzicală). Multe din acele concerte aveau și menirea de a strânge fonduri necesare susținerii unor acțiuni culturale, social-filantropice. Exemplu – organizarea muzeului Porumbescu, achiziționarea pianului de la Mărioara Porumbescu (pianul lui Ciprian), execuția bustului lui Ciprian Porumbescu (Ion Cârdei – 1932, în comisia de aprobare a lucrării: Tzigara Samurcas, Ortisie Popescu, Leca Morariu), tipărirea compozițiilor lui Ciprian Porumbescu, a scrierilor lui Iraclie ș.a.

În jurnalul de zi (ian. 1917), Leca consemnează: „La părintele Sidorovici – surprindere. Violoncelul lui C. Porumbescu salvat (cu 250 cor.) din mâinile jidovești în cari (afară de biblioteca dăruită universității) a încăput întreaga avere a Rom. June! Memento!” Leca (rănit și convalescent) îi scrie lui Victor: „De aici de lângă violoncelul lui Ciprian, mă gândesc la un muzeu Porumbescu”. Și îi trimite lui Victor violoncelul, prin părintele Sidorovici, cel care aducea de la Viena și moaștele Sf. Ioan cel Nou. Constantin Morariu și fiii săi, Victor și Leca, au purtat o bogată corespondență cu Mărioara Porumbescu. Aceasta, încrezătoare în priceperea și entuziasmul lor, purcede la trimiterea unui cutiuț cu toate valorile documentare deținute: partituri, scrisori, jurnale, instrumente muzicale, obiecte personale, bogăție spirituală pentru viitorul muzeu, „muzeu spre neuitare a celui ce ne-a dat prima Rapsodie Romană, prima operetă (*Crai Nou*), duioasa și dureroasa *Baladă*, *Tricolorul*, și multe alte creații” (L.M.), dintre care și minunatele piese de salon, piese nelipsite în repertoriul Morărenilor. Inaugurarea Muzeului Ciprian Porumbescu se face în 21 oct. 1928, în sala festivă a Primăriei din Suceava, Fosta Casă Națională.

Cei trei fii ai lui Constantin Morariu, atât de bine instruiți, vor juca un rol însemnat în viața științifică și culturală a Bucovinei.

Cel mai mare dintre fii, Victor Morariu, născut la 12 febr. nou 1888 în Toporăuții lui Miron Barnovschi-Vodă, „face școala primară și apoi primele șase clase de liceu la Cernăuți, iar clasa a 7-a și a 8-a la liceul din Suceava”. Urmează cursurile Universității din Cernăuți, studiind două semestre filologia clasică și mai apoi româna, germana și filozofia. În septembrie 1905 este angajat ca profesor suplinitor la gimnaziul din Suceava (cărui în anul Unirii, 1918, la propunerea lui V.M., i se va schimba denumirea în *Gimnaziul „Ștefan cel Mare”*). În 4 mai 1928 își dă examenul de doctorat în literatura germană și română cu lucrarea *Începuturile nuvelei germane* și în aceeași zi devine doctor în litere. După un an ocupă postul de profesor universitar de germană în locul lui Eugen

Herzog (lingvist austriac care mai rămăsese și după 1918 în serviciul universității cernăuțene).

În 1933 V. Morariu devine profesor titular la universitatea cernăuțeană. Pedagog de înaltă omenie, face ca studenții săi să învețe nu de grija notelor, ci de rușine și plăcere. Arhiscrupulos în studiu, ajunge adevărată enciclopedie, iar în materie literară, unanim recunoscută autoritate. Distins ca publicist, e mult râvnit colaborator al periodicelor bucovinene, cu articole de informație, de critică literară și studii științifice: în *Viața Nouă* (Suceava), unde în 1915-1916 tipărește „Din memoriile muzicale ale lui Leon cav. de Goian”, iar în 1918 „Coșbuc, necrolog și studiu critic”. În anuarul Liceului „Ștefan cel Mare”, anul 1921/1922: „Liceul St. cel Mare în timpul războiului” și în anul 1922/1923: „Novalis, teoretician al romantismului”. E unul dintre întemeietorii revistei *Junimea literară*, pornită la drum în anul de înaltă prăznuire a lui Ștefan cel Mare (1904), deși numele discretului student V.M. nu e etalat alături de Ion Nistor și Gh. Tofan. Temeinicele, distinsele analize literare ale lui V. M. încep chiar de la primul număr al acestei reviste: „Făt frumos în grădina Sfintei Viner”i – An I, 1904, Nr. 1-2; „Octavian Goga” – 1905; „Poezii de Radu Sbiera” – 1906; „Poetul Bucovinei George Rotică” – 1909; „Viforul” de Barbu Delavrancea – 1910; „Vasile Bumbac” – 1923 etc.

În *Glasul Bucovinei* a publicat „Amintiri despre Ion Grămadă” – 1927; „Muzeul Sucevei” – 1929; în *Făt Frumos*: 1927 – „Peter Rosegger și literatura românească înfățișată străinătății”; 1933 – „Ciprian Porumbescu, elev la gimnaziul superior greco-oriental”. În *Codrul Cosminului*: 1927 – „Începuturile nuvelei germane”; în *Buletinul Mihai Eminescu*: „Glose Eminesciene” – 1930; „Luceafărul în nemțește” – 1931; „Patru elegii de Eminescu în traducere germană” – 1935. În volumul aniversar *70 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura română în Bucovina* – 1932, „Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina”; în *Revista germaniștilor români* (București), 1932 – „Noul Goethe și actualitatea”; în *Gazeta Bucovinei* (București), 1935 – „Un mare dascăl al Bucovinei, Ștefan Ștefureac”; în *Foaia Diecezană*, Caransebeș, iunie, iulie 1944, „Conferința despre Ciprian Porumbescu, rostită la reprezentarea operetei *Crai Nou* în Caransebeș la 27 mai 1944”.

În ceea ce privește cariera universitară, își inaugurează cursurile în 19 februarie 1929 cu conferința „Romantismul german”; în 1931 devine profesor universitar agregat, iar mai apoi, în 1938, profesor titular. Cursurile și seminariile sale sunt adevărată școală de metodologie științifică. Recunoștințele amvonurilor culturale bucovinene: Institutul

pentru istorie și limbă îl proclamă membru activ, Institutul universitar de literatură – membru onorar și activ, Societățile „Armonia” și „Ciprian Porumbescu” – membru onorar. V. M. e foarte adesea un distins apreciat conferențiar, iar vioara lui e oricând prezentă la apelurile societății „Armonia” din Cernăuți și ale societății „Ciprian Porumbescu” de la Suceava, fie ca simplu tutist în orchestră (de nenumărate ori a executat de pildă partitura violinei în opereta *Crai Nou*) fie în muzica de cameră cu frățânii săi, fie ca impresionant solist. Neuitat rămâne *Concertul de vioară Nr. 22* de G. B. Viotti executat de V. Morariu (la pian Octavia Lupu Morariu), cu întreg elanul celui ce cântă pe dinafară, în academia societății „Armonia” la 22 ianuarie 1943, ca și masiva *Rapsodie Română* de Ciprian Porumbescu, prezentată de violonistul V. M. (la pian Silvia Săhlean) în marele concert bucovinean de la Ateneul Român de la București, în 20 mai 1939.

În 1940, refugiatul V. M., ajutat de temeinicele sale cunoștințe, e menit să dețină un important prim-rol. Institutul germaniștilor români din București și-l alege membru. Pe temeiul unor simple pretexte și calomnii (ale colegului de facultate C. C. Giurăscu), V. M. este scos din cadrele activității, „fără vreme”. A fost căsătorit, din 25 iulie 1909, cu Constanța (Tusia) Hasenohol, cea care se lupta cu o boală ce i-a adus infirmitatea. În timpul refugiului din București, la 6 oct. 1941, Tusia se stinge și este înhumată în cimitirul Ghencea. Victor se va reîntoarce în Cernăuți într-o casă cu chirie; fiind vremuri de restriște, își vinde casa din Suceava (str. C. Porumbescu). În ian. 1946 termină traducerea textelor pentru *Serenada* lui Schubert și pentru elegia lui C. Porumbescu *Resignation*.

Se stinge în 1 iulie 1946, fiind înmormântat în Cimitirul Pantheon al Banatului (în cavoul generosului Dimitrie Cioloca). Ulterior, Porfira Ieșan Morariu îi mută osemintele în cavoul familiei Ieșan din Sibiu. „De pe urma celui ce a fost V. M., rămân fâșie de lumină cele 20 de publicații autonome ale lui (cărți și fascicule). De menționat – *Călăuza istorică a orașului Suceava* (1921 și 1930), și *Semicentenarul „Deșteptării” lui Constantin Morariu* (1943)”.

În cele menționate mai sus despre ilustrul V. Morariu, călăuză ne-a fost Leca Morariu cu necrologul din 2/11/1946, semnat cu pseudonimul C. I. Ceahoreanu. Mesajul din finele necrologului să ne fie pildă și îndemn: „Atât de multe sunt articolele și studiile lui risipite prin cele publicații periodice, și toate, prin temeinicia lor, de cea mai trainică viabilitate. Operă menită să renască prin valoarea ei intrinsecă și, operă din care ne surâde consolarea că numele Victor Morariu va străluci dincolo de hotarele biete

vremelnicii... Dar cine, care dărnice românească, bucovineană, va fi și în special harnică să împlinească această cinstitoare și imperioasă popularizare a operei lui Victor Morariu?”

Dr. Aurel Morariu, extras din necrolog semnat de același I. C. Ceahoreanu:

„Note pentru Aurel Morariu: născut la 3 ian. st. vechiu/ 15 ian st. nou 1886 la Toporăuți (jud. Cernăuți). Școala primară la Knaben-Ubungsschule în Cernăuți (1892-1896), Liceul la Suceava (1896-1904), Facultatea de drept din Cernăuți. Doctoratul în drept la Univ. din Praga în 25 iunie 1912. Ajunge avocat în Storojineț în baroul lui Emilian Slușanschi. În 1914, refugiat bucovinean din armata regală împreună cu Ilie Torouțiu și Vasile Grecu pe frontul de la Mărășești. Documente militare (o legitimație, un bilet de tren permanent și ordinul de demobilizare) îl arată sublocotenent de rezervă (între 1 nov. 1918 – 31 iunie 1919). Pentru ofițerul Aurel Morariu pe front, conform articolul lui D. Marmeliuc, „Pentru Aurel Morariu, amintiri și constatări”, în *Glasul Bucovinei* an XIX nr. 4766 de duminică 5 martie 1936, D. Marmeliuc semnalează faptul că Aurel Morariu, deși debil ca fizic (în Austria n-a fost recrutat!) și foarte miop, s-a prezentat ca voluntar în armata română. În calitate de fost voluntar român bucovinean în armata română, a făcut servicii f. prețioase Patriei, drept care a fost distins cu medaliile Steaua României (1922), Coroana României (1922).

Dr. Aurel Morariu, stâns năpraznic în cetatea de scaun a Banilor olteni, la 28 nov. 1945 și sfințind, el, fiu al Părintelui Constantin Morariu, în chip adânc simbolic, țărâna Olteniei, cu osemintele sale, astrucate la Craiova în 1 dec. 1945. Dar Dr. Aurel Morariu n-a fost numai un (din plin exploatat) foarte dinamic ferment al vieții publice, ci cu cele 31 publicații ale sale (cărți și fascicule) și cu atâtea altele (ca de pildă acei doi ani de *Glasul Bucovinei*, apăruti în prima lui pribegie), un crainic de marcă al culturalității arboreșene.

„Altarul banatului” are datoria să nu-l uite chiar numai pentru câte publicații ne-a dăruit dânsul în jurul problemelor eclesiastice, ca: *În cheștiunea fondului religios al Bucovinei*, 1913; *Cazul inspectorilor diecezani ai Bucovinei*, 1923; *Noua organizare bisericească*, 1925; *Problema Fondului bisericesc ort. rom. al Bucovinei*, 1928; *Campania uniților împotriva autonomiei bisericii ortodoxe române*, 1928; *Întru apărarea Mitropoliei, a Facultății noastre de teologie și a fondului bisericesc ort. rom. al Bucovinei*, 1937.

„Aurel Morariu rămâne însă în general un cărturar și prin opera sa distins-științifică. Chiar fericitul lui debut în seria fasciculelor autonome, cărțulia *Bucovina (1774-1914)*, Buc. 1914, fu elogiată de N. Iorga, în *Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale* II 1914, pe întindere de 24 pagini. Într-o conferință publică de la Soc. studențească „Junimea” proaspăt intratul membru Aurel Morariu vorbea despre „Pitorescul cântecului popular”. Publică sub pseudonim A. C. Condrea – „D-l Nicolae Iorga, factor al conștiinței naționale (Răspuns... d-lui E. Lovinescu...)”, Buc. 1916; „Istoricul Societății Meseriașilor români (1907-1932)”, 1932; „Grigore Filimon, înființatorul cooperativelor române din Bucovina...”, 1935; iar în pragul deșelării lui: *Răspunderea și despăgubirea...* Iași, 1940. Institutul universitar „Arboroasa” și l-a ales în 25 apr. 1942 cu drept cuvânt, membru activ al său”.

A. Morariu, înființează după război pentru orfani societatea pentru meseriași, comercianți și industriași din Moldova de sus cu sediul la Cernăuți numită „Cooperativa Meseriașul Român”, cooperativă în care, pe lângă activități sociale, economice, include și activități culturale.

„Cu sufletul lui de artist al lui A. M., în atât de puținele clipe de răgaz (nu era după amiază a duminicilor sau sărbătorilor în care să nu muncească, cu corul Meseriașilor săi, scoțând din simpli-autentici analfabeți în cetirea partiturilor muzicale, pe acei cântăreți cari au încântat publicul atâtor audiții muzicale nu numai din Bucovina, dar și din alte orașe ale României și chiar și din fața microfonului român), a gălgăit chiar și în beletristică: folclor și versuri sub pseudonim A. M. Vornicel, în *Făt Frumos* și în revista lui Iosif Vulcan, *Familia*. Aurel Morariu s-a implicat mult în viața politică. Deputat în parlamentul României Mari, alături de Ion Nistor (1919, 1920, 1922, 1927, 1937). O prestație notabilă în structurarea și adaptarea Constituției din 1923 pentru Constituția României Mari. Pentru activitatea în parlament și pentru alte merite, distins cu ordine și decorații: „Vulturul României” (1933), „Ferdinand I” în grad de ofițer, „Ferdinand I” cu spade și panglică (1932). De aceea, în fața umilei, atât de cuviincios umilei Cruci de la Craiova tresărirăm nu numai de dispariția unui *fruntaș liberal*, cum într-un moment de mai pauperă inspirație glăsuia presa zilei, – ci mai ales de mult prea timpuriu a plecării dintre noi a unui ins de transliberală generozitate, de permanent elan românesc: Omul acelui profund-nativ avânt care încă de pe băncile Universității îl ridicase pe președintele societății „Junimea”, Aurel Morariu, la rolul de înfrățitor al tuturor celor cinci societăți studențești române, până atunci învrăjbite, și avânt care ni-l aduce dintr-o dată pe A. Morariu la Vălenii lui N. Iorga,

împreună cu uimitorul Cor mixt „Meseriașul Român”, și care se înverșuna atât de plastic împotriva desființării Teatrului Național din grădina Moldovei, teatru desființat de chiar comilitoni „liberali”. La Craiova se alină acum de cel mai aprig zbucium nu un ilot politic, ci o chintesență de Bucovină – și-un vlăstar al lui Constantin Morariu”.

Și pentru că „cel mai mic e cel mai voinic”, să revenim în a-l prezenta cum se cuvine pe Alexandru (Leca) Morariu. (Dintre Morăreni este cel al cărui nume îl poartă astăzi Fundația Culturală pe care o reprezintă.)

Extras din Stat Personal Leca Morariu:

„Alexandru-Leca Morariu născut la 25 iul. 1888 în Cernăuți, decedat în 15 dec. 1963 la Râmnicu Vâlcea. Studii: învățământ primar din 1894-1898 – cl. I și II în Cernăuți, cl. III și IV - în Suceava; studii secundare – Gimnaziul greco-ortodox din Suceava cu bacalaureatul în 1906. Studii academice: 1906-1911, Facultatea de filozofie și litere la Universitatea din Cernăuți. Din 1913, prof. supl. la liceul real din G. Humor (Principele Mircea), 1914 prof. definitiv până în 1 aug. 1914 când este mobilizat pe front în slujba împăratului”. Face tot războiul până în primăvara anului 1919 când scapă din prizonieratul sârbesc. „În 1919 prof. definitiv la liceul Aron Pumnul. În 1920, cercetaș! Din 1921 la Cluj pregătește teza de doctorat: *Morfologia verbului predicativ*, cu Sextil Pușcariu, se angajează și ca secretar la Muzeul limbii romane. Din 1921 profesor titular la Școala Normală din Cernăuți; la 30 sept. 1922, trece profesor suplinitor la Universitate.

Decan al facultății de litere Cernăuți, între 1934 și 1938 (când demisionează).

Alte funcții: director la Teatrul Național (1933-1935), director al Muzeului particular Porumbescu, 1927-1928 (muzeu plimbat în primul refugiu 1940-1941, când în Gara de nord aduna Leca foi din jurnalul lui C. Porumbescu). Secretar de redacție la „Junimea” (1923-1927); înființează și conduce revista *Făt-Frumos* (1926-1941); buletinul *Mihai Eminescu* (1930-1941); *Fond și formă* (1938-1940). Cărți publicate și premiate: *De la noi*, 1920 (5 ed.); *Războiul Troiadei*, 1925; *Institutorul Creangă*, 1925; *Drumuri Moldovene*, 1925. *Ce-a fost odată, din trecutul Bucovinei?* (2 ediții).

Urmează și cursurile Conservatorului cernăuțean (1924-1926).

Publică piesa muzicală *Dorul*, piesă inedită pentru vioară și pian, transpusă pentru violoncel, Cernăuți, 1937.

Cercetări la fața locului a istro-românilor (1910, 1927, 1928).
Lucrări publicate: *Lu frati nostri*; *De-ale Cirebirilor* (o bogată corespondență cirebiră își așteaptă cercetători, n.n.).

Activează ca membru executant (violoncel) la audițiile Conservatorului cernăuțean, în cadrul Societăților de muzică „Armonia”, „C. Porumbescu”, „Societatea Meseriașul Român”.

Octavia Lupu Morariu (22/09/1903 – 09/04/1992). S-a integrat în atmosfera cultural-muzicală a Morărenilor, ca urmare a căsătoriei din 25 dec. 1925, cu Leca, cel fermecat de frumusețea și de calitățile sale artistice. Considerăm necesară prezentarea câtorva informații despre Octavia Lupu Morariu: în 4 iulie 1922 își susține bacalaureatul cu distincție. Urmează cursurile Facultății de Litere (prof. Leca Morariu, Tzigara Samurcas – istoria artelor). Studiază în particular: pianul cu profesorul August Karnet, canto cu Maria Karnet și apoi cu Elena Teodorini. În 1924 participă la un mare concert în sala Dom Polski, împreună cu renumitul tenor de la Opera din Milano, Assaturian, unde se prezintă cu romanele *Ideale* și *Matinata* de Tosti, și cu *Fata Popii* și *Luna mea* de C. Porumbescu. În activitatea ulterioară i-au fost sprijin îndemnul și susținerea lui Leca, el însuși celist de mare talent al Conservatorului cernăuțean. Apreciindu-i talentul, August Karnet îi dedică compoziția sa la versurile „Peste vârfuri” și „Între paseri” (Eminescu), și „Dacă vii” (St. O Iosif). Alexandru Zavulovici îi dedică muzica pentru canto și pian la versurile lui Eminescu „Și dacă ramuri bat în geam”. Cu vocea-i caldă de contra-alto reușește să farneze publicul cernăuțean și nu numai. Concertează și la București în 1931, la jubileul de 80 ani al Asociației Buharester Deutche Liedertafe; 1932 la Ateneu – Centenar Goethe. Este invitată și în fața microfonului român în 1932 și 1934. În 1932 (5-9 iulie) participă la Marele concurs de canto și violină de la Viena – 500 de participanți din 40 de state. Între cei 27 de premianți cu diplomă și medalie este și Octavia Lupu Morariu. Calitățile interpretative o reclamă și pentru operă și operetă. Într-adevăr, rolurile interpretate: Chivuța din *Noaptea Sf. Gheorghe* (Tudor Flondor), Ulrica din *Bal Mascat* (Verdi), Olga din *Evgheni Oneghin* (Ceaikovski), Florica din *Moș Ciocârlan* (Tudor Flondor), Lucia din *Cavaleria Rusticana* (Mascagni), Viorica din *Baba Hârca* (Flehtenmacher), o consacră și își merită supranumele de „Privighetoare a Bucovinei”. Interpretează lieduri de Shubert, Schumann. Nelipsite din repertoriu sunt compozițiile lui Ciprian Porumbescu: *O roză vestejită*, *Tu ești o floare* (trad. din germana de Leca Morariu), *O seara la stână*, *Hora Prahovei*, *Zefir de toamnă*, *Hora detrunchiaților*, *Bătrânească* ș.a.

L-a însoțit pe Leca în călătoriile de cercetare a dialectului și a obiceiurilor istro-românilor. Culege folclor împreună cu acesta și apoi chiar publică, fiind menționată și în Dicționarul folcloriștilor lui Iordan Datcu.

Vremurile de restriște care s-au abătut asupra Octaviei și Leca, cele două refugii (1940, 1944) i-au proiectat în condiții de existență plină de lipsuri. După 1944, soții Leca și Octavia Morariu au fost nevoiți să ia drumul pribegiei. Au ajuns și s-au stabilit la Râmnicu Vâlcea, cu zestrea lor culturală, cu acele de necontestat cunoștințe în varii domenii, dar și în cel muzical transmise mai apoi multor generații de tineri. Salvatoare le-au fost lecțiile de pian și de violoncel date în sistem particular la început, apoi în cadrul nou înființatei școli de muzică din Vâlcea. Au reușit să întemeieze o orchestră de cameră și una semi simfonică. Au pregătit multe generații de tineri, cu care s-au prezentat la diferite concursuri muzicale, unde au obținut binemeritate premii. De două ori pe an au organizat audiții muzicale de succes. După plecarea lui Leca, în 15 decembrie 1963, Octavia vine la Suceava, în 1967, reînhumându-i osemintele în cimitirul de lângă cetate și înființând, prin donație, un fond de documentare în cadrul muzeului de istorie sucevean. Aici ea va înființa o clasă de pian cu copii suceveni. Organizează și aici microconcerte bianuale (47 audiții).

În perioada vâlceană, Leca, nemaiprimind post ca universitar, a fost nevoit să se pensioneze. Preocupările și le-a îndreptat și spre continuarea și finalizarea amplei monografii *Iraclie și Ciprian Porumbescu*. Considerăm, acum când am parcurs manuscrisul și l-am pregătit pentru tipar, că este poate cea mai completă și mai riguroasă lucrare în ce privește viața și activitatea tatălui și a fiului. Un prim volum este tipărit. Un exemplar împreună cu alte cărți apărute prin strădania Fundației și a colaboratorilor săi, le vom dona Universității, gazdă a manifestării de azi.

GHETOIZĂRI INFORMAȚIONALE *VERSUS* INTERFERENȚE CULTURALE ÎN SPAȚIUL BUCOVINEAN TRANSFRONTALIER¹

Marin Gherman

Abstract:

The notion of ghettoization is increasingly used in political science and sociology in the context of the processes of creating closed social, ethnic, political, informational spaces. Unfortunately, historical Bucovina experienced several phases of depletion of social capital during the communist regime. In the last century there has been an extensive process of depletion of social capital in Bucovina, and information ghettoization has become a new challenge. Northern and southern Bukovina are framed in two different information spaces, in two different political systems, and the population woke up without a common historical memory. If we talk about Ukraine and Romania, some small steps must be taken to begin with, without which the other discussions seem meaningless. Unfortunately, the public radio and television stations of Ukraine and Romania do not have permanent correspondents in the neighboring states. As a result, the consumer of information forms his image of the neighboring state from foreign sources, often financed by third parties or, at best, from translations of European news agencies. There is a need to set up a press cluster in the Bucovina cross-border area.

Keywords: *Information ghetto, social capital, tribalization, Bucovina, information war*

Aspecte teoretice

Noțiunea de ghetoizare este tot mai des utilizată în științele politice și sociologie în contextul proceselor moderne de creare a unor spații

¹ O parte din acest articol a cunoscut o publicație anterioară: Marin Gherman, „Ghetoizări informaționale în spațiul transfrontalier bucovinean”, în *Olart*, Anul X, nr. 2 (35), mai 2021, p. 67-73 (nota coord.).

sociale, etnice, politice, informaționale închise, care, cu toate că interacționează cu mediul social-politic, nu prea sunt influențate de acesta. În științele comunicării mai este utilizată noțiunea de tribalizare sau ghetoizare digitală, care explică, de fapt, procesul de constituire a unor triburi virtuale pe Facebook, Instagram, Twitter sau pe alte rețele de interacțiune socială. În spațiul virtual utilizatorii sunt reuniți într-un trib izolat de lume sau constituie un grup separat. Tribul, fiind informat de faptul că există păreri diferite în spațiul public, prezintă membrilor săi că ideile grupului mic sunt dominante în societate². Ghetoul / tribul digital este unul închis, iar membrii acestuia se aseamănă între ei prin faptul că se autoizolează de lume.

Sociologul francez Pierre Bourdieu scria în studiul „Spațiul fizic și social”³ că în societățile moderne acționează două efecte dominante: efectul clubului și efectul ghetoului. Dacă clubul reprezintă elita (economică, politică, intelectuală) și fiecare își dorește să devină membru al acestuia, atunci ghetoul formează o societate a celor excluși. Pierre Bourdieu sublinia că excluderea, izolarea și singurătatea au unit unele grupuri de persoane sub o umbrelă identitară. Nu viziunile comune au devenit un element al coeziunii sociale, ci procesul de ghetoizare / tribalizare. Ghetoul descris de Bourdieu nu permite acumularea unui anumit capital social. Or, oamenii în această situație nu au încredere în nimeni. Acest proces blochează acțiunile colective și dezvoltarea.

Urmărind evoluția procesului politic din Statele Unite ale Americii, filosoful francez Alexis de Tocqueville scria în celebra sa carte *Despre democrație în America*⁴, publicată pentru prima dată în secolul al XIX-lea, că America se deosebește de Franța prin faptul că are la îndemână o „artă a unității”. Cercetătorul francez menționa faptul că americanii se unesc în grupuri organizate pentru a realiza anumite interese comune care țin de funcționarea eficientă a societății. În secolul al XX-lea „arta unității” a fost numită de sociologi și politologi – capital social. Apoi au apărut o mulțime de teorii ale capitalului social, care apreciau procesele politice și economice din punct de vedere al calității relațiilor sociale. În acest

² Ionuț Purica, *Internetul și dinamica tribalizării în orașele de astăzi*, în „Geointelligence. De la informații la fake-news”, coord. V. Simileanu, București, Top Form, 2018, p. 40-44.

³ Pierre Bourdieu, *Physical and Social Space*, in „Sociology of social space”, Moscow: Institute of Experimental Sociology, p. 50.

⁴ Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, București, Humanitas, 2016, 875 p.

context, teoreticienii din SUA și din vestul Europei⁵ consideră că nivelul de dezvoltare a capitalului social reprezintă un sistem de valori, reguli neformale de comportament și atitudini sociale, care fac posibile acțiunile colective în cadrul societății. Nivelul înalt de dezvoltare a capitalului social determină sporirea nivelului de încredere socială. Dar nimic nu poate fi realizat fără ca grupurile sociale să se cunoască, să interacționeze între ele.

Comunismul – inamic al capitalului social

Din păcate, Bucovina istorică a cunoscut mai multe faze de epuizare a capitalului social despre care vorbeau Pierre Bourdieu și Alexis de Tocqueville. Ruperea Bucovinei în două părți în anii '40 ai secolului trecut și instaurarea comunismului au însemnat pentru nordul și sudul Bucovinei în primul rând o înstrăinare politică și geografică prin apariția unei frontiere și, în cel de al doilea rând, o demontare a principiilor de bază ale funcționării societății civile, aflată la acel moment în proces de constituire.

În timpul unei prelegeri ținute la Kiev, politologul american Francis Fukuyama sublinia că „în toate statele postcomuniste există o problemă legată de capitalul social și încredere între oameni, care a apărut ca o consecință a moștenirii marxist-leniniste. Acest sistem politic și ideologic era făcut în așa mod încât să distrugă capitalul social”⁶. De fapt, statul-partid în mod intenționat distrugea legăturile firești existente atunci, care erau la baza sindicatelor, întreprinderilor, bisericilor și diverselor organizații private, înlocuindu-le cu legături verticale între cetățeni și stat, afectând inclusiv relațiile din cadrul familiei. Ne putem aminti de propaganda sovietică care glorifica modelul unui pionier cu numele Pavlik Morozov⁷ care și-a denunțat tatăl. Mitul era folosit în propaganda sovietică destinată tinerilor pentru a sublinia că ei sunt responsabili în primul rând în fața statului și apoi a părinților. URSS educa o loialitate totală față de puterea de stat. De fapt, ideologia comunistă a reușit să distrugă total sau parțial rădăcinile societății civile în statele Europei Centrale și de Est prin epuizarea instituțională a legăturilor sociale orizontale.

⁵ Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster, 2000, 544 p.

⁶ *Ce înseamnă capitalul social? Lecția din Kiev a lui Francis Fukuyama*, ziarul „Deni”, 17 octombrie 2006, nr. 177, p. 3.

⁷ Pavlik Morozov. *Information about soviet children-informers*, in „Seventeen moments in Soviet History”. Acces: <http://soviethistory.msu.edu/1934-2/pavlik-morozov>.

Acest lucru a însemnat pentru Bucovina o adevărată tragedie: legăturile tradiționale din mediul social au fost deformate, încrederea în semenii a devenit una minimă, iar caracterul tolerant și pașnic al „omului bucovinean” a început să fie pus sub semnul întrebării în contextul deportărilor realizate de URSS, schimbării componenței etnice a populației și creării unor unități administrativ-teritoriale noi, care nu se bazau pe un trecut istoric comun, ci au apărut din considerente geopolitice.

Izolare informațională

În afară de deformarea structurii sociale, începând cu anii `40 ai secolului trecut în Bucovina istorică a avut loc și o divizare a spațiilor de informare și comunicare. Spațiul informațional și social nord-bucovinean a fost influențat de propaganda sovietică, potrivit căreia RSS Moldovenească este o țară cu mai mare „succes proletar” decât fostul stat moșieresc român! În România comunistă despre Bucovina istorică se vorbea rareori și doar în contexte prielnice politic.

După destrămarea URSS-ului a devenit vizibilă o mare „ghetoizare informațională” – nordul și sudul Bucovinei sunt încadrate în două spații informaționale diferite, în două sisteme politice diferite, iar populația s-a trezit fără o memorie istorică comună. S-a încercat rezolvarea acestei probleme prin implementarea unor proiecte comune⁸, însă, în pofida inițierii unor activități transfrontaliere finanțate de UE și care vizează susținerea societății civile și a comunicării în spațiul transfrontalier bucovinean, izolarea informațională continuă să existe, iar cooperarea economică, politică, culturală pare totuși una minusculă, nu în ultimul rând în urma efectelor primare și celor secundare ale ghetoizării.

De exemplu, presa din județul Suceava funcționează într-un anumit spațiu informațional și reflectă unele subiecte, iar cea din regiunea Cernăuți își desfășoară activitatea într-un alt spațiu. Contactele și interferențele sunt tot mai mici de la un an la altul, cu toate că după logica colaborării transfrontaliere și globalizării era de așteptat o intensificare a cooperării interinstituționale. Unica punte de legătură între cele două spații rămâne presa de limba română din Cernăuți, ale cărei materiale mai sunt preluate de colegii din Suceava, iar comunitatea românească din regiunea

⁸ *Propunerile exprimate de către participanții la „masa rotundă” internațională „Noile paradigme europene de colaborare și potențialul Euroregiunii Prutul de Sus”, care a avut loc pe 22 septembrie 2020 și a fost consacrată împlinirii a 20 de ani de la înființarea Euroregiunii, în „Euroregiunea Prutul de Sus: experiență, particularități, căi de intensificare a colaborării”, Cernăuți, Bukrek, 2020, p. 29.*

Cernăuți încă depune eforturi pentru a reconstrui Bucovina identitară unită. Elementul identitar românesc din partea de nord a Bucovinei are capacitatea de a sparge spațiul „ghetoului informațional”, însă acesta este slăbit politic din interior⁹.

Efectele ghetoului înseamnă o necunoaștere de către ucrainenii din nordul Bucovinei că mai există și o parte de sud a Ținutului Fagilor, o necunoaștere a faptului că România este stat membru NATO și UE, o necunoaștere de către unii suceveni a faptului că Cernăuțiul nu este un oraș din Republica Moldova sau că Ucraina și Rusia sunt două state diferite¹⁰. Aceste elemente ale necunoașterii parțiale sau totale sunt nefavorabile implementării unor proiecte transfrontaliere de succes. Mai mult decât atât, situația descrisă de noi este un impediment în calea acumulării capitalului social.

Ghetoizare digitală

Progresul tehnologic a determinat dezvoltarea rapidă a rețelelor de socializare Facebook, Twitter sau platforma Youtube, care au tăiat din autoritatea și forța de odinioară a presei clasice. Prin rețelele de interacțiune socială se schimbă percepția publicului legată de ce înseamnă de fapt adevărul. „NewsFeed” – nume dat unei înșirui de postări haotice, majoritatea fără nici o legătură între ele – a schimbat înțelegerea asupra a ce înseamnă o știre, ce înseamnă un adevăr.

Rețelele de socializare, prin algoritmi interiori de funcționare, care se schimbă de la un an la altul, creează diferite spații închise, iar comunitățile de Facebook (Suceava, Cernăuți, Herța) devin hiper-locale. Așadar, Internetul, cu toate că are menirea de a conecta oamenii la distanță, deseori îndepărtează zonele vecine unele de altele și aprofundează efectul izolării sociale, descris mai sus. Citim pe rețele despre strada noastră, despre ce ne place și ce ne convine, și nu despre vecinii noștri sau despre ce nu ne place, pentru că astfel de informații ne oferă în mod prioritar algoritmi digitali ai postărilor. Din păcate, procesul de ghetoizare ar putea cunoaște o amplificare în cadrul rețelelor electronice de comunicare și

⁹ Marin Gherman, *Presa de limba română din regiunea Cernăuți: perspective și probleme în calea dezvoltării*, în „Peisajul etnocultural și etnopolitic al regiunilor de frontieră din Ucraina, R. Moldova și România. Retrospectivă istorică și actualitate” (Cernăuți, TehnoDruk, 2018), p. 195.

¹⁰ *Bucovina – zonă de contact: analiza identităților, ideilor și percepțiilor în spațiul transfrontalier ucraineano-român. Materiale informațional-analitice*, coord. Bureiko N. ș.a., Iași-Cernăuți, 2017, 72 p.

informare. Paradoxul zilei de astăzi este apariția unor insule / triburi de comunicare între oameni, care nu formează un tot întreg colectiv. Efectul segmentării și ghetoizării a devenit o nouă provocare pentru Bucovina.

În altă ordine de idei, observăm că deseori o știre scrisă cu respectarea tuturor regulilor ziaristice și deontologice este mai puțin citită decât o știre cu un neînsemnat element de mistificare sau exagerare. Presa din România în loc să reflecte un eveniment cultural despre românii din Cernăuți alege deseori subiecte care sunt la mare căutare în propriul spațiu informațional. Interesele politice sau cele comerciale sunt dominante pentru managerii organelor de presă. Același lucru se referă și la presa de limba ucraineană din nordul Bucovinei. În era Internetului oricine poate deveni jurnalist având un gadget. În goană după trafic pe web, tot mai multe portaluri de știri publică informații false / semi-false / neverificate / rupte de context pentru a avea mai mulți cititori, deci mai mari venituri din reclamă¹¹.

Adevăr și dezinformare

Carențele sistemului de informații în contextul bucovinean transfrontalier au devenit vizibile în ultimii cinci ani. În 2015, mai multe agenții de presă din Ucraina, Republica Moldova și România au preluat știrea de pe site-ul nr24.org despre conferința de fondare la Cernăuți a Adunării Românilor din Bucovina, care a cerut statut special pentru românii din nordul Bucovinei și a condamnat regimul președintelui Petro Poroșenko. Știrea, cu mari efecte mediatice, s-a dovedit a fi una falsă. O astfel de adunare nu a avut loc. Această informație este difuzată în perioada desfășurării Operațiunii Antiteroriste în estul separatist al Ucrainei și înrăutățirii relațiilor interstatale dintre Kiev și Moscova. Știrea a fost preluată de publicația „Korrespondent” cu referire la un site necunoscut - nr24.org, potrivit căruia, un grup de delegați reprezentativi ai tuturor raioanelor din nordul Bucovinei au ascultat rapoarte prezentate de membrii grupului de inițiativă, în care erau punctate problemele sociale, economice și culturale cu care se confruntă românii din Ucraina. Se mai specifică și faptul că în cadrul așa-numitei conferințe de fondare au fost discutate aspecte legate de securitatea vorbitorilor de limba română în respectiva regiune. Potrivit știrii, participanții la conferință și-au exprimat

¹¹ Marin Gherman, *Marea Neagră – un „lac” al războiului informațional: între tehnici de atac hibrid și încercări de apărare intuitivă*, în „Glasul Bucovinei”, 2019, nr. 101-102, p. 54.

dorința ca România să joace un rol activ în procesul de acordare a statutului special de autonomie pentru românii din regiunea Cernăuți. „La etapa actuală, românii din Bucovina traversează una dintre cele mai dificile perioade în istoria lor. Ne găsim într-o țară în care are loc un adevărat război, se prăbușește industria și sectorul agricol. În rândurile românilor din Bucovina rata șomajului a atins nivelul cel mai ridicat din Ucraina, iar tinerii părăsesc regiunea”, a declarat coordonatoarea conferinței de constituire a așa-numitei Adunări a Românilor din Bucovina, Dorina Chirtoacă (personaj inventat). „În acest context, specifică ea în continuare, este actuală ideea creării pe teritoriul locuit compact de populația românească a unei autonomii Bucovinene în componența Ucrainei”¹².

În 2016 știrea falsă a avut continuare. Mai multe organe de presă din Ucraina, România și Republica Moldova au publicat informația despre faptul că aceeași Adunare a Românilor din Bucovina s-a adresat către președintele Petro Poroșenko, solicitând o autonomie locală. Românii din Ucraina din nou au devenit ținta unui atac informațional. Știrea a fost preluată foarte repede de presa românească și nimeni nu a avut timp sau dorință să o verifice. Ca și în 2015, în anul 2016 a contat nu atât mesajul (care nu este interzis de lege, în fond), ci contextul, motivația, argumentarea. În 2015 așa-zisa Adunare a Românilor solicita un statut special pentru că „se simte în nesiguranță în contextul conflictelor de contrabandă din regiunea Transcarpatia”. În anul 2016, Adunarea inventată evocă „un precedent juridic și politic pentru toate comunitățile naționale din Ucraina” – statutul tătarilor din Crimeea. În ambele cazuri sunt evocate aspectele problematice ale relațiilor dintre etnicii români și autoritățile ucrainene. Dacă analizăm comentariile utilizatorilor rețelelor de socializare din subsolul știrilor despre așa-zisa Adunare a Românilor, observăm că informația falsă este considerată de populația din Ucraina un act de trădare a etnicilor români, care „nu au ce face în vreme de război în Donbas”, „au pretenții teritoriale”, „creează probleme din cer senin” etc.¹³. Așadar, imaginea românilor din Ucraina în ochii populației majoritare a avut doar de suferit. După ce-au aflat că știrea este falsă, agențiile de presă și posturile de televiziune din Ucraina nu au publicat dezmințiri, nu au

¹² Liubov Melniciuc, *Inexistenta „Adunare a românilor din Bucovina” și varianta bucovineană a unui separatism inventat*, în Agenția de știri BucPress din Cernăuți. Acces: <https://bucpress.eu/opinie/inexistenta-%E2%80%99Eadunare-a-romanilor-din-12846>.

¹³ Marin Gherman, *Atacuri informaționale împotriva românilor din Ucraina – răni intratabile*, în „Timp Românesc”. Acces: <https://www.timpromanesc.ro/atacuri-informationale-impotriva-romanilor-din-ucraina-rani-intratabile>.

încercat să „trateze” spațiul informațional și să diminueze efectele sociale negative, ci pur și simplu au șters informațiile despre inexistența Adunare și inexistenții lideri.

Știrea a fost publicată pe agenția TASS din Rusia și preluată de o sumedenie de agenții de presă din Ucraina, România și R. Moldova. În comentariul agenției ruse TASS se spune: „Unii analiști români consideră că Bucureștiul în contextul crizei din Ucraina trebuie să introducă forțele armate în regiunile Odesa și Cernăuți”. Așadar, TASS realizează și un atac informațional împotriva României, ținând relațiile dintre Ucraina și România¹⁴. Logica acestor atacuri este simplă: facilitarea apariției de conflicte regionale, de dorit interetnice, convingerea opiniei publice din țară că minoritatea este o primejdie, o sursă de „separatism”, schimbarea atitudinii majorității față de grupul țintă și dezechilibrarea situației, semănarea urgiei și a neîncrederii între etnii, în cazul dat între ucraineni și români. În același timp, reacțiile din rețelele de socializare și din presă la aceste atacuri informaționale scot în prim plan liderii de opinie, susținătorii direcți și indirecti ai informației virtuale, adică sunt și o sursă alternativă de informare. De fapt, rănilor vor fi netratabile și până când presa din Ucraina, România, R. Moldova și alte state nu-și vor asuma o responsabilitate socială pentru știrile dăunătoare și periculoase.

În acest context, o altă știre adevărată despre declarația unui colonel ucrainean privind crearea unei brigăzi în vestul Ucrainei pentru a apăra „Bucovina de posibilele pretenții teritoriale ale României” a fost catalogată de majoritatea analiștilor ca fiind o informație falsă, „una scrisă de ruși”. În realitate, nu a fost o știre falsă. În 2015 colonelul ucrainean Viktor Kevliuk a declarat că o nouă brigadă va fi înființată în regiunea Ivano-Frankivsk cu scopul de a apăra „Bucovina de posibilele pretenții teritoriale ale României”. În timp ce unele portaluri de știri au preluat cu o deosebită ușurință informația respectivă, altele s-au grăbit să o dezmință, subliniind că este o propagandă rusească clasică, mai ales că site-urile românești au preluat știrea de pe TASS, și nu din surse ucrainene sau occidentale. Potrivit televiziunii locale „3 Studio” din regiune, conferința de constituire a brigăzii s-a desfășurat la Ivano-Frankivsk. Experții politici susțineau în 2015 că informația respectivă nu se înscrie în procesul de apropiere diplomatică a Ucrainei de România, mai ales pe fundalul

¹⁴Dezinformare în reluare: *Românii din Cernăuți „iarăși” cer autonomie locală*, în Agenția de știri BucPress din Cernăuți. Acces: <https://bucpress.eu/social/dezinformare-in-reluare-romanii-din-2503>.

conflictului din Donbas, Kievul fiind sprijinit în diferite moduri de București¹⁵. În acest mod, în ultimii ani am ajuns în situația când realitatea și hiperrealitatea au devenit un tot întreg. Nici jurnaliștii experimentați din România și Ucraina nu au știut cum să analizeze veridicitatea acestei știri. Informațiile adevărate au fost percepute ca fiind false, iar cele false – ca fiind adevărate!

Bucovina ca zonă de contact a fost implicată în mod direct în războaiele informaționale ruso-ucrainene sau ruso-occidentale. Tehnicile acestui război sunt general-cunoscute. Deseori, o informație despre un stat este folosită pentru a influența opinia publică în celelalte țări. Așadar, presa rusă scrie deseori că România este un stat sărac care nu mai este condus de politicienii de la București, ci de elitele de la Bruxelles. Grupul-țintă este, în primul rând, alegătorii din Ucraina și Republica Moldova și doar în cel de al doilea rând cetățenii români. Deci, sunt distribuite știri de acest fel pentru a descuraja votarea forțelor pro-europene în Ucraina și Republica Moldova. În linii mari, metodele războiului informațional sunt foarte simple: promovarea în rețelele de socializare a unor știri false, susținerea mesajelor din rețelele de interacțiune socială cu mesaje asemănătoare în presa clasică, mai ales la televiziune și, în final, rostirea de discursuri politice care se bazează pe știri false. Acestea din nou sunt „rostogolite” în presă și în rețelele de socializare. În acest mod, este construită o realitate alternativă, una nouă, virtuală, fantastică, însă care are efecte sociale și slujește intereselor politice.

Soluții

Marea deosebire dintre războiul informațional și cel clasic este asimetria¹⁶. Dacă scutul antirachetă ne apără de rachete, nu avem și un scut împotriva dezinformării. O mare asimetrie se observă între atac și apărare. Apărarea UE și NATO, strategiile elaborate în legătură cu primejdiile războiului informațional par a fi niște încercări intuitive de apărare, o copiere cu limbaj digital a strategiilor militare clasice. Fără o educație civică și cultură media a populației, chiar și fără cultură generală, nu vom reuși să facem prea multe lucruri pentru a combate fenomenul *fake-news*. În mare parte, atacurile informaționale își ating ținta din cauza:

¹⁵ În Ucraina va fi înființată o brigadă „pentru apărarea Bucovinei de România”, în Agenția de știri BucPress din Cernăuți. Acces: <https://bucpress.eu/politica/in-ucraina-va-fi-infiintata-1744>.

¹⁶ Dumitru Borțun, *Războiul informațional ca război semiotic*, în „Geointelligence. De la informații la fake-news”, coord. V. Simileanu, București, Top Form, 2018, p. 22.

stereotipurilor răspândite în societăți, necunoașterii de către cititori a geografiei, istoriei sau politicilor țărilor vecine, dispariției presei de calitate în favoarea unor pseudo-organe de presă¹⁷. Problemele vechi ale societăților, nerezolvate în trecut, devin o povară a viitorului sub presiunea știrilor false care le exploatează. Deci, nu putem rezolva această problemă fără măsuri. Este necesară o viziune comună în definirea provocărilor create de tehnicile de dezinformare. De aceea, acordarea unei atenții mai mari istoriei, geografiei, culturii țării natale și statelor vecine în sistemul de educație este mai mult decât importantă. Dacă nu va avea loc acest lucru, o știre falsă despre un stat vecin, despre o regiune, despre oamenii din Bucovina, despre activitățile organizațiilor și instituțiilor va fi foarte ușor de promovat, în situația în care nimeni nu știe istorie sau geografie.

Dacă vorbim de Ucraina și de România, trebuie întreprinși, pentru început, unii pași mici, fără de care celelalte discuții par a fi lipsite de sens. Din păcate, posturile publice de radio și televiziune ale Ucrainei și României nu își au corespondenți permanenți în statele vecine. Drept rezultat, consumatorul de informații își formează imaginea despre statul vecin din surse străine, deseori finanțate de terți sau, în cel mai bun caz, din traduceri ale agențiilor europene de presă. Deseori informația ajunge denaturată sau bruiată (prost tradusă, reflectată fără înțelegerea contextului sau special denaturată).

Este mai mult decât necesară crearea unor centre de informare de presă comune pentru a reflecta corect realitatea transfrontalieră care este cea mai sensibilă vizavi de posibilitățile unor actori de a manipula opinia publică. Un cluster comun de presă este mai mult decât necesar în zona transfrontalieră bucovineană. Ar fi un pas important pentru ieșirea din ghetoizarea digitală. Fără acești pași mici, strategiile (trans)naționale riscă să fie lipsite de vreun sens. În același timp, inițierea unor proiecte de depășire a stereotipurilor sociale / etnice / politice este mai mult decât necesară. Crearea unor centre de presă, a unor cluster-uri de schimb de informații dintre rețelele profesioniste de jurnaliști și încurajarea prin programe de stat, prin fonduri internaționale ale jurnalismului profesionist, neimplicat politic, sunt pași tactici în această strategie. Soluția rapidă, dar foarte firavă, ține de nivelul local și național, soluția strategică ține de cooperarea internațională. Așadar, „ghetoizările informaționale” din

¹⁷ Marin Gherman, *Fragilități și tehnici de apărare ale spațiilor informaționale din Ucraina, Republica Moldova și România în contextul campaniilor electorale din 2019*, în „Geopolitica”, Anul XVII, nr. 77 (1/2019), p. 122.

spațiul bucovinean transfrontalier nu vor dispărea de la sine, fiind direct dependente de configurațiile geopolitice și informaționale din regiune.

Bibliografie

1. Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, București, Humanitas, 2016, 875 p.
2. *Bucovina – zonă de contact: analiza identităților, ideilor și percepțiilor în spațiul transfrontalier ucraineano-român. Materiale informațional-analitice*, coord. Bureiko N. ș.a., Iași-Cernăuți, 2017, 72 p.
3. *Ce înseamnă capitalul social? Lecția din Kiev a lui Francis Fukuyama*, ziarul „Deni”, 17 octombrie 2006, nr. 177, p. 3.
4. *Dezinformare în reluare: Românii din Cernăuți „iarăși” cer autonomie locală*, în Agenția de știri BucPress din Cernăuți. Acces: <https://bucpress.eu/social/dezinformare-in-reluare-romanii-din-2503>.
5. Dumitru Borțun, *Războiul informațional ca război semiotic*, în „Geointelligence. De la informații la fake-news”, coord. V. Simileanu, București, Top Form, 2018, p. 22-27.
6. Ionuț Purica, *Internetul și dinamica tribalizării în orașele de astăzi*, în „Geointelligence. De la informații la fake-news”, coord. V. Simileanu, București, Top Form, 2018, p. 40-44.
7. *În Ucraina va fi înființată o brigadă „pentru apărarea Bucovinei de România”*, în Agenția de știri BucPress din Cernăuți. Acces: <https://bucpress.eu/politica/in-ucraina-va-fi-infiintata-1744>.
8. Liubov Melniciuc, *Inexistentă „Adunare a românilor din Bucovina” și varianta bucovineană a unui separatism inventat*, în Agenția de știri BucPress din Cernăuți. Acces: <https://bucpress.eu/opinie/inexistenta-%E2%80%9EAdunare-a-romanilor-din-12846>.
9. Marin Gherman, *Atacuri informaționale împotriva românilor din Ucraina – răni intratabile*, în „Timp Românesc”. Acces: <https://www.timpromanesc.ro/atacuri-informationale-impotriva-romanilor-din-ucraina-rani-intratabile>
10. Marin Gherman, *Fragilități și tehnici de apărare ale spațiilor informaționale din Ucraina, Republica Moldova și România în contextul campaniilor electorale din 2019*, în „Geopolitica”, Anul XVII, nr. 77 (1/2019), p. 120-122.
11. Marin Gherman, *Marea Neagră – un „lac” al războiului informațional: între tehnici de atac hibrid și încercări de apărare intuitivă*, în „Glasul Bucovinei”, 2019, nr. 101-102, p. 54.

12. Marin Gherman, *Presa de limba română din regiunea Cernăuți: perspective și probleme în calea dezvoltării*, în „Peisajul etnocultural și etnopolitic al regiunilor de frontieră din Ucraina, R. Moldova și România. Retrospectivă istorică și actualitate” (Cernăuți, TehnoDruk, 2018), p. 193-209.
13. Pierre Bourdieu, *Physical and Social Space*, in „Sociology of social space”, Moscow: Institute of Experimental Sociology, p. 49-58.
14. Pavlik Morozov. *Information about soviet children-informers*, in „Seventeen moments in Soviet History”. Access: <http://soviethistory.msu.edu/1934-2/pavlik-morozov>.
15. *Propunerile exprimate de către participanții la „masa rotundă” internațională „Noile paradigme europene de colaborare și potențialul Euroregiunii Prutul de Sus”, care a avut loc pe 22 septembrie 2020 și a fost consacrată împlinirii a 20 de ani de la înființarea Euroregiunii, în „Euroregiunea Prutul de Sus: experiență, particularități, căi de intensificare a colaborării”, Cernăuți, Bukrek, 2020, p. 29-32.*
16. Robert D. Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, Simon & Schuster, 2000, 544 p.

***II. EMINESCU ÎN LIMBILE LUMII.
TRADUCERI, RECEPTARE CRITICĂ
ȘI ACADEMICĂ***

IDEOLOGIZAREA EDIȚIILOR LUI MIHAI EMINESCU ÎN LIMBA UCRAINEANĂ ÎNTRE 1952-1989 ÎN FOSTA URSS ȘI UNELE OBSERVAȚII ASUPRA TRADUCERILOR LUCEAFĂRULUI ÎN LIMBA UCRAINEANĂ ÎN UCRAINA INDEPENDENTĂ DE DUPĂ 1991¹

Serhii Luchkanyn

Abstract:

The Research of Mihai Eminescu's publications translated into Ukrainian: peculiarities of preambles, notes and translations. The article analyzes peculiarities of Mihai Eminescu's lyric and prose published by Mihai Eminescu in the Ukrainian language of the Soviet period and the times of independent Ukraine after 1991. It is noted that the lyric of Eminescu was first published in Ukrainian only in 1952. Before that, there were not any translations into Ukrainian. This publication appeared as a social order and in the same year in Romania was published a separate collection of Taras Shevchenko's poetry in Romanian language. The publication of Eminescu was characterized by a significant ideology, in particular in the preface, written by one of the classics of Romanian literature, Mihail Sadovanu who spoke about Eminescu as a social poet. In this book, the well-known Eminescu's poem Emperor and Proletarian was translated in an early version with hints of the Paris Commune in 1871. In the second edition of Eminescu's poetry in Ukrainian in 1974, the poet was described as "the poet of the struggle and love of the Romanian people," and in translation of his symbolic poetry, "What I wish you, sweet Romania" was deliberately removed the word Romania, as it could be understood with Northern Bukovina and Bessarabia. Relations between

¹ Acest studiu este o variantă ușor modificată a unui alt material: Serhii Luchkanyn (Ucraina), „Observații asupra edițiilor lui Mihai Eminescu în limba ucraineană: particularitățile prefețelor, ale notelor și ale traducerilor”, în Carmen Dărăbuș, Elena-Camelia Zăbavă, *Frontiere și contacte: fenomene locale, regionale și globale*, Craiova: Aius, 2020, p. 33-42 (nota coord.).

the Soviet Union and Romania during the reign of Nicolae Ceausescu were strained, so translator Andriy Myastkovsky was forced to disguise the translation of this patriotic poetry. The notes to this publication are of a scientific nature and belong to the founder of the Romanian philology in Kiev Stanislav Semchinsky. In 1989, until the centenary of the death of Eminescu in Kyiv, his prose was translated into Ukrainian, first of all, the story "Disbelieving Spirit". In the preface Stanislav Semchinsky for the first time speaks about the possible Ukrainian roots of his father Eminescu, about the love of the poet to Veronica Micle, which was not mentioned in edition of 1952 and almost not mentioned in edition of 1974. After 1991, several new editions of Eminescu's lyric appeared in Ukrainian (2000, declared "the year of Eminescu", 2013), there are 5 translations of different translators of the poem "Luceafărul", 8 different translations into Ukrainian of the most famous lyric miniatures of Eminescu "To the star". At the same time, each translator originally recreated the heavy Romanian word dor - "longing", available in this poetry. The works of Eminescu from 1990 to 2000 were studied under the school curriculum of "Foreign Literature" of secondary schools of Ukraine. In addition, his works translated into Ukrainian were printed in textbooks for schools and universities on the subject "Foreign Literature", as well as in periodicals, in particular in the magazine "The Universe", in the newspapers "Literary Ukraine" and "Ukrainian Literary Newspaper".

Keywords: *Mihai Eminescu, poems, Ukrainian language, translation, Romanian language*

Se știe bine că popularitatea lui Eminescu e imensă nu numai în „dulcea Românie”; e firesc să fi apărut de-a lungul timpului diferite versiuni ale poeziei eminesciene în diferite limbi ale lumii. Mai ales în secolul XX s-au lansat multe ediții bilingve și plurilingve ale creațiilor poetice nemuritoare ale lui Eminescu, atât în limbile de largă circulație europeană și mondială, cât și în limbi cu răspândire restrânsă, în cazul nostru – în limba ucraineană. Despre receptarea operei lui Eminescu în limba ucraineană scria deja profesorul Ioan Rebușapcă de la Facultatea de limbi slave de la București în monografia sa *Individualitatea clasicilor* (Casa EVIO de tipărituri, București 1997) pe care noi am recenzat-o, această recenzie apărând în paginile revistei ucrainene literare *Slovo i cias* (Cuvântul și timpul) în 1998, № 12. În prezentul articol vrem să cercetăm în primul rând contextul ideologic al edițiilor eminesciene în limba

ucraineană din fosta Ucraină Sovietică, care s-a oglindit bine în cele trei cărți ale operei Luceafărului în limba ucraineană de până la 1991, și anume cele din 1952, 1974 și din 1989. În fosta Uniune Sovietică propaganda ideologică a avut un rol foarte important, de aceea traduceri literare și critica literară din perioada comunistă au simțit influența ideologiei oficiale de stat (marxist-leniniste) ca metodologie dominantă a creației literare.

Nu avem informații că poeziile Luceafărului literaturii române s-au tradus în ucraineană înainte de cel de al doilea război mondial, România interbelică și URSS (din care făcea parte Ucraina Sovietică) n-au avut relații diplomatice până la 1934, contactele culturale fiind și ele foarte restrânse. Dmytro Hnatiuk (1925-2016), artist al poporului Ucrainei de origine bucovineană, își amintea în 2013 că, venind în 1946 la Kyiv ca să devină student al conservatorului, a luat ca amintire de acasă o culegere a poeziilor lui Eminescu și a fost imediat învinuit de securitatea sovietică că citește „opera unui scriitor burghez”. Situația se schimbaseră substanțial după al doilea război mondial, când România devenise „țară a democrației populare” și aliată a URSS, deși avea reputația de „rebel aliat al Moscovei”. Dacă în Occident de obicei se spune că România, limba și literatura română n-au fost prea mult cunoscute în perioada „războiului rece”, în URSS (și în Ucraina Sovietică, bineînțeles), dimpotrivă, se traducea mult din limba română, limba unui popor „frățesc”; sigur, toate traduceri se refereau la operele, făcute în conformitate deplină cu „directivele partinice comuniste”, excepțiile fiind rarissime. Critica oficială literară din acea perioadă (anii 1950-1960) l-a descris pe Eminescu ca pe „un precursor al literaturii realismului socialist”, „un poet al luptelor sociale”, din această cauză după 1945 au apărut primele traduceri ale poeziilor lui Eminescu, la început în limba rusă, iar puțin mai târziu și în limba ucraineană. De exemplu, prima ediție a liricii lui Eminescu în limba rusă a văzut lumina tiparului la Moscova, în 1950, cu ocazia centenarului poetului național român, sărbătorit oficial în România „democrată populară” și în URSS stalinistă pentru „triumful ideilor sociale” din visurile lui Eminescu. Bineînțeles că apariția acestor traduceri a fost o realizare a „ordinului social”, prefața constituie un tribut adus viziunii dogmatice a timpului, se accentuează nuanțele sociale ale versurilor lui Eminescu, iar, așa cum scrie Elena Loghinovski, „multe dintre poeziile eminesciene sunau în traducere în tonalitatea banală a romantismului epigonic” (Loghinovski 1987: 43). Peste doi ani, în 1952, pentru prima dată au apărut poeziile lui Eminescu și la Kiev, în limba ucraineană. De

remarcat că, în același an, pentru prima dată au văzut lumina tiparului și versurile poetului național ucrainean Taras Șevcenko (1814-1861) în limba română. Se vede clar că aceste traduceri au apărut simultan în mod de reciprocitate. Printre primii traducători ai liricii lui Eminescu în limba ucraineană se numără poeții ucraineni celebri din acea perioadă ca Teren Masenko, Konstantin Basenko, Abram Kațnelson, Maxym Rylski, Iaroslav Șporta, Volodymyr Sosiura, Vasil Șveț și alții. Cartea se deschide cu prefața semnată de Mihail Sadoveanu (tradusă din limba română), scrisă în general în plină conformitate cu noua ideologie „a marxismului biruitor”, deși nu și-a pierdut importanța până în zilele noastre. Vă reamintim numai un fragment al lucrării Eminescu de Mihail Sadoveanu:

În mai puțin de 20 de ani ai activității sale Mihai Eminescu a croit o cale nouă în poezia românească. Asemenea unui scafandru temerar, el a pătruns prin straturile mitologiei la izvoarele curate ale liricii folclorice și i-a înapoiat poporului comoara în chipul unor perle ale sufletului secular al neamului. Cei ce l-au inspirat pe poet nu sunt reprezentați de acesta în chipul „patrioțelor” de duzină, ci în chipul acelor strămoși care sunt zugrăviți cu mâinile înfierate pe coloana lui Traian din Roma, ale celor care au stropit cu sângele lor pământul natal, apărându-l, în frunte cu conducătorul dacilor Decebal, de cotoropitorii romani. Puterea și frumusețea capodoperelor sale izvorăște din adâncul faptelor eroice ale trecutului milenar (Еминецький 1952: 5)

În această ediție este tradusă versiunea a doua – *Umbre pe pânza vremii* – a cunoscutului poem eminescian *Împărat și proletar*, înțeles ca descrierea clară a luptelor Comunei din Paris cu armata regulată de la Versailles. Bănuim că traducerea versiunii a doua se explică prin faptul că în URSS timpurie prima zi a Comunei din Paris a fost declarată ca o sărbătoare națională, „un prolog al epocii socialiste”. În traducerea lui Vasil Șveț a cunoscutei poezii *La steaua* a dispărut cuvântul-cheie *icoana* (*icoana stelei*), în locul lui a fost inventat conținutul de *світло приви́дом з ні́тьми* (*lumina ca stafia din întuneric*). Poezia marcantă *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* a fost corect tradusă de Constantin Basenko, cu păstrarea tuturor nuanțelor existente în original – *Що тобі бажаю, мій румунський краю?*

Următoarea ediție a liricii lui Mihai Eminescu în limba ucraineană a apărut în 1974 cu prefața de Andrii Miastkivskii și notele substanțiale ale celebrului savant Stanislav Semcinskii (1931-1999). Până atunci văzuseră lumina tiparului alte două culegeri din lirica eminesciană în limba rusă, la

Moscova – în 1958 și în 1968, ultima cu o frumoasă prefață scrisă de excelentul scriitor și critic literar rus Iraklii Andronikov, care se încheie cu reafirmarea caracterului universal al poeziei lui M. Eminescu:

„...importanța creației lui Eminescu depășește cu mult hotarele României: el a introdus poezia poporului său în circuitul literaturii universale. Fără versurile lui Eminescu, aceasta n-ar fi fost completă. Ele mișcă, aceste versuri, și-i învață pe oamenii din toate continentele. Și totuși, ele n-ar fi putut să se nască decât pe pământul românesc. Oare nu aceasta definește însemnătatea mondială a poetului?” (Эминеску 1968: 18).

Volumul poeziilor Luceafărului în limba ucraineană din 1974 a apărut în seria *Perlele liricii universale*, editat frumos, cu un tiraj de 8 000 de exemplare. Printre reușitele cărții, am vrea să subliniem unele versiuni ale lui Andrii Miastkivskii, Teren Masenko, Maxym Rylski, Volodymyr Sosiura, Volodimir Kolomiieț, Petro Zasenکو etc. Din nou remarcăm că aproape în aceeași perioadă, în 1976, la București în binecunoscuta serie *Biblioteca pentru toți* au văzut lumina tiparului *Poemele* lui Taras Șevcenکو în limba română, adică se urmărește în continuare „reciprocitatea traducerilor”. Prefața, semnată de Andrii Miastkivskii, un bun cunoscător al limbii române, se numește *Cânterețul luptei și al iubirii*, este tot marcată de specificul vremii sale. Prefața se deschide cu afirmațiile că fiecare popor are câte un poet care parcă îl personifică, întruchipându-i simțirile, gândurile, năzuințele, de exemplu rușii îl au pe Pușkin, gruzinii pe Șota Rustavelli, ucrainenii pe Taras Șevcenکو, iar maghiarii pe Petőfi Sándor. Numele lui Mihai Eminescu, cum se scrie mai departe în prefață, se personifică cu România și Moldova, de câteva ori se spune că Eminescu e „poetul național român și moldovean”, deși se subliniază des că a scris în limba română și se dau traduceri numai din limba română, așa numita „limba moldovenească”, „cultivată” pe vremuri în fosta URSS, nu-i deloc amintită. Se vorbește larg despre influența pașoptiștilor și a Comunei din Paris asupra operei poetului, cu dezamăgire se spune că Eminescu „n-a trăit până la acel moment, când în patria lui proletariatul a apărut pe scena istorică ca forță politică bine organizată” (Эминеску 1974: 15). Se spune că poetul „a militat” contra curentului „arta pentru artă”, reprezentat de *Junimea*, din care a făcut parte Eminescu însuși. Ca exemplu este dat *Iambul*, ale cărui rânduri „Ce aspru mișcă pânză de la steaguri,/ Trezind în suflet patima și ura” sunt traduse ca „*versul ar chema să lupte contra întunericului și a răului ca drapelul pe baricade*”. Totuși, cu cele mai frumoase cuvinte Andrii

Miastkivskii îl laudă pe Mihai Eminescu ca cel mai mare cântereț al iubirii adevărate și al naturii lirice. Prefața se încheie cu afirmațiile obligatorii ale dogmelor comuniste despre popularitatea operei lui Eminescu în „România socialistă” și în „Moldova sovietică” cu care se mândresc poporul român și cel „moldovenesc”. Poate că această prefață a sunat mai dur și mai neadecvat decât prefețele la operele lui Eminescu editate în anii 1960-1970 la Moscova în limba rusă, dar trebuie să avem în vedere că „limitele libertății” în Ucraina Sovietică din anii 1970 au fost mult mai severe decât în aceeași perioadă la Moscova, în deplină conformitate cu maxima latină *Quod licet Iovi, non licet bovi* – în anii 1970, regimul ideologic din Ucraina comunistă a fost mult mai sever decât chiar în capitala „primului stat comunist”.

Se știe bine că relațiile dintre URSS și România din perioada lui Nicolae Ceaușescu n-au fost bune deloc, România ceaușistă fiind considerată ca „un aliat rebel al Moscovei”, fapt ce s-a oglindit și asupra traducerii poeziei emoționale *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*. A tradus-o în ucraineană tot Andrii Miastkivskii, dar a omis în versiunea sa cuvântul-cheie *România*, înlocuindu-l cu îmbinarea *plaiul meu măreț*: „Що тобі я зичу, краю мій величний./ Краю в сяйві слави, з тугою в очах?” Reamintim că în prima ediție a poeziilor lui Eminescu în limba ucraineană, din 1952, dulcea Românie „s-a păstrat” în versiunea ucraineană, în acel timp stalinist statul român fiind unul dintre cei mai fideli aliați ai regimului stalinist. Dar în 1974 lucrurile s-au schimbat. Cum a amintit Stanislav Semcinskii, traducătorul Andrii Miastkivskii a fost obligat pur și simplu să elimine cu totul refrenul *dulcea Românie*, pentru că se credea că acest dicton ar fi fost înțeles că ar face unele aluzii la Cernăuți etc. Traducerea e foarte reușită, în linii mari, dar greșită și artificială din cauza dogmelor partidului și a sciziunii dintre țările socialiste. Altfel, în locul *Umbrelor pe pânza vremii* din prima ediție a liricii lui Eminescu în limba ucraineană se publică versiunea definitivă, *Împărat și proletar*, tot în frumoasa traducere a lui Andrii Miastkivskii. Notele, cum am remarcat deja mai sus, le-a scris Stanislav Semcinskii, sunt bune, foarte științifice, se oglindește fața de lingvist a autorului lor. De exemplu, explicând publicului larg de cititori numele de *Traian* care apare în *Junii corupți*, profesorul subliniază că dacii au jucat un rol important în etnogeneza poporului român, iar noțiunea *Fanar* din *Scrisoarea a treia – tot ce e perfid și lacom, tot Fanarul, toți iloții* – se explică prin descrierea regimului fanarioților și a sclavilor în Grecia Antică, deși se fac paralelele cu „lumpen-proletarii” (Емінеску 1974: 245). Se explică larg *carmen seculare* din *Scrisoarea a patra*, formele latine *horum*

– *harum* din *Scrisoarea a doua*. Se simte că notele le-a scris un savant celebru, lingvist și istoric și mai puțin critic literar. Se oglindește în ele, bineînțeles, și spiritul timpului. Se vorbește (în notele la *Împărat și proletar*) de faptul că „Eminescu a făcut cunoștință cu ideile socialiste și cele marxiste” (Eми́HECKY 1974: 238).

În 1989 cu ocazia centenarului decesului marelui scriitor român apare în limba ucraineană în prestigioasa serie *Culmile literaturii universale* povestea *Geniu pustiu* și unele alte fragmente din proza eminesciană (Eми́HECKY 1989). Remarcăm că proza lui Taras Șevcenko, scriitor ucrainean național, a apărut în limba română mult mai devreme, în 1961, în traducerea lui O. Constantinescu și a lui R. Vasilescu-Albu. Putem socoti că acest așa-numit „împrumut literar” a fost restituit cu o întârziere semnificativă. Volumul (are tirajul solid de 15 000 de exemplare) se deschide cu prefața *Cuvânt despre Mihai Eminescu* pe care a scris-o Stanislav Semicinsky, lui îi aparțin și notele, iar traducerile le-au făcut de preferință absolvenții seminarului de filologie română care a funcționat din 1958 fără întrerupere la facultatea de filologie a Universității Naționale „Taras Șevcenko” din Kiev sub conducerea profesorului Semicinsky. Mykola Cișcevyi a tradus *Geniu pustiu*, scriitorul și traducătorul Viktor Baranov (despre traducerile lui poetice vom vorbi mai jos) – *Cezara, Moartea lui Ioan Vestimie*, Galyna Berezhna – *Făt Frumos din lacrimă*, cel amintit mai sus, Andrij Miastkivskii, a dat versiunea ucraineană a nuvelei eminesciene *Sărmanul Dionis*, iar traducătorul cernăuțean Ivan Kușniryk a tradus *Avatarii faraonului Tlá*. Stanislav Semicinsky, care a tradus el însuși *Părintele Ermolachie Chisalița*, explică special în prefață că poezia lui Eminescu e destul de cunoscută în Ucraina din acea perioadă, din care cauză a hotărât să publice traducerile prozei eminesciene. Menționăm că această carte a apărut în perioada sovietică târzie, de aceea se vorbește despre ideile sociale ale prozei lui Eminescu pe care societatea de pe vremea aceea nu putea să le înțeleagă, deși astăzi știm cu toții că în proza eminesciană se manifestă nu numai direcția realistă, pe care Călinescu a numit-o „sociologică și evocativă”, dar și cea fantastică, numită de Călinescu ca „romantică și imaginativă” („Istoria literaturii române de la origini până în prezent”). E interesant că în prefață cu precauție se vorbește că tatăl lui Eminescu ar fi putut să vorbească în ucraineană, „pentru că în acea parte a Moldovei istorice satele românești se confundau cu cele ucrainene”, deși se accentuează că cercetătorii români resping această ipoteză (Eми́HECKY 1989: 5). Se descrie foarte frumos și cu multe detalii istoria iubirii dintre Eminescu și „Beatrice a lui” – Veronica Micle. În 1989, în toiul Perestroikăi, în URSS

au venit la modă povestirile despre viața personală a marilor scriitori, în perioada socialismului dogmatic despre aceasta se vorbise foarte puțin, mai mult descriindu-se ideile „revoluționare” ale clasicilor literaturii. Prefața se termină tot cu afirmațiile în conformitate cu ideile din 1989:

„Poetul a vrut să trăiască în societate fără minciună, a căutat mereu perfecțiunea. Ideile care l-au inspirat pe Eminescu sunt vii și astăzi, aceste idei au chemat binele și dreptatea – două noțiuni care nu-și pierd nicăieri valoarea.” (Еминецький 1989: 10).

Nu trebuie să-i reproșăm nimic lui Stanislav Semcinsky. Așa scriau criticii literari atunci, fiind educați că literatura este oglinda și descrierea societății. În notele la *Geniu pustiu* se accentuează rolul polițienesc al Rusiei țariste în oprimarea revoluțiilor din 1848 din Ungaria și din Țara Moldovei, în 1989 despre aceasta s-ar fi putut vorbi în comparație cu perioadele precedente.

După 1991, adică după dărâmarea Uniunii Sovietice și apariția Ucrainei independente, ideologia de stat obligatorie a dispărut și nu se mai simte în edițiile noi ale operei lui Eminescu în limba ucraineană, care continuă să vadă lumina tiparului, dar, ce-i drept, având tirajul mult mai scăzut – consecința dezideologizării criticii literare. În 2000, cu ocazia celor 150 de ani de la nașterea scriitorului („Anul Eminescu”), apar două ediții ale poeziei eminesciene în traducere în limba ucraineană – una la București și cealaltă la Kiev. Remarcăm că după 1991 predomină apariția edițiilor bilingve ce aproape n-a avut loc în URSS, unde nu s-a stimulat învățarea limbilor străine din cauza contactelor rare ale oamenilor sovietici cu străinii. Ediția bilingvă de la Kiev – *Din valurile vremii* – a apărut în contextul editării în limbile minorităților naționale ale Ucrainei, fiind întocmită de scriitorul și traducătorul ucrainean de origine basarabeană Stepan Chelar (Eminescu 2000a). Predomină traducerile luate din volumele poeziei eminesciene din edițiile precedente în limba ucraineană, la care au fost adăugate traducerile făcute de Stepan Chelar însuși, ca, de exemplu, cele ale poeziilor *Din străinătate*, *La Bucovina*, *Melancolie*, *Crăiasă din povești*, *Lacul*, *Dorința*, *Singurătate*, *Departate sunt de tine*, *O rămâi*, *De câte ori, iubito...*, *Și dacă* și multe alte. Cum se vede, Stepan Chelar a tradus mai ales lirica de dragoste a lui Eminescu. De obicei, traducerile sunt foarte reușite, se păstrează rima, precum și rima muzicală, ca în poezia *Somnoroase păsărele*: „*Somnoroase păsărele/ Pe la cuiburi se adună, // Se ascund în răturele – / Noapte bună!*” „*В гніздах вже пташки куняють, / Чуті їм, як наспів няньчин, / Шенім вим, що їх вкривають: / – На добраніч!*” În acest volum lipsesc toate *Scrisorile*, *Luceafărul* și *Împărat și proletar*, în

prefață autorul subliniază în mod deosebit că a vrut să demonstreze în primul rând că Eminescu este marele cântăreț al liricii amoroase, în deplină conformitate cu spiritul anilor 1990 din țările postcomuniste, când toți erau obosiți de conceptul „luptei de clasă” și căutau să vorbească despre lirica intimă care fusese pe ultimul plan până nu demult. Tot în prefață se accentuează iubirea dintre Eminescu și Veronica Micle, se vorbește despre „dragostea lor platonice” și corespondența dintre ei.

În sens invers, ediția bilingvă româno-ucraineană bucureșteană (Eminescu 2000b) se concentrează asupra valorilor estetice ale poeziei lui Eminescu, ediția fiind îngrijită de scriitorul bucureștean de origine ucraineană Mihai Mihailiuc, iar cuvântul înainte aparține academicianului Dan Horia Mazilu. E de remarcat că aici este pusă traducerea poeziei *La steaua* de Grygorii Kociur (1908-1994), un celebru traducător ucrainean, deținut politic în anii 1940-1950 și în anii 1970.

În anii 2000 au apărut două ediții bilingve ale *Luceafărului* – una de Stanislav Strijeniuk, la Odesa în 2001, și cealaltă de poetul Vitalii Kolodii din Cernăuți, la Kiev în 2004. Cel din urmă, pentru frumoasa traducere a acestui poem în limba ucraineană, a fost distins cu premiul „Mihai Eminescu” (România) și cu premiul Uniunii Scriitorilor din Moldova. În 2012, *Luceafărul* va apărea în limba ucraineană și în traducerea lui Vladimir Poiată, pe care noi am prefațat-o, „*Luceafărul*” lui Mihai Eminescu în limba ucraineană, arătând că toate cele cinci traduceri ale acestei capodopere eminesciene (de Iaroslav Șporta în 1952, de Andrii Miastkivskii în 1974 și de cei trei traducători sus-menționați) se caracterizează atât prin pătrunderea adâncă în concepția operei eminesciene (binecunoscuta problemă a disensiunii dintre geniul singuratic care nu cunoaște moartea, existând veșnic în timpul și spațiul nelimitat, și viața de toate zilele a omenirii), cât și prin devierea minimală de la originalul românesc.

Dintre toate poeziile eminesciene, se deosebește „o mică capodoperă lirică” – poezia *La steaua*, care a apărut pentru prima dată în celebra revistă *Convorbiri literare* la 1 decembrie 1886. Izvoarele de inspirație ale acestei poezii i-au preocupat pe mulți cercetători. De la început, Titu Maiorescu presupunea că Mihai Eminescu s-ar fi inspirat dintr-o conferință ținută de el la 11 aprilie 1882, unde s-ar fi spus că imaginea stelei stinse dăinuiește încă vederii noastre, deși steaua însăși pierise de mult „în depărtări albastre”. Se știe că, în epoca în care a scris-o, poetul se interesa de studii de astronomie, în care se subliniază că din cauza distanței atât de mari a stelelor de Terra, în comparație cu dimensiunile sistemului solar, mișcările lor unghiulare sunt reduse și prezintă în medie câteva fracțiuni de secundă ale arcului pe an.

Razele stelei stinse îi mai luminează o lungă durată de timp pe toți locuitorii pământului. Și simultan, pe cerul înstelat, se vede uneori aprinderea bruscă a unei noi stele, atât de strălucitoare în cazuri excepționale, încât e vizibilă chiar și ziua. Mihai Eminescu s-a aprins ca un „Luceafăr” în literatura română și universală, a cărui lumină încă ne luminează și pe noi, oamenii mileniului III. Din această cauză nu e de mirare că în 2003, la Kiev, a apărut ediția *La steaua în limbile lumii*, pe care am întocmit-o noi, scriind prefața și propunând cititorilor cam 40 de traduceri ale capodoperei poetice a lui Eminescu în cam 20 de limbi. Trei dintre versiuni (în ucraineană, bielorusă și în italiană) au fost publicate aici pentru prima dată, fiind traduse special pentru această ediție. Întâlnim, printre traducătorii poeziei *La steaua*, poeți de prestigiu, ca de pildă Vasil Șveți și Grygorii Kociur, Mykola Ignatenko și Stepan Chelar, Viktor Baranov și Olga Strașenko, Vsevolod Tkacenko și Vladimir Poiată de limbă ucraineană, Iurii Kojevnikov, de limbă rusă, Corneliu M. Popescu (cum se știe, a încetat din viață foarte tânăr, în mod tragic, la cutremurul de la 4 martie 1977), de limbă engleză, Paul Miclău și Elisabeta Isanos, de limbă franceză, Alfred Margul-Sperber și Franyó Zoltán, poeți de limbă germană și maghiară din România, Ramiro Ortiz (întemeietorul filologiei române în Italia), Geo Vasile și Anita Natascia Bernacchia, de limbă italiană, Ritas Bumi Papa, de limbă neogreacă, Jon Milos (născut în 1930 în Banat, din 1964 s-a stabilit în Suedia), de limbă suedeză etc. Până în prezent sunt 8 traduceri ale acestei poezii în limba ucraineană pe care le-am publicat complet în 2015 în două reviste ucrainene literare – *Літературна Україна* (Ucraina literară) și *Українська літературна газета* (Ziarul ucrainean literar). Cel mai greu a fost de tradus cuvântul foarte specific românesc – *dor*. Vasil Șveți l-a redat ca *души жага* (dorința arzătoare a spiritului), Mykola Ignatenko – *кохання* (amor), Viktor Baranov – *любов* (amor, dar mai puțin poetic), Grygorii Kociur – *сум кохання* (tristețea amorului), Stepan Kelar – *мрія* (visare), Vsevolod Tkacenko – *намір наш благий* (dorința noastră binefăcătoare), Vladimir Poiată – *страждання* (suferință), Olga Strașenko – *любов без вороття* (dragostea irevocabilă).

Cum am amintit deja, s-a preocupat mult de traduceri din Eminescu Viktor Baranov (1950-2014), un scriitor ucrainean celebru, Președintele Uniunii Scriitorilor din Ucraina (2011-2014), absolvent al seminarului de filologie română a Universității „Taras Șevcenko” din Kiev, unde a învățat limba și literatura română cu Stanislav Semcinsky, sub conducerea căruia a scris și a susținut lucrarea de diplomă cu tema *Eminescu și Șevcenko – trășături asemănătoare poetice*. Din păcate, traducерile poetice complet ale

lui Viktor Baranov au văzut lumina tiparului abia post mortem, în 2017. Din Eminescu scriitorul a tradus *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie* (traducerea e corectă), *Dintre sute de catarge, Luna iese dintre codri, Porumbița, Somnoroase păsărele și La steaua*. Aceste traduceri se deosebesc prin apariția cuvintelor specifice ale limbii ucrainene, de exemplu rândurile *Dintre păsări călătoare/ Ce străbat pământurile* se redau ca *Знов нmaxу лаиутують вириї/ І ячать над кручами*. *Вириї* în ucraineana – țări calde, e un cuvânt specific al limbii ucrainene, *крыча – pripor, râpă, ячату* – chiar e de netradus, un fel de sunet specific al păsărilor călătoare. Viktor Baranov introduce adesea metaforica specifică, mai ales în *Somnoroase păsărele*. El a organizat în 2000 în sediul Uniunii Scriitorilor din Ucraina o serată literară dedicată jubileului lui Eminescu.

Cum am scris deja mai sus, în decursul ultimilor ani, a tradus mult din Eminescu și scriitorul de origine basarabeană Vladimir Poiată, volumul separat al acestor traduceri a apărut în 2013 la Kiev. Vom crede cu toții că și aceste traduceri, care se deosebesc prin muzicalitate, armonie și tandrețe, vor promova în continuare înțelegerea reciprocă dintre literaturi și mai strânse legături între popoarele român și ucrainean.

Bibliografie

1. Eminescu 2000a: *EMINESCU, MIHAI. Poezii = Poezii / Mihai Eminescu*; ediție bilingvă, româno-ucraineană, îngrijită de Mihai Mihailiuc = Dvomovne rumunsko-ukrainske vidannâ uporâdkovane Mihailom Mihailûkom; cuvânt înainte de *Dan Horia Mazilu* = Vstupna stattâ Dana Horii Mazilu, *București, Elion*.
2. Eminescu 2000b: *Mihail Eminescu, Din valurile vremii*, Kiev, Ed. Literaturii în limbile minorităților naționale ale Ucrainei.
3. Loghinovski 1987: Elena Loghinovski, *Eminescu în limba lui Pușkin*, Iași, Editura Junimea.
4. Rebușapcă 1997: *Ioan Rebușapcă, Individualitatea clasicilor*. Impresii asupra receptărilor literare româno-ucrainene, București.
5. Емінеску 1952: *Михаїл Емінеску, Поезії*, Київ, Держвидхудліт.
6. Емінеску 1974: *Михаїл Емінеску, Поезії*, Київ, Дніпро.
7. Емінеску 1989: *Михаїл Емінеску, Зневірений дух*, Київ, Дніпро.
8. Эминеску 1968: *Михаил Эминеску, Лирика*, Предисловие И.Л.Андроникова, Москва, Художественная литература.

MIHAI EMINESCU ÎN TRADUCERE UCRAINEANĂ: ABORDARE RITMICĂ¹

Cristinia Paladian

Résumé :

La traduction des œuvres lyriques met en exergue un problème de tout premier ordre – celui de la volonté de ressemblance la plus complète avec la forme prosodique originale. Dans la pratique de la traduction, il est recommandé de garder sans trop de modifications le texte original, alors même que les langues n'ont pas toujours les variantes de versification de l'original. Dans notre article, à partir d'une étude de cas – la traduction du poème Sara pe deal de M. Eminescu en ukrainien –, nous proposons d'identifier la manière dont le texte original est transformé en ukrainien en tenant compte de la technique dénommée „de l'équivalence formelle” (la correspondance du nombre de strophes et du nombre de vers dans l'original et dans la traduction) et de la technique dite „de l'équivalence rythmique ou dynamique” (attentive au respect en traduction du schéma rythmique du texte source).

Mots-clefs : versification, métrique comparée, mètre, rythme, dactyle, césure, clause

Pornind de la afirmațiile că orice traducere este o trădare ori utopie, întotdeauna s-a constatat că traducerea unei opere literare e imposibilă, fiindcă traducerile sunt infidele originalului și au pretenția de a muta o expresie în alta. Mai întâi Goethe afirmase că e aproape imposibil de a transmite o frază semnificativă și caracteristică dintr-o limbă în alta în așa fel încât să aibă același efect. Jose Ortega emite teza conform căreia e utopic să crezi că două cuvinte aparținând unor limbi diferite indică același lucru. Benedetto Croce teoretizează ideea intractabilității operei literare,

¹ Acest articol este o republicare, versiunea sa anterioară este: C. Paladian, „Mihai Eminescu în traducere ucraineană: abordare ritmică” în *Țara Fagilor*. Târgu-Mureș: Intermedia Group, 2016, Ediția XXV, p. 99-104 (nota coord.).

fiindcă traducerea se face în spiritul traducătorului. Roman Jakobson declară că „poezia prin definiție este intraductibilă”. Iar poetul francez Paul Valéry nu acceptă traducerea poeziei sub nici un aspect, susținând că poezia, atunci când este tradusă, încetează a fi opera celui care a scris-o, devenind o nouă versiune a versurilor sale.

Deși traducerea au fost declarate imposibile, s-a tradus și se traduce întotdeauna, efectuându-se în așa mod exportul literar. Traducerile au un rol esențial în relațiile dintre popoare și culturi, având scopul de a transmite mesajul cultural din textul inițial, mai ales al literaturilor mici, care nu beneficiază de o limbă de circulație universală. Traducerea este o operație dificilă și pierderile sunt inerente procesului de traducere. De aceea, sarcina traducătorului este de a produce „un echivalent poetic” al textului sursă. În acest sens se impune o serie de tehnici și metode de traducere care presupun recuperearea mărcilor semnificative ale originalului.

Traducerea artistică presupune traducerea prozei și traducere poetică. Dacă primul caz presupune „interpretarea generală” a textului, poezia, cum susținea Voltaire, trebuie tradusă în poezie, ținând cont că traducătorul unui poet va fi mereu un creator original.

În cazul traducerilor poetice Roman Jakobson afirmă că „textul poetic este cel în care funcția poetică predomină față de celelate funcții ale limbajului, funcția poetică fiind cea care se caracterizează prin proiectarea axei paradigmatică (asociații sonore, semantice, ritmice, aliterații, accente) pe axa contiguității sau a sintagmei [7: 24].

În acest sens reproducerea operei poetice în altă limbă presupune tehnica „echivalenței formale” (corespondența numărului de strofe și numărului de versuri în original și în traducere) și tehnica „echivalenței ritmice sau dinamice” (respectarea în traducere a schemei ritmice a textului sursă). La acestea două se adaugă tehnica „echivalenței metrico-funcționale” (structura traducerii care să corespundă originalului atât prin imitarea formei, cât și prin funcția pe care o poartă în sistemul de versificație al limbii).

Ținând cont de afirmațiile lansate, vom încerca să interpretăm traducerea poeziei „Sara pe deal” de Mihai Eminescu în limba ucraineană la nivel prozodic. Înainte de a trece la analiza traducerii credem necesar să facem observațiile de rigoare privind structura poeziei.

„Sara pe deal” este o operă cu o structură prozodică dificilă și mult discutată de teoreticienii versului românesc. Au fost lansate mai multe păreri asupra tiparului prozodic al textului. Părerea comună privind ritmul poeziei este că fiecare vers este compus dintr-un coriamb – $\cup\cup\cup\cup$, 2

dactili – 100 100 și un troheu – 10 (G. Ibrăileanu, D. Caracostea, M. Brătucu). Cercetătorul A. Voica concretizează că emistihul I al versului este un coriamb alcătuit conform regulilor clasice troheu + iamb) [12 : 223-224]. Iar Leonid Curuci numește o astfel de structură logaedică, subliniind că poetul a construit logaezi liniari alcătuiți dintr-un coriam în primul emistih și trei metri dactilici în al doilea emistih [3 : 91].

Ladislău Galdi susține că versurile din „Sara pe deal” se înscriu în cadrul dodecasilabului trohaic, dar din punct de vedere al cezurii reprezintă trei metri diferiți: 7, 5 sau 4, 3, 5; 6, 6 și 4, 4, 4 [6 : 221-222].

Mihai Bordeianu lansează ideea poliritmiei versului clasic și în realizările ritmice ale poeziei propune următoarea schemă: versurile 1 și 2 – coriamb + dipodie dactilică + troheu; versul 3 – coriamb + coriamb + peon III, versul 4 – peon IV + iamb+ peon III. În următoarele strofe identifică metri amfibrahici și un mesomacru [1 : 106-107].

Ion Funeriu, identificând cezura după silaba a patra a versului, constată că silabele marcate de accent sunt: prima și a patra în primul emistih, iar în emistihul al doilea purtătoare de accent sunt silabele 1, 4 și 7, ceea ce înseamnă că poezia e scrisă într-o variantă dactilică [5 : 134].

Mai târziu Mihai Dinu susține că partajarea accentelor în vers indică o variantă a tiparului dactilic și concretizează că dactilul, ca, de altfel, oricare picior metric, poate cunoaște și ipostaze trunchiate, catalectice sau dublu catalectice [4 : 105].

De fapt, structura dactilică a versului a fost confirmată și de G. Călinescu care, fără să-și motiveze prozodic ideea, susține că „Sara pe deal” este scrisă într-un vers dactilic foarte curios care aduce aminte de invențiile nebunatice ale lui Platen [2 : 304].

Propunem schema ritmică a poeziei:

1. Sara pe deal bucuimul sună cu jale,
1001 || 10010010
2. Turmele-l urc, stele le scapără-n cale,
1001 || 10010010
3. Apele plâng, clar izvorând în fântâne;
1001 || 10010010
4. Sub un salcâm, dragă, m-aștepți tu pe mine.
0001 || 10010010

5. Luna pe cer trece-aşa sfântă şi clară,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
6. Ochii tăi mari caută-n frunza cea rară,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
7. Stelele nasc umezi pe bolta senină,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
8. Pieptul de dor, fruntea de gânduri ți-e plină.
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐

9. Nourii curg, raze-a lor şiruri despică,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
10. Streşine vechi casele-n lună ridică,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
11. Scârţâie-n vânt cumpăna de la fântână,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┐┐┐┌┐
12. Valea-i în fum, fluieră murmură-n stână.
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐

13. Şi osteniţi oameni cu coasa-n spinare
 ┐┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
14. Vin de la câmp; toaca răsună mai tare,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
15. Clopotul vechi împlie cu glasul lui sara,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
16. Sufletul meu arde-n iubire ca para.
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐

17. Ah! în curând satul în vale-amuteşte;
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
18. Ah! în curând pasu-mi spre tine grăbeşte:
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
19. Lângă salcâm sta-vom noi noaptea întreagă,
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐
20. Ore întregi spune-ţi-voi cât îmi eşti dragă.
 ┌┐┐┌ || ┌┐┐┌┐┐┌┐

21. Ne-om răzima capetele-unul de altul
 11111 || 11111111111
 22. Și surâzând vom adormi sub înaltul,
 11111 || 11111111111
 23. Vechiul salcâm. Astfel de noapte bogată,
 11111 || 11111111111
 24. Cine pe ea n-ar da viața lui toată?
 11111 || 11111111111

Se observă lesne că structura metrică a poemului este cu totul particulară și reprezintă tiparul unei organizări sintactice neobișnuite, precum și al unei selecții lexico-semantice foarte atente. Trebuie să evidențiem că poezia lui M. Eminescu se bazează pe calitățile sonore ale limbii române, gândul poetic fiind nedespărțit de melodie. Versul are un colorit național și este compus în mod special pe principiul armoniei muzicale.

Versul se încadrează perfect în structura ritmică a dactilului, având o cezură fixă care împarte versul în două emistihuri asimetrice. Situația partajării accentelor atestă prezența unor „varietăți ritmice” în versurile 4 – „Sub un salcâm”, 13 – „Și osteniți”, 21 – „Ne-om rezima” și 22 – „Și surâzând”, unde, deși schema ritmică cere ca prima silabă să fie purtătoare de accent, identificăm silabe atone. Astfel de devieri de la matricea ritmică „ideală” se numesc „substituiți ritmici”, admise de G. Tohăneanu [11 : 225-243] și M. Dinu [4 : 45], prezența cărora, aproape nepercepută de cititor, nu diminuează armonia ritmică a textului, ci, dimpotrivă, rupe monotonie secvenței poetice și conferă varietate ritmului. Versul este compus din două emistihuri inegale. Primul emistih este alcătuit din doi metri dactilici, din care al doilea metru este dublu trunchiat, adică având silabe neaccentuate inexistente. Al doilea emistih este alcătuit din trei metri dactilici, având clauzula catalectică, adică ultimul picior dactilic este la fel trunchiat de o silabă. Precizăm că tiparul metric al versului se constituie ținând cont de accent și orice picior metric (cu excepția iambulului, anapestului și al peonului IV) cunoaște și ipostaze trunchiate și dublu trunchiate, catalectice și dublu catalectice.

Cele expuse ne permit să constatăm că structura poeziei „Sara pe deal” se încadrează în schema pentametrelui dactilic. Formula ideală a versurilor ar fi: 1111100 || 11111111100, unde 0 este silabă vidă.

La nivel formal identificăm o structură alcătuită din șase catrene, rimă împerechiată, feminină. Subliniem că rimele eminesciene se evidențiază prin perfecțiune și armonie structurală.

În limba ucraineană poezia a fost tradusă de Nina Matviiciuk sub genericul „Вечір у полі” („Sara în câmp”):

1. Вечір у полі. Сопілка журливо співає,
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _$
2. Розбуджує зорі й отари в кошару скликає.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _$
3. Джерела щебечуть у листі густім та зеленим.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _$
4. Ти при акації стала – чекаєш на мене.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _$
5. У небі з-між хмар молодик визирав ясноликий,
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
6. А з-поміж листя – коханої очі великі.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
7. Зорі вологі, здалось, пройнялися вже сумом.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
8. Ти посмутніла, в очах голубів задума.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
9. Плинуть хмарки понад клени старі та горіхи.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
10. Місяць, як човен, пливе у селі понад стріхи.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
11. Тихо скрипить журавель над цямринням криниці.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
12. Грає сопілка, і варта у полі димиться.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
13. Йдуть косарі, свої коси поклавши на плечі,
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$
14. З поля приносять утому і зоряний вечір.
 $\begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ \parallel \begin{array}{cccc} _ & _ & _ & _ \end{array} _ _ _ _ _ _ _ _ _$

15. Дзвони старі сумовито гудуть у тумані.
 1001 || 0010010010
16. Серце моє, як вогонь, пламеніє в коханні.
 1001 || 0010010010
17. Ах, уже скоро у сні заміє долина.
 10010 || 010010010
18. Ах, уже скоро до тебе, кохана, прилину.
 10010 || 010010010
19. Нічка мине і так скоро настане світання.
 1001 || 0010010010
20. Чи прокажу тобі всі заповітні бажання?..
 1001001 || 0010010
21. Голову схилиш мені на притомлені груди.
 10010 || 010010010
22. Нас, молодих, тільки ранішнє сонце розбудить.
 1001 || 0010010010
23. За вірне кохання, за ніч оцю літню багату
 010010 || 010010010
24. Варто життя до останньої краплі віддати.
 1001 || 0010010010

Comparând tiparul traducerii cu structurile prozodice specifice textului sursă constatăm că modul de realizare a traducerii s-a efectuat în sistemul prozodic al originalului, adică în versificație silabo-tonică. La nivel linear traducerea este identică cu compoziția gândită de Mihai Eminescu: în traducerea ucraineană poezia este structurată în șase catrene, 24 de versuri, rima este împerecheată, feminină.

La nivel metric și ritmic atestăm, însă, mai multe constrângeri prozodice. Textul traducerii se încadrează în tiparul ritmic al pentametrlui dactilic. În traducere, însă, versurile 2, 3, 5 și 23 au o structură amfibrahică, iar versul 9 – trohaică, ceea ce constituie 20,3% din text. O astfel de trasare a schemei accentuale pune la îndoială identitatea dactilică a ritmului poeziei. Pentru eliminarea acestei ambiguități M. Dinu propune teoria diagnosticii matematice care ar facilita identificarea ritmul versului [4 : 206-215]. Argumentul forte în recunoașterea ritmului în care este scrisă poezia derivă din formula matematică a ritmurilor, dacă în opera poetică

75% din versuri se înscriu într-un anumit tipar ritmic, atunci ritmul întregii poezii este considerat același [8 : 56].

Prezența versurilor amfibrahice pot fi explicate dacă admitem prezența anacruzei variabile. Anacruza este o silabă ori un grup de silabe care preced primul ict și sunt facultative din punct de vedere metric. Din perspectivă prozodică asemenea silabe potențează regularitatea ritmică a versului. În poezia ucraineană prezența versurilor cu anacruza variabilă este o metodă frecventă în formarea ritmurilor alcătuite din metri trisilabici. Considerăm că, și în cazul poeziei „Sara pe deal”, traducătoarea a aplicat metoda compoziției ritmice potențată de poziția anacruzei, menținând astfel regularitatea ritmului dactilic. Astfel versurile 2, 3, 5, și 23 pot fi calificate drept versuri dactilice cu anacriză monosilabică. Partajarea accentelor dovedește existența unor varietăți ritmice ale tiparului dactilic: în versul 6 primul metru este aton, iar în versul 8 identificăm că al patrulea metru dactilic e înlocuit cu un troheu.

Mult mai imprecisă este plasarea cezurii. În textul traducerii, cezura este mobilă și apare în interiorul celui de-al doilea metru, de obicei după a doua silabă. Poziții în care cezura apare conform originalului după silaba a patra fixăm doar în șase versuri: 13, 15, 16, 19, 22 și 24, însă nici aici metrul dactilic nu este catalectic. În cezura metrii dactilici sunt acatalectici, adică corespund tiparului teoretic al metrului dactilic și nu au silabele vide precum în formula gândită de M. Eminescu.

Astfel, deși din punct de vedere metric traducerea se înscrie în tiparul pentametrelui dactilic, tiparul ritmic este absolut diferit. Aceste divergențe diminuează din calitatea esențială a poeziei „Sara pe deal” – efectul eufonic, sugestia muzicală și farmecul ei ritmic.

Traducerea unui text poetic are menirea de a reda muzica originalului său, mai exact acea muzică a originalului pentru care limba națională are o predilecție deosebită. S-a constatat în mai multe rânduri că poezia este acel ceva, care nici măcar în limba în care a fost creată nu are o echivalență exactă și nu dispune de alte mijloace pentru a se reproduce.

Cercetarea traducerii efectuate de Nina Matviiciuk pune în evidență faptul că e greu de transpus pe un tărâm străin opera lui Mihai Eminescu. Atestăm pierderile efectuate la nivel formal, structura ritmică fiind mai puțin aproape de textul-sursă. Transferul de mesaj în limba ucraineană este liber, ținându-se cont doar de dominanta artistică a metrului și a echivalenței la nivel linear. S-au produs schimbări inevitabile în modelul ritmic. Probabil obiectivul esențial al traducătorului a fost

dorința de a reda cu mai multă acuratețe natura vocabularului, expresivitatea, exactitatea și semantica textului-sursă.

Bibliografie

1. Bordeianu, Mihai, *Versificația românească*, Editura Junimea, Iași, 1974.
2. Călinescu, George, *Opera lui Mihai Eminescu*, Editura Minerva, București, 1976.
3. Curuci, Leonid, *Poetica lui Eminescu*, Ed. Paragon, Chișinău, 1996.
4. Dinu, Mihai, „*E ușor a scrie versuri...*” *Mic tratat de prosodie românească*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004.
5. Funeriu, Ion, *Versificația românească*, Editura Facla, Timișoara, 1980.
6. Galdi, Ladislău, *Introducere în istoria versului românesc*, Editura Minerva, București, 1971.
7. Jakobson, Roman, *O lingvisticeskih aspectah perevoda în Voprosî teorii perevoda v zarubejnoi lingvistike*, Moskva, 1978, p.16-24.
8. Jirmunski, Victor, *Teoriya stiha*, Editura Sovetskiy pisateli, Leningrad, 1975.
9. Lotman, Iurii *Lecții de poetică structurală. Poezia și proza*, Editura Univers, București, 1970.
10. Marcus, Solomon, *Poetica matematică*, Editura Academiei, București, 1970.
11. Tohăneanu, George, *Ritm dominant, substituiți ritmice, ritm secund* în George Tohăneanu, *Dincolo de cuvânt*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 225–242.
12. Voica, Adrian, *Reverii sub tei*, Editura Floare albastră, București, 2006.

ПСАЛОМ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МІХАЯ ЕМІНЕСКУ: КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ¹

Володимир Антофійчук

Rezumat:

În articol este abordată problema receptării Psaltirii în opera lui T. Șevcenko și în cea a lui M. Eminescu. O atenție deosebită este acordată interpretării Psalmului 136, ale cărui idei ambii poeți le folosesc pentru a sublinia starea psihologică a popoarelor respective în condițiile stăpânirii străine. De asemenea, sunt indicate posibilitățile individuale de adaptare a sursei originale: dacă T. Șevcenko este mai aproape de original, M. Eminescu se îndepărtează deliberat de transmiterea directă a textului sursei originale.

Cuvinte-cheie: Psaltire, Psalmul 136, receptare, interpretare, studii comparative

Найпоетичніша, за визначенням Івана Огієнка (Митрополита Іларіона), книга світу², Псалтир з раннього середньовіччя і до сьогодення має величезний вплив на художню літературу, ставши основою для оригінальних творів, жанрів, тем, мотивів, образів тощо. Виняткова популярність цієї біблійної книги спричинила появу не тільки повних її національних перекладів, а й віршованих переспівів і трансформацій. Серед всесвітньовідомих – "Псалтир Давидів" (1578) Яна Кохановського, "Псалтир святого пророка Давида" (1673) митрополита Дософтея, "Псалтир рифмотворний" (1680) Симеона Полоцького, "Псалтир, або Книга хвали Божої" (1871) Пантелеймона Куліша та ін.

¹ Acest articol a cunoscut anterior o prima publicare în volumul *Omagiu profesorului Ioan Rebușarpă la 80 de ani*. București: Editura RCR Editorial, 2015, p. 149-154 (nota coord.).

² Огієнко І. Давньоєврейська поезія / Іван Огієнко // Рідна мова. – 1938. – Ч. 5. – С. 216.

Тематично Псалтир дуже різноманітний. За спостереженням Зоряни Лановик, "найбільше творів релігійно-величального змісту, центральний мотив яких – прославлення Бога і Божої величі Всесвіту. Частина з них відтворює образ людини в її стосунку до Творця і творіння, її земне життя – як тимчасову мандрівку до вічності; значна кількість присвячена мотивам Ізраїльської історії, описує визначні події, виявляє Божу руку в ході людської історії; ряд співвідноситься з Законом і літературою мудрості – в них говориться про істинність Божого Слова і необхідність дотримання заповідей для благополуччя і благословення кожної людини, родини, народу"³. Ці та інші ідейно-змістові якості біблійної книги, її глибокий ліризм і вишукана художня форма стали унікальним мистецьким зразком для поетів різних культурно-історичних епох.

Окремої розмови потребує доба романтизму з її винятковою увагою як до народно-національних витоків і джерел, так і до тих загальнолюдських мистецьких і духовних цінностей, що постали під впливом античної і біблійно-християнської міфологій. Зокрема в книгах Старого й Нового завітів романтики шукали тих аналогій, які б найбільше відповідали їхньому ідеалу – ідеалу вільної, духовно досконалої особистості, яка шукає гармонії із самою собою і навколишнім світом, а також відгукувалися б на актуальні національні потреби. Цілком закономірно, що таким матеріалом для них нерідко ставав Псалтир. Скажімо, мотиви складного, а то й трагічного буття єврейського народу були цікавими для поетів-романтиків з огляду на те, що вони сприймалися як своєрідні архетипи, які так чи інакше мають повтори в історії усієї земної спільноти. Водночас вони розглядали їх як матеріал націотворчого процесу й засіб пробудження національної історичної пам'яті.

З цього погляду цікавими й перспективними видаються дослідження, які б розкривали зв'язки й співвідношення однієї національної літератури, одного національного митця з письменством інших народів, з творчістю конкретного інонаціонального поета. Що стосується української літератури, то тут найпоказовішою видається творчість Тараса Шевченка, який сприймав Псалтир, а з ним і всю Біблію, передусім як Святе Письмо, а відтак – як геніальну пам'ятку світової культури. У сучасному літературознавстві на різних рівнях

³ Лановик З. *Hermeneutica Sacra* / Зоряна Лановик. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – С. 345 – 346.

поезія українського поета вкладається в типологічний ряд романтичної літератури, до якого належать А. Міцкевич, Ю. Словацький, О. Пушкін, Ш. Петєфі та ін., проте майже зовсім оминається творчість інших великих романтиків, як, наприклад, М. Емінеску. Особливий інтерес у цьому плані, на мою думку, може становити відгомін Псалтиря у творчості українського та румунського поетів.

Підстав для таких зіставлень, вважаю, є кілька. По-перше, позначена яскравою індивідуальною і національною своєрідністю, поезія Т. Шевченка та М. Емінеску органічно виростала з життя й історії рідних народів, їх ментальності й духовності, фольклору й міфології. По-друге, унікальність духовного світу й творчості обох поетів виявляється в їхній незвичайній зосередженості навколо центру, яким є для них вітчизна – Україна для першого й Румунія для другого. У літературі романтизму, як ніколи, багато поетів, які були палкими патріотами своєї землі, її співцями й захисниками, борцями за свободу й пророками, проте небагато знайдеться таких, в яких зосередженість на ідеообразі вітчизни сягала б такої всепроникності, такої духовної та емоційної напруги. По-третє, поети належали до націй, які на тривалий час або на короткий період повністю або частково втрачали незалежність. Тому любов до рідної землі, сповнена глибокої ніжності й непохитної вірності, є безперечною домінантою їхніх ментально-емоційних світів.

Звернення до Псалтиря в Т. Шевченка набагато продуктивніше, ніж в М. Емінеску. Проте, зрозуміло, тут важить не так кількісний показник, як художньо-мистецький підхід до інтерпретації чи трансформації загальновідомого зразка.

Протягом свого творчого життя Т. Шевченко не раз звертався до Псалтиря, який ще змалку був його улюбленою книгою. Але ці звернення найяскравіше виявилися спершу у вигляді епіграфів до поеми "Єретик" (1845) містерії "Великий льох" (1845), відтак постали окремим циклом "Давидові псалми" (1845) і, нарешті, втілилися в "Подражанні 11 псалму" (1859). А найцікавішим зверненням до Псалтиря в М. Емінеску можна вважати тільки один твір – вірш "Дойна" (1883).

"Псалми, – як справедливо зауважує З. Лановик, – були популярною формою спілкування людини з Богом нарівні з молитвою. Тому більшість з них наближається до молитовної форми, а вся книга сприймається не як книга ліричної поезії, а як книга молитовних

гімнів"⁴. Закономірно, що Псалтир дав могутній поштовх і для творення молитви літературної, яка нарівні з іншими жанрами релігійно-філософської лірики надзвичайно продуктивно розвивається у світовій літературі.

Молитва літературна, безумовно, пов'язана з особистими релігійними переконаннями її авторів, глибокою вірою у силу і справедливість Абсолюту. У творчості Т. Шевченка й М. Емінеску вона найчастіше засновується на Богородичному культі, йде від твердої віри обох авторів у заступництво Божої Матері. Так, поема Т. Шевченка "Марія" (1859) розпочинається молитвою до Богородиці, емоційно-смысловим центром якої виступають звертання, характерні для християнської традиції: "мій пресвітлий раю", "святая сило всіх святих", "пренепорочная", "пречистая", "достойно петая", "царице неба і землі", "всеблагая" та ін. Відповідна домінанта має місце і в поемі "Неофіти" (1857). Такими ж релігійними почуттями, що йдуть з глибин душі й серця, сповнені й поезії цього жанру в творчості М. Емінеску, як, приміром, "Rugăciune" ("Молитва"):

Crăiasă alegându-te
Îngenunchem rugându-te,
Înălță-ne, ne mântuie
Din valul ce ne bântuie;
Fii scut de întărire
Și zid de mântuire,
Privirea-ți adorată
Asupra-ne coboară,
O, Maică prea-curată,
Și pururea fecioară,
Marie!⁵

(Царицею називаємо / В молитві упадаємо, – / І вознеси нас, і спаси / Од спокус наших, що єси; / Будь щитом ізмужніння, / Стіною всеспасіння, / Свій погляд благовійний, / Щоби Тебе спізнати, / Спошли на нас надійний, / Пречиста Діво-Мати, / Маріє! – **Переклад Миколи Корсюка**).

Безперечно, молитва в Т. Шевченка й М. Емінеску постає як сокровений вияв релігійного духу, оформлений у своєрідний релігійно-філософський жанр, який акцентує світоглядні, духовно-

⁴ Там само.

⁵ Eminescu. Opere. – I. Poezii. – București: Univers encyclopedic, 1999. – P. 636.

особистісні й ідейно-художні пошуки обох поетів. В інтерпретаціях Псалтиря і Т. Шевченко, і М. Емінеску спиралися на глибокі духовні й літературно-мистецькі традиції як національного, так і світового письменства.

У циклі "Давидові псалми" Т. Шевченко художньо опрацював усього десять зразків старозавітної книги (1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149). Щодо визначення їх жанрової модифікації думки літературознавців розходяться. Найчастіше їх кваліфікують як переспіви, переклади або як своєрідне поєднання одного й іншого. Інколи вони тлумачаться як цілісна ідейно-змістова група, яка повторює основні мотиви й жанрові різновиди усієї біблійної книги псалмів. Тому Шевченків цикл називають новітнім українським Псалтирем. Міні-Псалтирем і навіть "кишеньковим" псалтирем, десятьма заповідями українському народові тощо. Ірина Даниленко прагне довести, що "завдяки саме шевченкові в український літературний дискурс уперше було введено "високий" стиль парафрастичного псалма"⁶. Вважаю, що до "Давидових псалмів" Т. Шевченка слід застосовувати ті ж критерії, що й до власне літературного циклу, в якому окремі твори постають як цілісна структура, об'єднана відповідною стилістикою і спільними темами, ідеями, мотивами, образами тощо. Інакше кажучи, маємо підстави розглядати "Давидові псалми" Т. Шевченка як оригінальний викінчений твір, у якому своєрідної трансформації зазнали провідні теми Псалтиря, які цілком узгоджувалися з думками поета, висловленими в багатьох його творах періоду написання циклу: посланні "І мертвим, і живим", поемі "Великий льох", віршах "Холодний яр", "Три літа", "Як умру, то поховайте..." та ін. Тобто "Давидові псалми" Т. Шевченка можна поставити в один ряд з тими творами, які заснувалися на біблійному сюжетно-образному матеріалі, як, наприклад, "Каїн" Д. Байрона чи "Мойсей" І. Франка. Адже Т. Шевченко сприймав Біблію "не лише як людина віри, а й як поет, стиліст, підпадаючи під вплив її потужної образності. Висока біблійна патетика – невід'ємна складова його поезії"⁷.

У циклі "Давидові псалми" Т. Шевченка поряд із релігійно-особистісними виразно вчуваються патріотичні й національно-

⁶ Даниленко І. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 100 – 101.

⁷ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: ВД "Києво-Могилянська академія", 2008. – С. 286.

визвольні інтонації. З цього погляду на особливу увагу заслуговує трансформація 136-го псалма ("На ріках круг Вавилону..."). Поетові нестерпно боліло колоніальне становище України в умовах Російської імперії. Зміст біблійного псалма, що дуже точно накладається на історію України, вражає своїми промовистими аналогіями, а в переробці Т. Шевченка актуалізує гострі проблеми суспільно-політичного буття українського народу. Зразок першоджерела розкриває духовну велич єврейських бранців, які в умовах тривалого вавилонського полону відмовилися співати рідних пісень своїм поневолювачам і на знак протесту повісили музичні інструменти на прибережні дерева. У вірші Т. Шевченка вловлюється точна еквіваленція: Україна = Єрусалим, Вавилон – царська Росія, і саме з таким підтекстом, за точним спостереженням Магдаліни Ласло-Куцюк, "мотив проходить через творчість чільних українських письменників"⁸.

У поезії М. Емінеску "Дойна" вловлюється відгомін кількох псалмів (82, 108, 73), а особливо 136-го, на що вказували дослідники творчості румунського поета, а найбільш аргументовано – професор Яського університету Александру Андрієску в монографії "Psalmii în literatura română" (2004). У вірші М. Емінеску помітний синтез біблійної стилістики й поезики популярної народної пісні з її щемким ліризмом і жалібними інтонаціями:

De la Nistru pân' la Tisa
Tot românul plânsu-mi-s-a,
Că nu mai poate străbate
De-atâta străinătate.
Din Hotin și pân' la Mare
Vin muscalii de-a călare,
Dt la Mare la Hotin
Mereu calea ne-o ațin;
Din Boian la Vatra-Dornii
Au umplut omida cornii,
Și străinul te tot paște
De nu te mai poți cunoaște⁹.

(Від Дністра і аж до Тиси / Всі румуни затужили, / Що їм жити
вже несила / Бо чужинці осилили. / Від Хотина аж до моря / Москалі

⁸ Ласло-Куцюк М. Засади поезики. – Бухарест: Критеріон, 1983. – С. 171.

⁹ Eminescu. *Opere. – I. Poezii.* – București: Univers encyclopedic, 1999. – P. 232.

путь їм на горе, / А від моря до Хотину / Москалям немає спини. / Від Бояна аж до Дорни / Від гусіні терен чорний. / Повсюди чужинці на чатах – / Вже не пізнає брат брата. – *Переклад Михайла Михайлюка*).

Винятково важливу смислотворчу роль у "Дойні" М. Емінеску відіграє поняття "*чужинець*" ("*чужий*") (відвертий перегук із біблійним джерелом), що підкреслює у спосіб прямого називання становище Румунії в умовах російської експансії. А у вірші Т. Шевченка, як указувалося вище, долю України як російської колонії передано в завуальованій формі – через семантику символів біблійного псалма. Український поет, стилізуючи старозавітну книгу, погрожує ворогові Божою карою, тоді як румунський митець апелює до національної пам'яті, звертаючись до образу Штефана Великого, який вигнав чужинців з рідної землі. Аналогічним художнім прийомом скористався раніше М. Шашкевич ("*Русланові псалми*"), у псалтирних інтерпретаціях якого відчутне поєднання двох начал – біблійного й національного (українського).

Очевидно, "Дойна" М. Емінеску засвідчує новий етап в інтерпретації світовою романтичною літературою псалтирної лірики – свідомий відхід від прямої передачі тексту першоджерела і його актуалізації, коли проблеми національного буття постають на тлі біблійної історії і розглядаються крізь призму загальновідомих подій.

Викладене вище наводить на думку, що і Т. Шевченко, і М. Емінеску у рецепціях Псалтиря спиралися як на національні, так і загальнокультурні традиції, створивши універсальні зразки, в яких національне пізнається крізь призму загальнолюдського, а загальнолюдське – крізь призму національного. Утім, уважніші спостереження на цю тему ще попереду.

STRĂZILE EMINESCU. MIHAI EMINESCU ÎN CULTURA MAGHIARĂ¹

Mihaela Bucin

Résumé :

Il est bien connu que le premier poème que Mihai Eminescu publie paraît en 1866, à Pest, dans la revue Familia. Eminescu envoie sa première lettre à Familia depuis Czernowitz. Il l'a probablement écrite dans la maison de son professeur Aron Pumnul, possiblement sur proposition de ce dernier. Au fil du temps, l'œuvre poétique d'Eminescu a connu de nombreuses traductions en hongrois. Le poème d'Eminescu le plus traduit en magyar est De ce nu-mi vii. Il en există 22 versions magyares. Preuve de la place privilégiée qu'occupe la création de Mihai Eminescu dans la culture hongroise et du lien identitaire que la communauté roumaine garde, à travers Eminescu, en Hongrie, il existe dans ce pays quelques rues qui portent le nom du poète, ainsi que des bustes et des plaques mémorielles.

Mots-clefs : *Eminescu, Budapest, Roumains d'Hongrie, Czernowitz, bustes et plaques mémoriels*

Este cunoscut faptul că prima poezie a lui Mihai Eminescu vede lumina tiparului la Pesta², în revista *Familia*, a lui Iosif Vulcan, la 25 februarie/9 martie 1866. Este vorba de poezia *De-aș avea...* Nici un an nu trecuse de când tânărul Iosif Vulcan, în vârstă de 24 de ani, înființase această revistă: *Familia. Foia enciclopedica și beletristica cu ilustrațiuni, proprietariu, redactoru și editoru: Iosif Vulcanu, Pesta, s'a tiparitu prin Alesandru Kocsi (în tipografia lui Érkövy, Galgóczy și Kocsi), Piața de*

¹ Articolul de față este o prelucrare a celui cu titlul *Traduceri și traducători ai operei lui Mihai Eminescu în limba maghiară*, apărut în *Columna. Revistă a Asociației culturale-științifice „Dimitrie Ghika – Comănești”*. Supliment cultural-științific al Revistei studii și comunicări /DIS a diviziei de istoria științei a CRIFST al Academiei române, nr. 4/2015, p. 45-50.

² Budapesta provine din unificarea localităților Buda, Pesta și Óbuda, în 1873.

pești nr. 9³. Iosif, proprietarul revistei, era fiu al preotului greco-catolic Nicolae Vulcan și nepot al lui Samuil Vulcan, episcopul greco-catolic care a înființat colegiul de la Blaj. Nicolae Vulcan (1805-1884), tatăl lui Iosif Vulcan, a slujit, în calitate de preot greco-catolic, timp de 35 de ani, începând din 1844, în biserica greco-catolică din Leta Mare / Létavértes (Ungaria).

Mihai Eminescu trimite scrisoarea cu poezii spre *Familia*, din Cernăuți. A scris-o probabil în casa profesorului Aron Pumnul. Și, deși corespondența lui Eminescu cu Vulcan nu s-a păstrat, e foarte posibil ca Eminescu să fi ales tocmai *Familia*, și nu o altă publicație, chiar la propunerea profesorului său de română, Aron Pumnul. Poezia de debut, *De-aș avea...*, cât și scrisoarea atașată, s-au păstrat într-o copie a poetului, într-un caiet din 1870. Poezia e datată, de însuși Eminescu, sept. 1865. Probabil și celelalte poezii trimise tot atunci la Pesta poartă această dată. Ele au fost expediate la începutul lunii februarie 1866. Primul debut al adolescentului Eminovici în culegerea omagială *Lăcrămioarele învățăceilor gimnaziști din Cernăuți la mormântul prea iubitului lor profesor Aron Pumnul* (număr unic, consecință a decesului lui Pumnul din 12 ianuarie 1866) ar putea fi, așadar, ulterior compunerii poeziei *De-aș avea...* Prin urmare, sugestia de a trimite poeziile la *Familia* din Pesta, îi poate aparține respectatului dascăl de la Cernăuți. De altfel, în numărul anterior celui în care a apărut poezia *De-aș avea...*, *Familia* publică necrologul lui Aron Pumnul. Eminescu a colaborat timp de patru ani numai la *Familia*. Mihai Eminescu, copilul de 10 ani, consemnase în fișa de înscriere la gimnaziul din Cernăuți, la rubrica „ce vrei să devii”, cuvântul: DICHTER – POET, iar visul său s-a împlinit la Pesta. Și ultimele sale poezii Eminescu tot în *Familia* le-a publicat, între 1883-1884, de data aceasta la Oradea. El îi încredințează personal lui Vulcan, în exclusivitate pentru *Familia*, ultimele sale șapte poeme, pentru care va primi primul și singurul onorariu ca poet! Vulcan este cel care schimbă numele poetului, din Eminovici în Eminescu. În același an, 1866, în aceeași revistă din capitala Ungariei, îi mai apar încă cinci poezii. Astfel, poetul recunoscut a fi cel mai important din literatura română își leagă acest moment de debut de Ungaria și de spațiul cultural maghiar, deci poate că nu întâmplător întreaga sa creație ulterioară a fost primită cu interes în cultura maghiară, datorită numeroaselor traduceri care au apărut încă din timpul vieții poetului.

³ *Familia* apare la Pesta între 1865-1880.

De-a lungul vremii, opera poetică a lui Eminescu a cunoscut numeroase traduceri în ungurește. Cea mai tradusă poezie eminesciană în limba maghiară este *De ce nu-mi vii*. Până azi există nu mai puțin de 22 de traduceri maghiare ale acestei poezii. Există, de asemenea, 18 traduceri din poezia *La steaua*, 15 traduceri ale poeziei *Mai am un singur dor*, 11 traduceri din *Glossa*. „*Cel dintâi a fost József Sándor, care în decembrie 1885 a prezentat varianta maghiară a poeziei Atât de fragedă. Au urmat Laurențiu Bran, Károly Révay, Géza Szőcs, înaintea primului război mondial; iar după aceea li se alătură Jenő Dsida, László Gáldi, Maria Berde, Gerő Finta, Tivadar Fekete, Sándor Kibédi, Tamás Emőd, Gábor Oláh, Lajos Áprily și László Szabédi, urmați fiind, după 1945 de Zoltán Jékely, Géza Képes, Jenő Kiss, Ferenc Szémlér, Andor Bajor, Sándor Kacsó, János Székely, Pál Janosik, Sándor Kányádi, Erik Majtényi, István Tóth, ajungând la Ewa Lendway și B. Gal Emil.*”⁴

Poezia *Atât de fragedă* a lui Mihai Eminescu este prima care, în 1885, apare tradusă în maghiară, de Sándor József, secretarul general de mai târziu al Societății Maghiare de Cultură din Transilvania. Traducerea a apărut în ziarul clujean *Kolozsvári Közlöny (Informația de Cluj)*, în numărul de la Crăciunul anului 1885, pe când poetul era încă în viață, mai avea 4 ani până la sfârșitul-i tragic⁵. József Sándor (n. 27 noiembrie 1853, București – d. 6 iunie 1945, Cluj) a fost fiul unui maghiar refugiat din Ungaria la București, în urma revoluției de la 1848. A învățat la școala primară reformată întemeiată la București de Ferenc Koós, iar apoi la Colegiul Sfântul Sava. Din 1866 până în 1874 a urmat cursurile Colegiului Gabriel Bethlen din Aiud, după care s-a înscris la medicină iar apoi la științe juridice în Budapesta și Cluj. Anul universitar 1880/81 l-a absolvit la Universitatea București, unde a audiat, între altele, prelegerile lui Titu Maiorescu. Venind la Cluj în jurul anului 1882, Sándor József s-a specializat în ziaristică. A fost redactorul adjunct al revistei *Kolozsvári Közlöny* și specialist în tematica românească, știind românește foarte bine. Lui Sándor József îi aparține și prima tălmăcire din Vasile Alecsandri, povestirea *Mureșul și Oltul*, pe care a tradus-o în 1881. Tot el este primul traducător în maghiară al imnului național al ardelenilor de atunci și imnul național actual al României, *Deșteaptă-te, române!*

⁴ Lajos Sipos, „Acum 70 de ani – Primul Eminescu în limba maghiară”, în *România Literară*, Revista Uniunii Scriitorilor din România nr. 48, 2004.

⁵ Dávid Gyula, „Eminescu în conștiința literară maghiară”, în revista *România Literară*, Revista Uniunii Scriitorilor din România, nr. 7, 2000.

Unul dintre primii traducători în maghiară al poeziilor lui Eminescu a fost și Laurențiu Bran. (După unii cercetători, traducerea poeziei *Atât de fragedă...*, atribuită lui Sándor József este făcută tot de Laurențiu Bran, pe când acesta era elev la Sighetul Marmăției). Laurențiu Bran s-a născut în anul 1865, în satul Tohat, ce aparține acum de orașul Ulmeni, în Maramureș. După absolvirea gimnaziului piarist din Sighetul Marmăției, în 1886 și-a continuat studiile la seminarul teologic din Gherla, în anul 1890 fiind hirotonit preot greco-catolic. Așezat la parohia lui, în 1892 a răspuns la chemarea adresată preoților de George Pop de Băsești și s-a implicat în procesul memorandiștilor. Laurențiu Bran a tradus din Eminescu și a publicat sub pseudonimul Szamosújvári (acest nume, în română înseamnă „din Gherla”). Faptul ca Laurențiu Bran a semnat aceste tălmăciri cu pseudonim a stârnit unele polemici printre istoricii literari. Ulterior, însă, paternitatea traducerilor a fost lămurită, mai ales că au apărut și alte traduceri ale lui Bran, publicate la Jibou în gazeta săptămânală *Zsibóvideki Hírlap* și apoi în antologia *Román költőkörből* (Din poezii români), întocmită împreună cu Révai Károly și tipărită la Baia Mare, în anul 1909. Cu acest pseudonim provenit dintr-un toponim, Szamosújvári, Bran urmărea probabil să ascundă faptul că traducerea în maghiară a versurilor lui Eminescu era făcută de un român. Laurențiu Bran a trecut în eternitate în anul 1942, la vârsta de 77 de ani, în localitatea Aluniș, județul Sălaj.

Profesorul Domokos Sámuel, de la Catedra de filologie română a Universității din Budapesta, în studiul său destinat traducerilor din Eminescu din volumul apărut în 1985, *Magyar –román irodalmi kapcsolatok*⁶ (Legături literare româno-maghiare), prezintă încă o traducere apărută în timpul vieții lui Eminescu. E vorba de o tălmăcire a lui Dux Ármin, a poeziei *O, rămâi* (*Óh maradj*).

O traducere a foarte apreciatei *De ce nu-mi vii* îi aparține unui Pérvu Mihály și a apărut în 1893. Este mai lucrată estetic decât traducerea aceleiași poezii care îi aparține lui Laurențiu Bran. A apărut în aceeași publicație clujeană *Kolozsvári Közlöny*, pe prima pagină, cu următoarea explicație: *Eminescu... a románok legnagyobb költője* (*Eminescu... cel mai mare poet al românilor*).

Primul articol despre Eminescu în limba maghiară este, de fapt, un necrolog, apărut în ziarul *Alföld* (*Câmpia*) din Arad, cu titlul *Egy román*

⁶ Domokos Sámuel, *Magyar –román irodalmi kapcsolatok*, editura Gondolat, Budapesta, 1985.

költő halála (Moartea unui poet român). Autorul sumarului necrolog precizează: Eminescu Mihály, kit román Lenaunak tartottak, meghalt Bukarestben. A kiváló költő élete delén 39 éves korában és hosszas szenvedés után hunyt el a bukaresti tébolydában. Temetése a román politikai, társadalmi és tudományos világ jeleseinek általános részvétele mellett ment végbe július 1-én. A temetés költségeit az állam viselte. (Mihai Eminescu, considerat Lenau al românilor, a decedat la București. Excelentul poet a murit la mijlocul vieții, la 39 de ani, și după multă suferință, la ospiciul din București. Însmormântarea sa a avut loc la 1 iulie, cu participarea lumii politice, sociale și științifice românești. Cheltuielile de însmormântare au fost suportate de stat).

Același necunoscut Pérvu Mihály scrie în gazeta *Arad és Vidéke* (*Arad și împrejurimile*) următoarea notiță de subsol: *Eminescu Mihály gimnáziumi tanár a románok legnagyobb költője. Se nemzete, se hazája nem tudta megbecsülni. Fiatalon halt meg alig 39 éves korában, elhagyatottan, az örültek házában pár évvel ezelőtt. (Mihai Eminescu, profesor de liceu, este cel mai mare poet al românilor. Nici națiunea, nici patria sa nu au știut să-l prețuiască. A murit acum câțiva ani, la 39 de ani, părăsit, la casa de nebuni).*

Ce concluzie putem trage din aceste informații prezentate de profesorul Domokos Sámuel, în 1985? Că primele traduceri din Eminescu în limba maghiară au fost făcute când poetul era încă în viață și că traducerile aparțin atât unor maghiari bilingvi, cât și unor români, buni cunoscători ai limbii maghiare, cu toții fiind impresionați atât de genul poetic, cât și de soarta tragică a lui Eminescu.

Cele peste 115 apariții în presa literară și în volume, în perioada de la 1885 și până la Primul Război Mondial, reflectă interesul în rândurile oamenilor de litere și al cititorilor maghiari pentru poetul român.

În afară de traduceri, înainte de 1918, au mai apărut două lucrări maghiare despre viața și opera lui Mihail Eminescu, ambele teze de doctorat, susținute la Universitatea din Cluj, în anul 1895 și tot o lucrare de doctorat, susținută la Universitatea din Budapesta, foarte valoroasă ca document, deoarece îi aparține viitorului patriarh al României. Prima lucrare academică dedicată lui Mihai Eminescu a apărut când trecuseră numai șase ani de la moartea poetului. În 1895, Elie Cristea, tânăr doctorand, absolvă studiile de filozofie și filologie modernă la Universitatea din Budapesta cu o teză în limba maghiară intitulată „*Eminescu, viața și opera. Studiu asupra unor creații mai noi din*

literatura română”⁷. Autorul avea să devină, peste ani, primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, Miron Cristea.

La sfârșitul primului război mondial, în 1918, începe o nouă epocă în istoria relațiilor literare româno-maghiare. Scriitorul maghiar transilvănean devine deodată scriitor minoritar, care trebuie să găsească un sens nou scrisului său. Și o componentă foarte importantă a acestui „sens nou” este descoperirea misiunii sale de a fi mediator spiritual între cultura maghiară și cea română. Iată cum poate fi argumentat acest lucru în ceea ce privește transmiterea operei lui Eminescu: Áprily Lajos – 5 traduceri noi, Brede Mária 13 tălmăcirii, Dsida Jenő traduce 9 poezii din Eminescu (dintre care traducerea *Glossei* o realizează în trei variante), Finta Gerő scoate în 1938 un întreg volum din tălmăcirile sale, Franyó Zoltán publică nu mai puțin de 77 traduceri, Kiss Jenő 9 traduceri, Szemlér Ferenc 17 traduceri din lirica eminesciană. Tot din perioada interbelică trebuie amintit aici și numele poetului maghiar Oláh Gábor, care nu era transilvănean (a trăit la Debrecin), dar care, îndemnat de un sentiment de dragoste față de o studentă româncă, se apucă să învețe românește, și lasă drept moștenire un volumaș întreg din traducerile poeziilor lui Eminescu.

Între 1934 și 1964, nu mai puțin de 13 volume cu poezii de Eminescu au apărut în limba maghiară. În perioada interbelică apar primele volume consacrate în întregime tălmăcirii poeziei lui Eminescu, între care cel apărut în 1934, în traducerea lui Kibédi Sándor, a oferit cititorilor maghiari integrala antumelor, purtând chiar titlul de *Eminescu összes költeményei* (*Toate versurile lui Eminescu*). În 1966, apare volumul îngrijit de Kacsó Sándor, în care acesta, bazându-se pe ediția Perpessicius, a oferit în tălmăcire maghiară întreaga operă poetică eminesciană, nu numai antumele și postumele, dar și fragmentele și poeziile de debut. E de amintit contribuția istoricilor literari maghiari la cunoașterea mai profundă a poeziei lui Eminescu, începând cu cartea publicată de profesorul Szöcs Géza din Sibiu, și continuând cu monografia lui Kakassy Endre (1962), lucrare distinsă cu premiul de critică al Uniunii Scriitorilor, precum și sinteza profesorului Gáldi László, despre stilul poetic al lui Mihai Eminescu.

După 1944 începe o nouă perioadă și în istoria receptării maghiare a lui Mihai Eminescu. Statul socialist pune la dispoziție – de altfel din considerente fundamental propagandistice – fonduri bănești însemnate,

⁷ Cristea Illés, *Eminescu élete és művei. Tanulmány az újabb román irodalom köréből*, Aurora Ny. Szamos-Újvár, 1895.

care însă au deseori șansa să fie gospodărite de oameni responsabili, pentru promovarea unor valori autentice, pentru tălmăcirea reciprocă a literaturii române în limba maghiară și a literaturii maghiare în limba română. Primul volum Eminescu apare în această perioadă în anul 1947, la Budapesta, sub îngrijirea poetului și traducătorului Jékely Zoltán, fiind editat de Societatea Româno-Maghiară din capitala Ungariei. Apoi urmează o ediție bilingvă de la București, cu prilejul centenarului nașterii lui Eminescu (1950). Un alt tom este tradus și publicat de Franyó Zoltán (1961), care de altfel este și unul din traducătorii în limba germană ai poeziei eminesciene. Dar realizarea cea mai impunătoare este, fără îndoială, ediția îngrijită de Kacsó Sándor (în 1966, cu o reeditare în 1984), ediție care a cuprins în cele aproape 600 pagini nu mai puțin de 280 poezii, așadar aproape întreaga operă poetică a lui Mihail Eminescu. Îngrijitorul acestei ediții a reușit să mobilizeze 32 de traducători maghiari din România și Ungaria. Cu ocazia centenarului morții lui Mihai Eminescu, în 1989, Editura Kriterion a scos de sub tipar, sub îngrijirea istoricului literar Mózes Huba (el însuși exeget al variantelor maghiare ale poeziei *Glossa*), volumul de sinteză, intitulat *Eminescu în literatura maghiară (Eminescu a magyar irodalomban)*, cu cele mai bune tălmăciri (în mai multe variante) ale poeziilor eminesciene, și cu cele mai semnificative exegeze și interpretări ale operei⁸.

După 1989, nimic demn de semnalat nu s-a mai înregistrat în acest domeniu. În epoca internetului, însă, mulți unguri descoperă poezia lui Eminescu, bine reprezentată în paginile maghiare⁹ și tot acum se remarcă încercări de noi traduceri, chiar dacă deocamdată la nivelul de amator.

Statui și străzi Eminescu

În Ungaria, există câteva străzi care poartă numele poetului Mihai Eminescu. De asemenea, poetul este onorat și prin busturi și plachete memoriale.

În Ungaria, primul bust al lui Eminescu a fost inaugurat în curtea Institutului Cultural Român din Budapesta (atunci: Centrul Cultural al României), pe 15 ianuarie 1993, la doar câteva luni de la inaugurarea acestei instituții (pe 8 octombrie 1992), fiind donat de către județul Bihor, Oradea, prin Viorel Horj, director al Direcției pentru Cultură, Culte și Patrimoniu Cultural National Bihor și Constantin Mălinaș, directorul

⁸ Dávid Gyula, „Eminescu în conștiința literară maghiară”, în revista *România Literară*, Revista Uniunii Scriitorilor din România, nr. 7, 2000.

⁹ De exemplu: <http://mek.oszk.hu/02200/02203/html/eminind.htm>, http://www.magyarulbabelben.net/works/ro/Eminescu,_Mihai-1850/Lacul/hu/5421-A_t%C3%B3.

Bibliotecii județene „Gheorghe Șincai” Bihor. A participat și ministrul Culturii din Basarabia, iar Directorul Centrului Cultural al României de la Budapesta în acele vremuri era regizorul orădean Ioan Ieremia, care mai târziu a fost director al Teatrului National „Mihai Eminescu” din Timișoara. Statuia a fost inițial în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, de acolo a fost mutată la Budapesta, în fata sediului ICR. Bustul lui Eminescu a fost așezat pe un soclu de marmură de la Vașcău, înalt de aproximativ 1,80 metri, amplasat atunci în fata curții de la intrarea în instituție.

Vechea clădire a redacției revistei *Familia* din Budapesta nu mai există. Dar pe frontispiciul noii clădiri se află o placă memorială, care atestă existența redacției revistei *Familia*. Publicația și-a avut sediul la întâlnirea străzilor Váci și Nyáry Pál, între anii 1865-1880, ulterior mutându-se la Oradea. Pe placa amplasată în 1992, scrie: „*Pe acest loc se afla clădirea în care revista „Familia” redactată de Iosif Vulcan, a publicat la 9 martie 1866 prima poezie a celui mai mare poet român Mihai Eminescu.*”

Al doilea bust Eminescu din Ungaria se află la Apateu, un sat locuit de români, în curtea bisericii ortodoxe. Acesta este darul fostului rector al Universității din Oradea, prof. dr. ing. Teodor Maghiar, fiind inaugurat în ziua de 4 noiembrie 2000. Era Anul Eminescu, împlinindu-se 150 de ani de la nașterea Luceafărului poeziei românești. Realizatorul lucrării a fost Ilarion Voinea.

La 15 ianuarie 2014, în satul Micherechi, la inițiativa unor locuitori, primăria a așezat la capătul străzii Eminescu o piatră-monument pe care se află o placă memorială pe care scrie: „*Mihai Eminescu – 1850–1889 – Fiecare popor și fiecare epocă/ Stă pe umerii vremurilor trecute*”. Blocul de marmură pe care e așezată placa memorială Eminescu a fost dăruită de Primăria orașului Beiuș, prin primarul Adrian Domocoș.

La inițiativa Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Liga Culturală Română a dăruit, în ziua de 12 iunie 2016, Capelei Ortodoxe Române din Budapesta o placă memorială dedicată aniversării a 150 de ani de la debutul în revista *Familia* din Pesta, al poetului Mihai Eminescu.

În Ungaria, în trei localități (Gyula, Micherechi și Chitighaz) există străzi ce poartă numele lui Mihai Eminescu. La Gyula, strada Eminescu există din anul 1948 și este strada principală a cartierului numit Orașului Mare Românesc. Numele acestei străzi pe vremuri a fost Hosszú utca (strada Lungă). Sculptorul Ștefan Oroian, care locuiește pe această stradă, declara pentru săptămânalul *Foaia românească*, din Gyula: – *Când eu m-*

am mutat la Jula, strada pe care locuiesc se numea deja strada Eminescu. Când am contact cu oameni din România și se interesează de adresa mea, sunt satisfăcuți când aud că stau pe strada Eminescu. Străinii însă îmi scriu adresa de foarte multe ori ciudat, după auz, "Emineszku". Eu am aflat de la preotul Teodor Misarăș că există pe această stradă loc de casă. Când ne-am mutat noi aici, pe această stradă trăiau încă mulți români băștinași din Jula.

În localitatea Chitighaz, o stradă a primit recent numele poetului român. Conform deciziei din 20 octombrie 2015, a consiliului local, au fost schimbate numele a opt străzi. Una din aceste străzi a fost cea care până atunci se numise *Filimon Sârbu*, după fostul activist comunist român, care a fost executat în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, fiind acuzat de sabotaj. După instaurarea regimului comunist în România, Filimon Sârbu a fost declarat erou de autoritățile statului român. Astfel, după Gyula și Micherechi, și comuna Chitighaz are o stradă ce poartă numele lui Mihai Eminescu.

În concluzie, viața și opera poetului național al românilor, Mihai Eminescu, sunt prezente în cultura maghiară datorită numărului mare de traduceri, precum și atașamentului față de acest poet al comunității românilor din Ungaria, dar și al maghiarilor din România. Publicul larg apreciază mai ales poezia de dragoste. Există chiar și o melodie de muzică ușoară al cărei text este reprezentat de traducerea poeziei *De ce nu-mi vii...* Piesa a fost compusă în 1976, traducerea îi aparține lui Képes Géza, muzica e a compozitorului Malek Miklos, interpret fiind Szécsi Pál, o voce îndrăgită în muzica pop maghiară a anilor 1970. Traduceri ale aceleiași poezii erau recitate și la ceremoniile căsătoriilor civile, o tradiție din Ungaria socialistă, când căsătoria religioasă nu era recomandată.

EMINESCU ÎN LIMBA ENGLEZĂ: ÎNTRE PROIECT SOLITAR ȘI TRADUCERE COLABORATIVĂ

Daniela Hăisan

Abstract:

The paper deals with a series of key-moments in the history of translating Eminescu into English from the point of view of the type of translation: individual or collective. We distinguish here between the notably solitary translators and the pairs of translators (which can make up a duo, a tandem or a binom), on the one hand, as well as the various groups of translators, on the other. We aim at outlining both transparent and „hidden” collaborations, which never cease to confirm the main catalysts and ferments of retranslation.

Keywords: literary translation, retranslation, collaboration, prosody, recitability

Introducere

Eminescu în traduceri este o temă mereu de actualitate, care preocupă în egală măsură specialiști din literatură și din traductologie. Cauza lui Eminescu în străinătate a fost adesea pledată (v. Martin, Moraru și Terian, 2018 – un volum de dată relativ recentă), și totuși el este în continuare perceput ca un poet național cvasi-necunoscut în afara granițelor țării de origine, în ciuda universalității operei sale. Precaritatea receptării și valorificării externe a operei eminesciene este adesea explicată (cum o face și Ioana Bot, 2011) prin mediocritatea versiunilor acestei opere în alte limbi, realizate de regulă de poeți care – sugerează Bot – se implică în traducerea lui Eminescu doar ca să-și asigure ei înșiși consacrarea.

Există premii care se acordă pentru traducerea și promovarea operei eminesciene (cum este cel inițiat de Memorialul Ipotești în anul 2011), tocmai pentru a stimula producția dar și calitatea traducerilor din Eminescu, dar acest lucru nu poate schimba faptul că traducătorii și

traducerile vor constitui întotdeauna o categorie eterogenă (din mai multe puncte de vedere).

O posibilă clasificare a traducerilor (și implicit a traducătorilor) operei lui Eminescu ne propunem și noi în lucrarea de față – mai exact, a traducerilor în limba engleză. Despre această temă s-a scris destul de mult – remarcăm în acest sens studiul recent al Ioanei Alexandra Lionte din anul 2019, „The English Translation of Mihai Eminescu’s Poetry”, care folosește mai multe criterii în stabilirea unei tipologii a traducătorilor. Astfel, cercetătoarea distinge, pe de o parte, între vorbitori ne-nativi de engleză care au locuit în România, vorbitori ne-nativi care au locuit în străinătate, și vorbitori nativi care au avut contact, la un moment dat, cu cultura română, fără să fi vizitat neapărat și țara. O altă distincție operată de Lionte este aceea între traducători profesioniști și neprofesioniști. În ce ne privește, un criteriu important ni se pare a fi și acela între traducătorii care reprezintă zona academică (Petre Grimm, Leon Levițchi, Andrei Bantaș, Ana Cartianu – toți profesori la Facultăți de Litere din București sau din țară în diverse epoci) și cei care reprezintă zona așa-zis non-academică, reprezentată de muzicieni (a se vedea: Dimitrie Cuclin), agenți secreți (cazul lui Kurt W. Treptow) sau simpli elevi, foarte talentați (cum a fost Corneliu M. Popescu). Pentru prezenta lucrare însă, pornim de la un alt criteriu de clasificare (din câte știm nedezbătut încă pe terenul eminescologiei conjugat cu cel al traductologiei): este vorba despre traduceri ale operelor eminesciene realizate în colaboare, prin comparație cu cele realizate (implicit sau declarativ) individual. Un cunoscut exemplu de traducere în colaborare este cel al Sylviei Pankhurst cu I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk, pe când despre Corneliu M. Popescu sau despre A. G. Sahlean se știe că au lucrat (mai mult sau mai puțin) de unii singuri.

Traducere individuală vs. traducere colaborativă

Înainte de a prezenta tipologia traducerilor din Eminescu pornind de la criteriul enunțat mai sus, este necesară o detaliere a acestei opoziții fundamentale între traducerea individuală și traducerea colectivă sau plurală, sau, așa cum am precizat în titlu, între traducerea ca proiect solitar și traducerea colaborativă.

Miza filosofică, epistemologia traducerii plurale au fost dezbătute în ultimul deceniu de mai mulți traductologi, după o lungă perioadă în care traducerea colectivă a fost adesea practică, fără a prezenta vreun interes pentru teoretizare. În 2013 apare însă un prim jalon în istoria acestei subramuri în sociologia traducerii: volumul *Collaborative Translation and*

Multi-Version Texts in Early Modern Europe (Ashgate, Farnham și Burlington), semnat de Belén Bistué, care va fixa definitiv această sintagmă (i.e. „traducere colaborativă”) în literatura de specialitate. Câțiva ani mai târziu, Marie-Anne de Bérú repune în dezbatere acest subiect, pornind de la un studiu de caz („Traduire en équipe: Ken Follett”, în *Translittérature* n° 51 / 2017) prin care subliniază necesitatea, în cadrul grupului de traducători care lucrează la o traducere, a unei repartizări foarte clare a rolului fiecăruia, a încrederii reciproce, a abnegației, și nu în ultimul rând, a unui lider de grup. În același an, o densă monografie publicată de Miguel A. Jiménez-Crespo la editura John Benjamins (*Crowdsourcing and Online Collaborative Translations. Expanding the Limits of Translation Studies*) analizează același segment marginal dar plasându-l în cadrul (din ce în ce) mai larg al traductologiei actuale. Tot în 2017, o fructuoasă colaborare editorială (Anthony Cordingley și Céline Frigau-Manning) duce la apariția unui alt volum pe tema traducerii colaborative (*Collaborative Translation: From the Renaissance to the Digital Age*), care, așa cum arătam și în lucrarea „Splendeurs et mys(t)ères de la traduction collaborative” (2018), oferă o imagine globală a fenomenului, scrutat atât în diacronie, cât și în sincronie. Cât despre volumul bilingv *Traduire à plusieurs / Collaborative Translation*, apărut în 2018 sub coordonarea lui Enrico Monti și a lui Peter Schnyder, acesta oferă o bogăție și o varietate a situațiilor analizate demne de o carte de căpătâi în domeniu.

Ce realizează în primul rând această din urmă carte este să demonteze imaginea caricaturală a traducătorului, adesea reprezentat iconografic ca un sihastru închis într-un turn de fildeș¹, în completă izolare față de lumea exterioară, având alături nimic altceva decât așa-numitul „text original” și câteva dicționare. Sunt ilustrate pas cu pas, pornind de la exemple concrete, diverse tipuri de relații pe care traducătorul, chiar lucrând singur la o traducere, le întreține pe parcursul traducerii, uneori cu autorul însuși al textului pe care îl traduce, alteori cu alți traducători, cu comanditarul traducerii, cu editorul, cu revizorul traducerii, sau chiar cu publicul traducerii sale. De altfel, așa cum arată Enrico Monti încă din *Introducere*, istoria traducerii este plină de exemple de traduceri realizate în colaborare (în Evul Mediu, aceasta era practica obișnuită, și nu traducerea individuală; textele religioase, Biblia, textele filosofice au fost, de-a lungul timpului, traduse în colectiv); retorica traducătorului unic s-a

¹ Cf. Gambier (2012).

instalat după Renaștere și a intrat din nou în declin, mai ales în ultimii zeci de ani, în care traducerea a dobândit un important sprijin tehnologic. (Monti, 2018: 9)

Pe de altă parte, *traducerea colaborativă*, deși este o sintagmă suficient de explicită, ascunde o realitate proteiformă, cu multiple conotații. Traductologul Anthony Pym, de exemplu, o definește ca pe un tip de traducere „comunitară”, similară conceptului de *crowdsourcing* (în care munca este în mare parte voluntară, deci neremunerată, și realizată deseori spontan și mai ales online), însă declară deschis că preferă termenii „participativă” sau „voluntară”, mai greu asociabile ideii de trădare, de ajutor dat dușmanului, pe care o poate sugera „colaborarea” (Pym, 2011).

Ar mai trebui apoi să distingem între *traducerea în cooperare* (sau *cooperativă*) și *traducerea în colaborare* (sau *colaborativă*). Conform ghidului practic al muncii în colaborare elaborat de Alexandre Piquet (2008), *cooperativ* și *colaborativ* nu sunt sinonime perfecte. Prin *cooperativ* se subînțelege un lucru în echipă în care există o coordonare, un termen-limită și mai ales o ierarhie foarte precisă. *Traducerea colaborativă*, în schimb, nu presupune o repartitie *a priori* a rolurilor, ci pur și simplu un lucru în comun cu sarcini și scopuri comune, toți membrii grupului lucrând cu aceleași aspecte. Astfel, având în vedere că traducerea cooperativă de fapt nici nu este reprezentată în cazul lui Eminescu, am ales încă din titlu termenul *colaborativ*, în ciuda sensului său secundar, vag ilicit, sugerat de Pym.

Traducerea colaborativă poate lua mai multe forme. Cea mai simplă este, desigur, aceea a unui *duo* de traducători (unii traducători provenind de pe tărâmurile lingvistice și culturale diferite și lucrând în tandem, alții unindu-se pe rațiuni de complementaritate a competențelor sau de simplă afinitate, după cum vom vedea în graficul prezentat în următoarea parte a lucrării). În traducerea realizată de mai mult de doi traducători, pe de altă parte, leitmotivul este întotdeauna reprezentat de *leadership*.

Binom, duo, grup

În cele ce urmează, vom prelua parțial clasificarea propusă de Jean-René Ladmiral (2018) a tipurilor de cuplu / grup în traducere, pe care o găsim aplicabilă la traducătorii lui Eminescu. Dacă traducerea în binom este definită drept „traducere elaborată de două persoane având competențe diferite și complementare” (Ladmiral, 2018: 23, traducerea noastră), un duo reunește, după același cercetător, doi traducători din

motive de afinitate psiho-relațională, fără să existe un clivaj de competențe între cei doi parteneri, ci mai curând o complementaritate și o susținere reciprocă (*ibidem*).

Distingem astfel, în tabelul nostru de mai jos, între trei tipuri fundamentale de modalități de lucru pe care le-am identificat bine ilustrate de categoriile diverse de traducători ai lui Eminescu. Avem reprezentat mai întâi *binom*-ul, care presupune un tandem de ordin lingvistic (în care traducătorii fie sunt, unul – cunoscător al limbii-sursă, celălalt – cunoscător al limbii-țintă, fie colaborează din motive de afinitate psiho-relațională): este cazul, de exemplu, traducătorilor lui Eminescu Sylvia Pankhurst și I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk. *Duo*-ul, pe de altă parte, este format din doi traducători care sunt ambii cunoscători ai celor două limbi implicate în traducere, dar aleg să colaboreze pentru că se completează foarte bine, având competențe diferite. Este cazul Brendei Walker, care a tradus, de-a lungul timpului, cu Stelian Apostolescu și cu Horia Florian Popescu (primii doi colaborând, de altfel, și la traduceri din Lucian Blaga – unde, de asemenea, lirismul primeia s-a completat cu spiritul cartezian al celui de-al doilea).

2		> 2	
BINOM		GRUP (a)	GRUP (b)
tandemuri lingvistice		arhetipul traducerii plurale	colaborări ascunse
un cunoscător al LS + un cunoscător al LT	afinitate psiho-relațională	dimensiune pedagogică intrinsecă	recursul la traduceri anterioare
Sylvia Pankhurst & I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk		complementaritate	
		Brenda Walker & Stelian Apostolescu / Horia Florian Popescu	<i>Discovering Eminescu</i> ; ateliere de traducere informale
			A. G. Sahlean

Figura 1. Traducerea plurală: Binom, duo, grup

În ceea ce privește traducerea în / de grup, care este de fapt arhetipul traducerii plurale, aici putem vorbi (în special în ce privește istoria traducerilor din Eminescu în engleză), de o dimensiune intrinsec pedagogică, exploatată, printre alții, de un profesor de engleză pe site-ul *Discovering Eminescu*, realizat împreună cu elevii săi (site care, este drept, tinde să fetișizeze traducerile din Eminescu realizate de Corneliu M. Popescu mai mult decât să propună versiuni noi), și, de asemenea, și de către subsemnata, în cadrul unor seminarii de traducere realizate cu studenții de la Litere din anul al III-lea cărora le propun, de câțiva ani încoace, câte un text de Eminescu spre traducere. Principala problemă a grupului (cu atât mai mult cu cât el este numeros) este, așa cum am subliniat deja, aceea a unui lider de grup, care să țină evidența tuturor versiunilor de traducere și să modereze negocierea soluției ultime, optime, precum și să aplaneze eventualele conflicte de opinii.

Uneori, colaborarea între traducători nu este transparentă, nu este oficială, și nici măcar nu are loc în sincronie, ci este vorba despre așa-numita colaborare implicită, adesea ascunsă – *collaboration cachée*, despre care vorbește traductologul Muguraș Constantinescu (2018), referindu-se la romanul *La lectrice* de Raymond Jean, un text extrem de bogat în citate, ceea ce a condus la o „colaborare non-mutuală” între traducătoarea în limba română a acestui roman (i.e. Muguraș Constantinescu) și alți traducători care traduseseră deja în română diversele opere din care se citează în *La lectrice*. Acest tip special de colaborare asincronă este ilustrat, credem noi, de traducătorul A. G. Sahlean, care analizează foarte minuțios traducerile predecesorilor săi înainte de a traduce el însuși și, într-un fel, traduce tocmai ca reacție la versiuni pe care le consideră nemulțumitoare și simte nevoia să le corecteze. Totuși, deși critic față de predecesori, el se sprijină tocmai pe succesele sau insuccesele acestora în propriul său proiect al traducătorului. Și, à propos de proiectul traducătorului, termen pe care îl folosesc, de asemenea, în titlu, trebuie precizat că îl folosesc în sensul bermanian, consacrat; pentru traducătorul și traductologul Antoine Berman un „projet de traduction” (Berman, 1995: 76) este determinat de poziția traductivă dar și de exigențele specifice operei-sursă, care influențează felul în care traducătorul se va achita de sarcina sa și îi va afecta maniera de a traduce, dincolo de influențele tributare comanditarului. Mai deschid aici o mică paranteză pentru a observa că în cazul traducerilor din Eminescu în limba engleză, există rareori un comanditar extern; de regulă, traducătorii și-au propus ei înșiși, din drag de Eminescu, să-i transpună operele în limba lui Shakespeare.

Traducerea ca proiect solitar: Corneliu M. Popescu

Un eveniment singular dar binecunoscut în cadrul cronologiei traducerilor din Eminescu din perioada comunistă este *momentul Corneliu M. Popescu*. Folosesc aici adjectivul *singular* atât cu sensul de „unic”, cât și ca să subliniez faptul că el este probabil printre puținii traducători ai lui Eminescu al căror proiect de traducere a fost cu adevărat, din câte se pare, unul solitar. Discipol al faimosului profesor de engleză Ion Kleante Gheorghiu, Popescu traducea Eminescu în vacanțe, mai mult pentru relaxare, într-un banal caiet cu pătrățele. Manuscrisul cu 69 de poeme traduse de acesta pe când era adolescent a fost publicat postum, în 1978, la Editura Eminescu. Cu un an înainte, în 1977, cum bine se știe, genialul traducător murise în București la cutremurul din 4 martie, la vârsta de 19 ani.

Posteritatea l-a omagiat și continuă să-l omagieze pe Corneliu M. Popescu pentru calitatea traducerilor sale (e.g. în 1983, The Poetry Society din Marea Britanie a instituit Premiul european de traducere de poezie, în memoria sa, iar pe plan național există un Concursul de Traduceri „Corneliu M. Popescu”, ajuns, în 2019, la ediția a 16-a).

Ce anume îl distinge pe Corneliu M. Popescu între alți traducători ai lui Eminescu? Principalele mărci ale stilului său traductiv se regăsesc, după părerea noastră, în primul rând în preocuparea sa pentru latura sonoră. Foarte atent la melodicitate, el a reușit să capteze, printr-un stil melifluu echilibrat, cantabilitatea recognoscibilă a versului eminescian. În al doilea rând, Popescu se remarcă printr-un act cu adevărat temerar și destul de rar: *reportul* sau păstrarea în versiunea engleză a unor cuvinte cu important substrat culturemic precum „doină”, „cobză”, „candelă”, „toacă”, precum și predilecția pentru forme arhaice.

Ca ilustrare – fie și fragmentară, oferim o strofă din poezia *La steaua...* în traducerea lui Corneliu M. Popescu – o mostră a stilului său traductiv.

La Steaua... (Mihai Eminescu)

La steaua care-a răsărit
E-o cale-atât de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

To The Star (C. M. Popescu)

So far it is athwart the blue
To where yon star appears,
That for its light to reach our view
Has needed thousand years.

Tabel 1. *La steaua...* în traducerea lui C. M. Popescu

Duo: Sylvia Pankhurst & I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk

Entuziasmul individual pentru traducerea lui Eminescu în engleză nu este, cu siguranță, o raritate în istoria traducerilor din limba română în limba engleză. Pe de altă parte, poate că nu este întâmplător faptul că Mihai Eminescu începe să pătrundă în conștiința străinătății, în anul 1930, grație unei colaborări. Vorbim aici despre traducerea semnată de către Sylvia Pankhurst și I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk la editura Kegan Paul, Londra (*Poems of Mihail Eminescu*): un volum cu zece opere eminesciene însoțit de o scrisoare a lui George Bernard Shaw și de o introducere de Nicolae Iorga.

Deși nu se poate vorbi despre o primă traducere (sau *traducere-introducere*) a lui Eminescu în limba engleză, întrucât, conform cercetărilor realizate de Ioana Alexandra Lionte, au fost identificate texte anterioare – cum ar fi *Crăiasa din povești*, tradusă de William Beatty-Kingston (1877) sau *Somnoroase păsărele*, tradusă de Charles Upton-Clark (1922) (Lionte, 2019) – totuși acest volum este prima încercare coerentă de transpunere în engleză a unei selecții eminesciene. Un volum deosebit de elegant, legat în piele roșie, *Poems of Mihail Eminescu* conținea traducerea următoarelor texte: *Călin. File din poveste, Împărat și Proletar, Strigoii, La mijloc de codru, La steaua, Somnoroase păsărele, Sonet. Oricâte stele, Peste vârfuri, De ce nu-mi vii, Și dacă ramuri*.

Se pare că această colaborare între un vorbitor nativ de limba română (Ștefanovici-Svensk) și o vorbitoare nativă de limbă engleză (Sylvia Pankhurst) a fost, de asemenea, asincronă: traducerea literală, realizată de Ștefanovici-Svensk, aflat pe atunci la studii în Marea Britanie, a fost prelucrată ulterior de Pankhurst, care a lucrat foarte mult la versificație.

Cunoscută îndeosebi ca poetă, Sylvia Pankhurst a fost și militantă pentru drepturile femeilor din lume (fiică Emmelinei Pankhurst, lider recunoscut al sufragetelor din Marea Britanie), consilieră și prietenă a Împăratului Etiopiei și remarcabilă susținătoare a luptei de eliberare a Etiopiei. Totodată, ea a fost și o bună cunosătoare a culturii române, pentru care Eminescu nu a fost nicidecum o pasiune conjuncturală. În *Prefața* la lucrarea *Etiopia: O istorie culturală*, Sylvia Pankhurst mărturisește faptul că a descoperit România prin intermediul lui Eminescu. O sintagmă folosită adesea de Pankhurst în legătură cu Eminescu – „cetățean al lumii” (*citizen of the world*) – va avea un ecou de lungă durată în domeniul criticii literare. Totuși, în momentul în care și-a dorit să traducă din Eminescu, Sylvia Pankhurst nu stăpânea limba română

îndeajuns, drept pentru care ea s-a sprijinit pe versiunile literale furnizate de Olimpiu Ștefanovici.

Despre acesta din urmă se cunosc relativ puține lucruri: știm că după definitivarea studiilor în Marea Britanie a predat engleza la Cluj, că a publicat lucrări de fonetică comparată (e.g. „Vocalele fără voce în românește”, în *Dacoromania. Buletinul “Muzeului Limbei Române”* VI, Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1929-1930, pp. 369-374), că a tradus *The Man versus the State* a lui Herbert Spencer în 1924 și câteva dintre poveștile lui Oscar Wilde pentru copii (*The Devoted Friend / Prietenul devotat, The Happy Prince / Prințul fericit, The Nightingale and the Rose / Trandafirul și privighetoarea*², *The Selfish Giant / Uriașul egoist*). Ca traducător al lui Wilde, I. Ol. Ștefanovici-Svensk nu excelează. Deși traducerea este în general coerentă, cu câteva exemple de rară poeticitate, un registru disonant, multitudinea de arhaisme, regionalisme și forme greoaie îi scad mult din valoare. Probabil însă că versiunea brută a liricii eminesciene pe care i-a oferit-o Sylviei Pankhurst spre prelucrare a fost utilă și nu i-a trădat neapărat stângăcia ocazională în redactare. Comentariul deliberat ambiguu al lui George Bernard Shaw din prefața volumului, care găsește traducerea ca fiind „astonishing and outrageous” [uimitoare și scandaloasă], nu a împiedicat, ba probabil chiar a contribuit la reeditarea de nouă ori a acestui volum.

Dacă la Corneliu M. Popescu am văzut arhaisme, aici observăm, paradoxal, deși e o traducere mai veche cu aproape o jumătate de secol, termeni mai tehnici, mai moderni. Reluăm aceeași strofă din *La steaua...*, spre ilustrare. Versiunea Sylviei Pankhurst este, se poate observa foarte ușor, impecabilă din punct de vedere prozodic; dacă lăsăm la o parte două reordonări minore ale topicii, putem spune că este o traducere cvasi-literală, cvasi-interliniară.

***La Steaua...* (Mihai Eminescu)**

La steaua care-a răsărit
E-o cale-atât de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

***To The Star* (S. Pankhurst)**

Onto the star that now appears
So far indeed in transit
Its light would take a thousand years
To reach our vision's orbit.

Tabel 2. *La steaua...* în traducerea Sylviei Pankhurst

² Titlurile în limba română sunt cele pe care le-a dat I. Olimpiu Ștefanovici-Svensk. Ele sunt în general literal transpuse, cu excepția lui *The Nightingale and the Rose*, unde traducătorul a preferat o inversiune (*Trandafirul și privighetoarea*).

Traducerea colaborativă clasică: grupul

În ceea ce privește traducerea colaborativă clasică, cea realizată într-un grup sau de către un grup de traducători, am ales ca exemplu un experiment pe care îl pun în practică de câțiva ani împreună cu studenții anului al III-lea în cadrul unui seminar de traduceri. Cu aceste ocazii, remarcăm ce presupune traducerea în limba engleză, al cărei monosilabism o transformă, așa cum spune Peter Newmark, în „*lingua franca* globală a traducerii” (Newmark, 2005: 98-99).

În general, procedura de lucru este următoarea: după câteva exerciții pregătitoare, studenților le este propusă o strofă sau o poezie mai scurtă a lui Eminescu spre traducere, lucrând pe grupe. Desigur, una dintre chestiunile problematice în această metodă este nevoia unui lider care să coordoneze dezbaterile, negocierile, rol pe care și-l asumă, prin rotație, unul dintre studenți sau eu însămi. Ar mai trebui spus că, deși mai multe capete gândesc mai bine decât unul singur, astfel de exerciții nu garantează în mod automat, așa cum bine arată și Enrico Monti în *Traduire, une démarche plurielle*, nici calitatea produsului final, și nici rapiditatea procesului de traducere (Monti, 2018: 14). Există o inerție a participanților la acest joc care trebuie, în primul rând, învinsă. Fiecare participant poate propune propria soluție pentru o unitate de traducere anume și împreună se decide versiunea finală, care este apoi revizuită de un alt grup, care nu a participat efectiv la traducere. După Fabio Regattin (2018), aceste etape ale colaborării (traducerea, confruntarea, alegerea, fasonarea versiunii finale) nu înseamnă neapărat o abordare recomandabilă, deoarece, dacă există câte o soluție diferită pentru fiecare unitate de traducere, există totodată și riscul obținerii unui text compozit și neuniform din punct de vedere stilistic. Credem însă că vitală este tocmai ultima etapă, a filtrării inteligente a textului obținut în colaborare, astfel încât să se asigure unisonul, fără distrugerea originalității soluțiilor individuale.

Desigur, aceste ateliere au un evident scop pedagogic și vizează învățarea, aprofundarea limbii engleze; totodată însă, cele mai bune rezultate sunt popularizate, în semn de modest omagiu Poetului național. Pe lângă aceasta, mi se pare că acest gen de practică traductivă contribuie și la nuanțarea relațiilor colegiale, empatică între studenții care colaborează la traducere și văd un rezultatul concret al muncii lor.

Expunem mai jos traducerea unui grup de studenți de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, în cadrul unui seminar de traduceri din ianuarie 2019:

Poet (Mihai Eminescu)	The Poet³ (grup de studenți, 2019)
Să torni la rime rele, Cu dactile în galopuri, Cu gândiri nemistuite Să negrești mai multe topuri;	To pour these rhymes so sour, In gallop throwing lines, With raw and sloppy meaning To blot the sheets with signs.
Și când vezi vreo femeie Să te-nchini pân' la pământ Și de-a sta ca să-ți vorbească Să înghiți orice cuvânt;	And when you see a woman To bow and touch the ground And while she speaks you spit The words you never found.
Nespălat, neras să umbli, Și rufos și deșuchet - Toate-acestea împreună Te-arat-a fi poet.	All unkempt and scruff, you know it, ⁴ Showing that you are forsaken, All of these together taken Out of you will make a poet.

Tabel 3. *Poet...* în traducere colectivă

**Colaborări asincrone, „ascunse”,
sau retraducerea ca replică: A. G. Sahlean**

Faimoasa „ipoteză a retraducerii”, formulată și nuanțată în decursul timpului de numeroși traductologi (v. Berman, Bensimon, Chesterman etc.), precum și ceea ce se numește în mod curent „teoria retraducerii”, după o sintagmă consfințită, între alții, de Brownlie (2006), principalul catalizator al retraducerii rezidă în dorința de a îmbunătăți calitatea unei versiuni mai vechi a unui text original dat (numit în literatura de specialitate și *text-sursă*). Or, cum se poate realiza acest lucru, decât printr-o nouă traducere? Este tocmai ceea ce l-a determinat pe A. G. Sahlean să retraducă poezia eminesciană: insatisfacția față de traducerile existente. Există, în cazul său, o documentare foarte minuțioasă, o filtrare atentă a versiunilor anterioare, supuse conștiințe critice și amendate ca atare. Astfel, Adrian George Sahlean, absolvent de studii de filologie (Facultatea de Limbi și literaturi străine a Universității din București, secția engleză-spaniolă, absolvită în

³ Autorii primelor trei strofe au fost studenți la Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, din anul al III-lea, promoția 2019, diverse specializări cu Engleză: Irina Cupco, Sabina Mandici, Marinela Iaschiv.

⁴ Cea de-a treia strofă aparține subsemnatei, care a contribuit la traducerea colectivă realizată în cadrul seminarului de traduceri din ianuarie 2019.

1975), cu o teză de licență pe dificultățile traducerii din română în engleză, sub coordonarea prof. Leon Levițchi, dar și cu studii de psihanaliză la Boston (2002), nu numai că a tradus Eminescu în semn de ripostă față de versiunile anterioare, ci și-a și (psih)analizat această operă într-o carte intitulată *Migălosul cronofag. Traducând Eminescu: Caiete de atelier* (Editura Mașina de scris, București, 2014), care a primit Premiul Cartea Anului pe anul 2014, acordat de Filiala București Traduceri Literare a „Uniunii Scriitorilor din România”. Ulterior, în 2016, autorul va primi și Premiul pentru traducerea și promovarea operei eminesciene, premiu inițiat de Memorialul Ipotești în anul 2011. Mai mult, nici recunoașterea internațională nu s-a lăsat mult așteptată. Așa cum subliniază și George Volceanov (2015), traduceriile lui Sahlean din Eminescu au fost puse pe muzică de mai mulți compozitori americani și români de muzică clasică și de jazz, iar versiunea *Luceafărului* semnată de el a stat la baza unor spectacole de teatru experimental la New York, în timp ce *Oda în metru antic* a devenit sursă de inspirație pentru poetul american W. C. Cross.

După cum ne sugerează subtitlul cărții (*i.e. Caiete de atelier*), locul traducătorului este în atelier, printre dicționare, cărți de referință, alte traduceri, mai vechi sau mai noi. Sahlean nu este însă nici pe departe un traducător solitar, cum s-ar putea crede, ci însoțit permanent de „vocale” traducătorilor premergători, cu care polemizează permanent în cartea numită mai sus, în traduceri, în interviuri, în care, la fel ca în „colaborarea ascunsă”, nu există reciprocitate. Astfel, adept convins al traducerii prozodice, el înfierează acele versiuni ce, în opinia sa, nu respectă deloc prozodia originalului (Brenda Walker, Roy MacGregor-Hastie), contestă omisiunea unor strofe întregi (Petre Grimm, Brenda Walker și Corneliu M. Popescu), la fel ca traducerea-sinteză, ce contopește mai multe catrene într-unul singur (Petre Grimm și Corneliu M. Popescu), combate sintaxa contorsionată practică de mulți dintre traducători, precum și soluțiile facile, utilizate doar de dragul rimei. Dacă Eminescu este un poet național cvasi-necunoscut – afirmă Sahlean cu hotărâre – este pentru că traduceriile operelor sale sunt nici mai mult, nici mai puțin decât ridicole.

În replică, Sahlean propune o traducere degajată, care privilegiază muzicalitatea dar își permite și luxul rescrierii, îndepărtării ocazionale de litera textului eminescian. Într-o analiză comparativă pe care o realizează între *Luceafărul* tradus de Sahlean și *Luceafărul* tradus de Adrian Soncodi (inginer de profesie, stabilit tot în SUA, ca Adrian Sahlean), George Volceanov (*op. cit.*) constată o „atitudine servilă față de schema 8/7/8/7”, „rime previzibile și facile”, precum și alegerea unor verbe la gerunziu care

împing discursul poetic „în banal și ridicol” la Soncodi. Versiunea lui Sahlean, pe de altă parte, i se pare remarcabilă printr-o „soluție ingenioasă de recuperare a muzicalității pierdute prin dispariția celei de-a șaptea silabe din versurile 1 și 3: muzicalizarea rimei masculine prin deschiderea vocalei din silaba finală – soluție folosită consecvent pe tot parcursul traducerii sale”.

Versiunea Mihai Eminescu:	Versiunea Adrian Soncodi:	Versiunea A. G. Sahlean:
Ea trebui de el în somn Aminte să-și aducă Și dor de-al valurilor domn De inim-o apucă:	Inevitably in her dreams His image keeps returning And thus the lord of wavy streams Refills her heart with yearning:	For in her dream he still abides To fill her mind again And yearning for the Lord of Tides Her bosom grips with pain.
– Cobori în jos, luceafăr blând, Alunecând pe-o rază, Pătrunde-n casă și în gând Și viața-mi luminează.	‘Descend, my stellar prince so kind Along a soft ray gliding Pervade the castle and my mind Light to my life providing.’	– O, gentle star, glide on a beam To be with me tonight, Come to my room, Make true my dream, My life fill with your light.

Tabel 4. Fragment din *Luceafărul* în traducerea lui A. Soncodi și A. G. Sahlean

Cele două versiuni complete ale *Luceafărului* puse față în față au însă, per ansamblu, fiecare, meritele sale. Deși George Volceanov consideră, pe bună dreptate, supărătoare afluența de gerunzii, versiunea lui Soncodi are, în ciuda unor erori și stângăcii, meritul „recitabilității”, pe când cea a lui Sahlean, fără doar și poate remarcabilă în multe sensuri, este pe alocuri greoaie, greu lizibilă în sensul de recitabilă, așa cum se poate vedea și în prima strofă din *La steaua...*, pe care o reluăm pentru simetrie și coerență.

***La Steaua...* (Mihai Eminescu)**

La steaua care-a răsărit
E-o cale-atât de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

***To The Star* (A. G. Sahlean)**

‘Tis such a long way to the star
Rising above our shore
It took its light to come so far
Thousands of years and more.

Tabel 5. *La steaua...* în traducerea lui A. G. Sahlean

O analiză atentă a tuturor traducerilor lui A. G. Sahlean dezvăluie faptul că în versiunile sale se simt, ca într-un palimpsest, ecouri ale traducerilor anterioare; lucru inevitabil, având în vedere că el le-a studiat în

detaliu. Această colaborare unilaterală ilustrează un tip aparte de *collaboration cachée* despre care vorbește Muguraș Constantinescu, și demonstrează în același timp potențialul retraductiv al operei eminesciene, dar și esența fenomenului retraducerii, care este reacția, replica, riposta, rivalitatea.

Concluzie

Statistic vorbind, traducătorii abordează mai ales texte într-o limbă străină pe care le transpun în limba lor maternă, și în mai mică măsură invers atunci când este vorba despre un text literar. Se presupune că traducătorul trebuie să fie expert în primul rând în limba și cultura receptoare pentru a putea realiza o traducere de calitate. Pe de altă parte, textul eminescian are șanse ceva mai mari de a fi înțeles în profunzime de către vorbitorii nativi de limbă română și de către trăitorii în cultura românească decât de traducători de ocazie, care intră adiacent în relație cu acest text. Credem, de aceea, că ideea colaborării în traducere (mai ales a tandem-urilor lingvistice) este nu doar recomandabilă, ci chiar necesară în cazul traducerii operei eminesciene. O traducere produsă, să presupunem, integral de un vorbitor nativ de limbă română, și destinată publicării, are nevoie să treacă printr-o cât de simplă „revizie” realizată de un vorbitor nativ de limbă engleză – și acesta este, în sine, un fel de colaborare, inegală poate, dar indispensabilă.

În ultimă instanță, traducerea este întotdeauna „singular plurală sau plural singulară”, așa cum bine subliniază Cordingley și Frigau-Manning (2017: 22), parafrazând o antimetabolă ontologică a lui Jean-Luc Nancy (2000): „Being is singularly plural and plurally singular.” Chiar și experimentele pedagogice de traducere a textelor eminesciene au rostul și rolul lor în perpetuarea eminescianismului, mai ales dacă sunt realizate în colaborare. Colaborarea, în ultimă instanță, are ceva intrinsec profitabil, dacă ne gândim la etimologia sa și mai ales la sensul său din latina medievală (*collaboratio*), acela de bunuri acumulate prin munca în comun. Cât îl privește pe Eminescu, acesta merită tradus și în singurătate, și în colectivitate, fiindcă întotdeauna va exista ceva de câștigat.

Bibliografie

1. Berman, Antoine. 1995. *Pour une critique des traductions: John Donne*, Gallimard, Paris.
2. Béru, Marie-Anne de. 2017. „Traduire en équipe : Ken Follett” , in *Translittérature* nr. 51, pp. 58-61.

3. Bistué, Belén. 2013. *Collaborative Translation and Multi-Version Texts in Early Modern Europe*, Farnham & Burlington, Ashgate.
4. Bot, Ioana. 2011. „A Romanian Product Refused Export: Mihai Eminescu, the National Poet”, in Liviu Papadima, David Damrosch, Theo D’Haen (eds.), *The Canonical Debate Today: Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries*, Rodopi, Amsterdam, pp. 292-293.
5. Brownlie, Siobhan. 2006. “Narrative Theory and Retranslation Theory”, in *Across Languages and Cultures*. No. 7 (2). 145-170. doi:10.1556/Acr.7.2006.2.1.
6. Constantinescu, Muguraș. 2018. „Une traduction peut en cacher une autre, un traducteur peut en cacher plusieurs”, in Enrico Monti și Peter Schnyder (eds.), *Traduire à plusieurs / Collaborative Translation*, Orizons Universités, Paris, pp. 187-198.
7. Cordingley, Anthony; Frigau-Manning, Céline. 2017. „What is Collaborative Translation?”, in Anthony Cordingley și Céline Frigau-Manning (eds.), *Collaborative Translation: From the Renaissance to the Digital Age*, Bloomsbury Academic, London, pp. 1-30.
8. Gambier, Yves. 2012. „Le traducteur défiguré?”, in *Romanica Wratislaviensia* nr. 59, pp. 13-24.
9. Hăisan, Daniela, 2018. „Splendeurs et mys(t)ères de la traduction collaborative: autour de *Traduire à plusieurs* (Enrico Monti et Peter Schnyder, dir., 2018)”, in *Atelier de traduction* nr. 30 / 2018, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, ISSN 1584-1804, ISSN-L 2344-5610, pp. 335-346.
10. Jiménez-Crespo, Miguel A. 2017. *Crowdsourcing and Online Collaborative Translations. Expanding the Limits of Translation Studies*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
11. Ladmiral, Jean-René. 2018. „La traduction au pluriel”, in Enrico Monti și Peter Schnyder (eds.), *Traduire à plusieurs / Collaborative Translation*, Orizons Universités, Paris, pp. 19-35.
12. Lionte, Ioana Alexandra. 2019. „The English Translation of Mihai Eminescu’s Poetry”, in *Dacoromania Litteraria*, VI, pp. 122–136.
13. Martin, Mircea; Moraru, Christian; Terian, Andrei (eds.). 2018. *Romanian Literature as World Literature*, Bloomsbury Academic, New York.
14. Monti, Enrico. 2018. „Introduction: Traduire, une démarche plurielle”, in *Traduire à plusieurs / Collaborative Translation*, Orizons Universités, Paris, pp. 9-17.

15. Newmark, Peter. 2005. „The Translator as Writer”, in *Brno Studies in English* no. 31, pp. 95-102.
16. Piquet, Alexandre. 2008. *Guide pratique du travail collaboratif : théories, méthodes et outils au service de la collaboration*, Brest, Document LUSI, disponibil la: https://www.a-brest.net/IMG/pdf/Guide_pratique_du_travail_collaboratif.pdf (data accesării: iunie 2020).
17. Pym, Anthony, 2011. „Translation Research Terms: A Tentative Glossary for Moments of Perplexity and Dispute”, in Anthony Pym (ed.), *Translation Research Projects 3*, Intercultural Studies Group, Tarragona, pp. 75–110, http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/trp_3_2011/pym.pdf (data accesării: martie 2019).
18. Regattin, Fabio. 2018. „Une traduction mimétique plurielle: Cyrano de Bergerac, *La Mort d'Agrippine*”, in Enrico Monti și Peter Schnyder (eds.), *Traduire à plusieurs / Collaborative Translation*, Orizons Universités, Paris, pp. 141-151.
19. Volceanov, George. 2015. „Eminescu Reloaded: Adrian George Sahlean – Un luceafăr al traducerii de poezie”, in *Revista de traduceri literare* nr. 1, disponibilă la: <http://www.filialatradlit-buc-usr.ro/19-10-2015-eminescu-reloaded-adrian-george-sahlean-un-luceafar-al-traducerii-de-poezie/> (data accesării: iunie 2019).

BASMUL CULT EMINESCIAN ÎN LIMBA ENGLEZĂ: IN(TER)FERENȚE TRADUCTIVE ȘI TRADUCTOLOGICE

Daniela Hăisan

Abstract:

The present paper investigates four English versions of Eminescu's fairy-tale Făt-Frumos din lacrimă published between 1991 and 2021. Analysing the manner in which the title, the incipit and the various culturally-imbued terms were dealt with in translation leads us to the conclusion that there are interferences between the four versions taken two by two and that, even though they appear to be active retranslations (in Anthony Pym's words, 1998), their features actually display similarities with the ones considered passive (i.e. separated by generous intervals, yet potentially influencing the subsequent ones).

Keywords: *literary translation, retranslation, interference, inference, culturally-imbued terms*

Introducere

Ca orice mare clasic, Eminescu este avantajat, indiferent de unghiul din care l-am privi (ca simpli cititori de poezie, ca exegeți, ca artiști care, inspirați de lirica sa, i-o transfigurează intersemiotic și intermediatic în noi opere¹). Traducătorii îi scrutează, de asemenea, pe

¹ Putem vorbi despre un Eminescu muzical și despre un Eminescu digital. În anul 2002, compozitorul american William Toutant a scris o piesă pentru bariton și pian pe textul „Glossei”. În 2004, compozitorul american de origine română Dino Ghezzi a compus o piesă multimedia pe libretul englezesc al „Luceafărului”. În 2005, „The Evening Star” („Luceafărul” în traducerea lui A. G. Sahlean) a fost pus în scenă într-o montare teatral-muzical-coregrafică la teatrul „Acorn” din New York, și reluată în 2008 în Manhattan. În 2007, poetul american W. C. Cross a dat o replică modernă „Odei” (în metru antic), reinterpretând temele eminesciene din perspectiva experienței americane contemporane. Pachetul multi-media Eminescu (placheta bilingvă / CD cu versiunile englezești în lectura

marii barzi, oarecum indirect, de multe ori refractat; se știe însă că nimic nu este mai eficient în decriptarea unor sensuri decât traducerea. Dat fiind faptul că actul traductiv este inseparabil de interpretare, chiar și o traducere modestă calitativ scoate adesea la lumină sensuri nebănuite. Dacă lectura și relectura deschid porți hermeneutice prin care se poate explora bogăția semantică și ideatică a unui text literar, traducerea poate face și ea destul de mult, pentru că, traducând sau consumând poezie tradusă, nu suntem doar cititori, ci într-un fel și scriitori, și totodată, într-o oarecare măsură, critici. Nu întâmplător, între universalile traducerii se află, la loc de frunte, tendința irepresibilă de a face traducerea mai explicită decât textul original. Prin urmare, a-l aborda pe Eminescu mijlocit, prin intermediul traducerilor, nu poate fi decât rentabil (atât din punct de vedere hermeneutic, cât și din cel al receptării sale în cultura română și în alte culturi).

Deși e adevărat că Eminescu e zidit în conștiința noastră mai presus de toate ca poet, în prezenta lucrare nu vom aborda opera sa propriu-zis lirică, ci proza (care, la drept vorbind, nu e nici ea mai puțin poetică). Mai mult, am ales un gen considerat minor, și anume basmul, pentru că aici se văd cel mai limpede nu doar interferențele inevitabile între folclor și proza cultă, ci și influențele de tip osmotic între diverse culturi, registre, limbaje, texte.

Vorbim, așadar, despre basmul cult *Făt-Frumos din lacrimă*, redactat de Eminescu în perioada vieneză (1870), pe care-l vom pune față în față cu patru versiuni în limba engleză publicate în ultimii 30 de ani (mai exact, în perioada 1991-2021). Analiza noastră comparativă (a textului original cu fiecare dintre cele patru traduceri) urmărește să răspundă la câteva întrebări. În ce măsură se influențează unele pe altele aceste retraduceri? Sunt ele cu adevărat „retraduceri active”² (Pym, 1998), care împart același context cultural și sunt despărțite de intervale relativ mici

unui actor american) a fost propus MAE-ului și Fundației Culturale Române în 2003, 2005 și 2006). Site-ul *Discovering Eminescu*, inițiativa laudabilă a unui profesor de engleză dintr-un liceu moldovean cu ajutorul elevilor săi, reunește traduceri ale unor poezii eminesciene în limbile engleză, germană, finlandeză, franceză, spaniolă, italiană, portugheză, latină, rusă, bulgară, maghiară, turcă, chineză.

² Anthony Pym (1998) distinge între *retraduceri active* (care pot fi publicate simultan sau la intervale mici de timp, în același context cultural) și *retraduceri pasive* (separate de distanțe temporale, uneori și culturale, considerabile). După Pym, retraducerile pasive se pot influența unele pe altele (în sensul că în cele mai noi se pot identifica reminiscențe din cele vechi), în timp ce în cazul celor active nu există neapărat o înrăurire – ele oferă însă o perspectivă de finețe asupra naturii însăși a traducerii și a rolului jucat de traducător.

de timp, sau mai curând „pasive”, înscrise ferm în diacronie și înrâurindu-se una pe cealaltă, în sens invers cronologic?

Statutul textului original și rezistența la traducere

Analiza noastră are la bază punerea în contrast a patru versiuni în limba engleză ce au fost publicate / postate pe website-uri în ultimii 30 de ani. Prima aparține cunoscutei angliste Ana Cartianu și a apărut în 1991 într-o colecție intitulată *Selected Works of Ion Creangă and Mihai Eminescu* la editura Minerva în colaborare cu Columbia University Press. Kurt E. Treptow este cel care coordonează această colecție de clasici ai literaturii române în traducere engleză. Cea de-a doua este o traducere de Dan Mateescu, publicată în anul 2007 în revista *Plural* (nr. 30: 2), editată de Fundația Culturală Română, revistă care a popularizat, încă din anii '90, diverse aspecte ale culturii, istoriei și literaturii române, prin traduceri sau texte în limba engleză. Cel de-al treilea text poartă semnătura lui Ioan Giurgea, cercetător științific gradul I la Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, și a fost publicat în anul 2000 în volumul *Poems and Prose of Mihai Eminescu* (Histria Books, Las Vegas, reed. 2019). În sfârșit, cea de-a patra versiune avută în vedere pare a fi chiar foarte recentă, din 2021, și aparține lui Nicolae Sfetcu – piesă de asemenea inclusă într-un fel de antologie: *Most Beautiful Romanian Fairy Tales* (vol. I).

Avem, prin urmare, ca text-sursă, un basm publicat în 1870 în *Convorbiri literare* (și ulterior republicat în volumul postum *Versuri și proză* din 1890) față în față cu 4 versiuni englezești publicate în 1991, 2000 (reed. 2019), 2007, respectiv 2021. Nu sunt singurele traduceri de după Revoluție, ci cam jumătate dintre cele apărute în ultimele decenii (între care și *Prince Charming of the Tear*, semnată de Zoe Onița în 2009, la editura Emis). În prezenta lucrare ne vom axa însă doar pe cele patru menționate anterior, întrucât limitele unui articol, sau chiar ale unui studiu, nu se pot extinde într-o asemenea măsură încât să poată cuprinde în detaliu multitudinea de aspecte legate de un număr atât de mare de traduceri ale unui text de dimensiuni destul de ample, de altfel. Selecția corpusului s-a realizat după criteriile clasice: relevanță și reprezentativitate (Charaudeau, 2009), dar și varietate. Am ales, deci, acele texte care reprezintă decade diferite, care sunt realizate de tipuri diferite de traducători (*i.e.* profesioniști, ca Ana Cartianu, sau ocazionali, ca Nicolae Sfetcu) și care sunt popularizate pe diverse căi (*i.e.* colecții de opere eminesciene editate

în țară, colecții editate de sau în colaborare cu edituri străine, în periodice, în formatul clasic, pe hârtie sau digital, ca texte izolate, disponibile online).

Înainte de a examina cele patru traduceri ne vom opri o clipă asupra textului-sursă, cu scopul de a încerca să lămurim unele aspecte cu relevanță traductologică. Unde se plasează, de pildă, acest text în cadrul operei eminesciene? Ce ne spune el mai exact despre Eminescu? De ce merită tradus? Care ar fi provocările pe care le aduce, gradul de rezistență la traducere?

Foarte pe scurt, basmul *Făt-Frumos din lacrimă* este semnificativ măcar prin faptul că marchează debutul în proză al poetului. Nicolae Iorga îl califică drept „juvaer [...] în proză, cu care Eminescu debutează în același an, și tot atâta de strălucitor, cum o făcuse, cu puține luni în urmă, și în poezie” (Eminescu, 1963: 612). Într-o perioadă de formare și de tatonări, Eminescu scrie greu acest text, îl rescrie de mai multe ori, până la exasperare, și ajunge în cele din urmă să-l abandoneze în mâinile editorului *Convorbirilor literare* (i.e. lui Iacob Negruzzi). Într-o scrisoare trimisă acestuia din urmă, pe 16/4 septembrie 1870, poetul se arată foarte frământat de „neputința de a corege esențial pe Făt-Frumos”. „Într-un pustiu să fiu”, spune el, „și nu mi-aș pute regăsi liniștea [...] de aceea, vă rog, mai citiți-l dv. și ștergeți ce veți crede că nu se potrivește, că nici eu nu mai știu ce se potrivește și ce nu.” (Eminescu, 1963: 35). Aceste mărturii fragmentare singularizează net basmul *Făt-Frumos din lacrimă* între celelalte texte scrise în așa-numita perioadă vieneză (1969-1972) și, chiar dacă e o specie literară marginală, în mod vădit de extracție și inspirație folclorică, el pare să fi reprezentat o miză pentru Eminescu la momentul respectiv.

Basmul *Făt-Frumos din lacrimă* ni-l arată, așadar, pe Eminescu, într-o epocă a tribulațiilor artistului în devenire, a căutărilor. El este important, din perspectiva criticii genetice, deoarece conține în chip exemplar, așa cum arată Nicolae Ciobanu, „marile nuclee iradiante proprii revelatoarei specificității fantastice din întreaga proză eminesciană” (Ciobanu, 1984: 14). Pe de altă parte, lipsa unor rămășițe concrete ale procesului gradual de rafinare a textului, precum și controversele create în jurul potențialelor surse pe care s-ar fi bazat Eminescu în conceperea acestui basm, învâluie originea sa în mister.

Într-un studiu introductiv – *Una lettura folclorica dell'opera emineschiana* – la traducerea în italiană a basmului lui Eminescu (*Il Bel Principe Nato da una Lacrima*, în *România Orientale XVI*, 2003) care îi aparține, Luisa Valmarin face o trimitere interesantă la o icoană realizată

pe sticlă de la Mănăstirea Nicula, din Transilvania, cunoscută drept icoana „făcătoare de minuni” sau „miracolul de la Nicula”. Această reprezentare grafică a Fecioarei Maria este renumită în zonă pentru faptul că, în anul 1699, ar fi plâns cu lacrimi adevărate. Valmarin consideră această legendă ca fiind „actul de naștere” a basmului eminescian (v. și Neșu, 2020: 83), ea fiind reprodusă ca atare de poet ca să-i procure personajului titular un nume și o origine neobișnuite, în buna tradiție a eroului mitic.

După Perpessicius, poetul ar fi utilizat ca prototip popular o poveste ardelenască, *Sfăt frumos crescut di lacrimă* (Eminescu, *Opere*, VI, 1963: 615), pe care a altoit o poveste nouă „în tulpina de supradistilate seve ale creației populare” (Perpessicius, in Eminescu, 1963: 10). Criticul mai arată, în altă parte, că basmul atestă „o măiestrie artistică egală celei din *Venere și Madonă*” și conține „elemente ale unei mitologii personale” (Eminescu, 1977: 20-39) care fac din text un „adevărat « poem în proză »” (Eminescu, 1963: 622). La fel crede și G. Călinescu: „Prozele lui sunt de fapt poeme” (Călinescu, 1970: 444). Și după Eugen Simion, avem de a face cu o proză „fundamental lirică” (Simion, 1964: 8-9).

Tocmai din această poeticitate derivă principalele dificultăți în transpunerea într-o altă limbă, lirismul narativ nefiind neapărat mai ușor abordabil în traducere decât cel care se confundă cu poezia. În plus, complexității semantice și stilistice i se adaugă încă una, de ordin sintactic. Textul eminescian înglobează fraze ample, hipotactice, cu numeroase incidente intercalate, în alternanță cu enunțuri scurte, precipitate, care rup ritmul, în consonanță deplină cu reprezentarea temporalității. Așa cum arată Ioan Milică (2012), „trăsătura inconfundabilă a timpului eminescian este curgerea, când mai iute, când mai înceată, iar această proprietate trebuie pusă în relație cu primordialitatea acvaticului.” Fluiditatea dezarmantă a textului este o piatră de încercare pentru traducător, cu atât mai mult cu cât, până la urmă, validitatea unei traduceri, atunci când e vorba de proză, constă în respectarea cu strictețe a sintaxei textului original (*syntactic tracking*, după Raffel, 1994).

Nu în ultimul rând, miezul operei fiind „adânc românesc” (Călinescu, 1969: 249), există o multitudine de chestiuni culturale, de cultureme, de specificități pe care traducătorul într-o altă limbă nu le poate decât adapta, deci aproxima. Nu puține sunt, în consecință, provocările cu care se confruntă traducătorii acestei opere de tinerețe a lui Eminescu. Vom încerca, în cele ce urmează, să evidențiem, printr-o selecție de exemple concrete, câteva dintre soluțiile mai mult mult sau mai puțin creative pe care le-au găsit traducătorii pentru aceste dificultăți.

Sumară titrologie comparativă

Veritabilă „carte de vizită” pentru text, „interfață” mai mult sau mai puțin permeabilă cu cititorul, titlul, alături de cuvintele-cheie ale textului, este de o importanță colosală. Traducerea unui titlu presupune în mod obligatoriu sesizarea subtilităților textuale și tematice, la care se adaugă dimensiunea perlocutivă: el trebuie să sintetizeze (conținut și stil), dar și să acroșeze publicul cititor. În ghidul său de traducere literară – *Literary Translation: A Practical Guide* – Clifford Landers se sprijină pe o analogie extrem de plastică, frapantă, ca să sublinieze însemnătatea traducerii titlurilor: „La fel ca un neg imens pe vârful nasului, un titlu nepotrivit este greu de ignorat; spre deosebire de neg însă, care poate fi extirpat chirurgical, titlul dat rămâne pentru totdeauna.” (Landers, 2001: 142, trad. n.).

Titlul nominal pe care l-a preferat Eminescu pentru basmul său, *Făt-Frumos din lacrimă*, este, în esență, destul de explicit, fără mari complexități sau subtilități semantico-stilistice. Cu toate acestea, se observă din cele trei versiuni prezentate în tabelul de mai jos, că problematică pare să fi fost cea mai banală dintre părțile de vorbire: prepoziția.

FĂT-FRUMOS DIN LACRIMĂ			
Ana Cartianu (1991)	Ioan Giurgea (2000)	Dan Mateescu (2007)	Nicolae Sfetcu (2021)
<i>Prince Charming, the Tear-Begotten</i>	<i>Prince Charming, the Tear-Begotten</i>	<i>Prince Charming of a Tear-Born</i>	<i>Prince Charming from the Tear</i>

Tabelul 1. Titlul basmului eminescian în traducere

Remarcăm, la nivel global, tendința de explicitare pe care o menționam anterior. Dacă n-am cunoaște povestea, care încă din incipit lămurește geneza personajului titular (născut din lacrima Maicii Domnului), poate că titlul ca atare ar lăsa loc mai multor interpretări. Titlurile celor patru versiuni englezești ale poveștii indică însă mult mai deslușit această geneză. Desigur, pentru *Făt-Frumos* există echivalentul consacrat *Prince Charming* – până aici versiunile coincid. Ioan Giurgea, influențat, se pare, de Ana Cartianu, folosește *Prince Charming, the Tear-Begotten*, o alegere fără îndoială poetică, verbul *beget* aparținând

registrului literar. Pe de altă parte, termenul aparține stilului elevat, ceea ce îl face ușor prețios dacă ne gândim la genul basmului, care, chiar cult fiind, nu se disociază definitiv de limbajul accesibil. Mai mult decât atât, acest verb, *beget*, deși trimite la ideea de zămislire, de procreare, a fost folosit multă vreme mai ales în legătură cu părintele de sex masculin (*i.e.* în sensul sublinierii rolului paternității), ceea ce e într-un ușor dezacord cu ce ne spune povestea lui Eminescu, cum că Făt-Frumos se naște, indirect, până la urmă, din lacrimile mamei sale, care ajung să impresioneze icoana.

Apoi, traducerea lui Dan Mateescu (*Prince Charming of a Tear Born*) ne spune textual „născut dintr-o lacrimă”, dar recurge la o abilită inversiune care conferă antroponimului și poveștii un aer de legendă de la bun început.

În sfârșit, soluția lui Nicolae Sfetcu este de o literalitate frapantă, frustă. *Prince Charming from the Tear* este reproducerea mot-à-mot a titlului original, cu excepția folosirii articolului hotărât *the* care, de altfel, lasă expresia oarecum în suspensie (tindem să ne întrebăm „care lacrimă?”), pentru că articolul trimite cu gândul la o lacrimă anume, ca la un loc anume, dar nu duce ideea până la capăt).

Diferențele dintre cele trei versiuni de titlu în limba engleză se situează, practic, așa cum observam anterior, strict în zona prepoziției „din”, pentru că la nivel nominal, cuvintele-cheie (*i.e.* atât „Făt-Frumos”, cât și „lacrimă”) se regăsesc în toate traducerile. Astfel, dacă la Cartianu, respectiv Giurgea, prepoziția lipsește (o putem însă intui în forma *begotten*, adică „zămislit din”), la Mateescu, „of” în combinație cu și mai explicitul „born” [născut] nu lasă loc niciunei interpretări alternative. Traducerea cea mai recentă, semnată de Nicolae Sfetcu, aduce, prin acel „from the tear”, o oarecare notă de mister, foarte asemănătoare cu cea din titlul original; literalitatea extremă îi scade însă din merite. Toate cele trei versiuni englezești ale titlului eminescian transmit, până la urmă, mai poetic sau mai plat, substanța acestui titlu care, fiind totodată și nume propriu, și fiind repetat în text de multe ori, are nevoie să fie și concis, și memorabil.

Incipitul basmului în cele patru versiuni englezești

Felul în care este abordat titlul, dar și incipitul, ca zonă strategică, de informare, dramatizare și captare a atenției sau bunăvoinței, ne arată deja tipurile de traducere cu care avem de a face, precum și interferențele dintre ele.

Din lipsă de spațiu, vom prezenta în tabelul de mai jos doar o parte din incipit (în realitate el ocupă cam două pagini). Aceste prime rânduri sunt însă revelatoare și conțin *in nuce* ceea ce regăsim apoi, expus pe larg, în întreg textul traducerii. Vom folosi prescurtarea TS [text-sursă] pentru textul original, și TȚ [text-țintă] pentru fiecare dintre cele patru traduceri, numerotate în funcție de ordinea în care au apărut. Cu caractere italice am marcat acele mici fragmente textuale care urmează a fi detaliate ulterior.

TS (Eminescu, 1870)	TȚ1 (Cartianu, 1991)	TȚ2 (Giurgea, 2000)	TȚ3 (Mateescu, 2007)	TȚ4 (Sfetcu, 2021)
În vremea veche, pe când oamenii, cum sunt ei azi, <i>nu erau decât în germeii viitorului</i> , pe când Dumnezeu călca încă cu picioarele sale sfinte <i>pietroasele pustii ale pământului</i> , — în vremea veche trăia un împărat întunecat și gânditor ca miază- noaptea și avea o împărăteasă tânără și zămbitoare ca miezul luminos al zilei.	In the olden times when men and women as we now behold them <i>were yet in the womb of time</i> and the Lord's holy feet were still treading <i>the stony expanses of the earth</i> — in those old days there was an emperor, as gloomy and woeful as midnight; and he had an empress as young and bright as noonday.	In the days of yore when people, far from looking like they do nowadays, <i>were aslumber in the seeds of the future</i> , when God's holy feet still paced <i>the earth's rocky expanses</i> , in those days of yore there lived an emperor sullen and brooding as dark as midnight, as though his empress was youthful and smiling as bright as the light of day.	In the days of old, when the people of today <i>were just the project of a distant future</i> , when God Himself trod with His sacred feet <i>the rocky deserts of the earth</i> — in those old times there was a king, gloomy and pensive as the dark midnight, and he was married to a young and smiling queen, as joyful as midday.	In ancient times, when people, as they are today, <i>were only in the germs of the future</i> , when God was still treading with his holy feet <i>the stony deserts of the earth</i> , — in ancient times lived a thoughtful and dark king like midnight, and had a young empress as smiling as the bright core of the day.

Tabelul 2. Incipitul basmului eminescian în traducere

Am văzut deja că a doua versiune, semnată de Ioan Giurgea, preia ca atare titlul din versiunea Cartianu, care o precedă. Această alegere o putem vedea ca pe un omagiu adus renumitei angliste Ana Cartianu, al cărei text era deja „consacrat” la ora la care traducea Giurgea, fie și numai sub influența capitalului simbolic adus de traducătoare. Cum însă interferențele dintre cele două traduceri nu se opresc la titlu, ci coboară în straturile profunde ale țesăturii textuale, inferența noastră este că nu ar trebui exclusă o ușoară „anxietate de influență” (Bloom, 1973) în cazul lui Giurgea, care cunoaște, în mod evident, îndeaproape, traducerea Anei Cartianu, și se lasă uneori influențat de acest ilustru premergător.

Pe de altă parte, al patrulea titlu (Sfetcu, 2021) seamănă cu al treilea (Mateescu, 2007). Analiza comparativă detaliată a celor patru versiuni arată că, într-adevăr, la nivel global, TȚ2 se sprijină pe TȚ1, iar TȚ4 pe TȚ3.

Examinând incipitul, putem observa unul dintre cele peste 40 de detalii pe care le au în comun, două câte două, cele patru versiuni, ca într-o rimă împerecheată: TȚ2 cu TȚ1, respectiv TȚ4 cu TȚ3. Astfel, în TȚ1 și TȚ2 întâlnim termenul *king* [rege] pentru „împărat”, în timp ce în TȚ3 și TȚ4 apare *emperor*. Alegerea de a folosi *rege* în loc de *împărat* ni s-a părut dificil de justificat, mai ales că traducерile respective au fost publicate destul de recent, și nu putem suspecta implicații de tip ideologic sau politic în aceeași măsură ca în cazul celor publicate înainte de 1989. Până la obținerea unui răspuns direct de la traducătorii care au mai putut fi contactați, inferența noastră, bazată pe analize anterioare axate pe traducerea literaturii fantastice și a literaturii pentru copii, este că regatul a fost considerat o unitate teritorială, o organizare statală mai credibilă, mai abordabilă în zilele noastre, în timp ce imperiile și împărății nu mai au, poate, aceeași relevanță. În al doilea rând, basmele englezești sunt populate mai curând cu regi decât împărați. În al treilea rând, în basmul eminescian mai apare și Împăratul Racilor, și altfel de împărați; prin urmare, s-a folosit și *king* [rege] pentru o mai bună discernere între diversele tipuri de suverani. Nu în ultimul rând, poate că cei doi termeni sunt considerați interșanjabili în acest context din același motiv pentru care marilor lideri nu li se aplică o etichetă strictă, sau un rang unic. Mai ales în scrierile teologice, se suprapun cei doi termeni (e.g. Hristos este și Rege(le Iudeilor), și Împărat). Așa cum arată Ioan-Florin Florescu, în vechile traduceri în limba română ale Bibliei, conceptul de „monarh” a fost redat, în funcție de contextul (geo)politic și istoric, prin „rege” sau „crai” în Transilvania, în timp ce în cele realizate în Moldova era preferat „împăratul”. „Condiționările politice vor influența opțiunea traducătorilor români și de-a lungul secolului XX”, spune Florescu. „În traducерile de la 1936 și 1938, *rege* tinde să-l substituie pe *împărat*, mai ales în Vechiul Testament și în Psalmi.” (Florescu, *op. cit.*, 102) Chiar dacă această disjunctie istorico-teologică nu mai este de actualitate, este posibil ca unele reminiscențe să se infiltreze și în textele laice.

Un alt aspect care ne-a atras atenția în incipit este grupul nominal descriptiv „pietroasele pustii ale pământului”, care arată similitudini și interferențe încrucișate, atât între TȚ1 și TȚ2, pe de o parte, și TȚ3 și TȚ4 pe de alta, cât și între TȚ2 și TȚ3, respectiv TȚ1 și TȚ4.

pietroasele pustii ale pământului

TT1	TT2
the stony expanses of the earth [întinderile pietroase ale pământului]	the earth's rocky expanses [întinderile stâncoase ale pământului]
TT4	TT3
the stony deserts of the earth [deșerturile pietroase ale pământului]	the rocky deserts of the earth [deșerturile stâncoase ale pământului]

Tabelul 3. Interferențe încrucișate

Există variații la nivelul cuvântului-cheie, *pustii*, pe care doi dintre traducători îl apropie de ideea de deșert, iar ceilalți doi, de întindere, la fel cum epitetul *pietroase* este tradus prin *rocky* sau *stony*, ambele acceptabile (deși găsesc că *rocky* ar fi preferabil în context, *stony* trimițând oarecum înspre *împietrit*).

Același incipit trunchiat pe care ne sprijinim conține, de fapt, în fază embrionară, toate indiciile privitoare la tipul de traducere și totodată la stilul traducătorului care se pot întrezări la nivel microtextual. Eminescu își începe textul astfel: „În vremea veche, pe când oamenii, cum sunt ei azi, nu erau decât în germenii viitorului,...” Partea privitoare la germenii este abordată, spre deosebire de alte părți din text, în mod diferit de traducători, fiecare venind cu propria interpretare. Astfel, Mateescu spune „...were just the project of a distant future...” [erau doar proiectul unui viitor îndepărtat] – el folosind o modulație, în termeni traductologici, care prezintă situația dintr-un alt unghi decât cel propus în textul original, dar și o adiție (un viitor îndepărtat urma să-i proiecteze pe oamenii contemporani lui Eminescu). Cea mai inspirată și mai poetică soluție este cea a lui Giurgea („...were aslumber in the seeds of the future...”), la polul opus aflându-se soluția lui Nicolae Sfetcu, care mizează din nou pe literalism, și din nou greșește („...were only in the germs of the future...”).

...[*foamenii*] nu erau decât în germenii viitorului...

TT1

...were just the project
of a distant future...

[erau doar proiectul unui viitor îndepărtat]

TT2

...were yet in the womb of time...

[erau abia la începutul vremurilor]

TT4

...were only in the germs of the future...

[erau doar în germenii viitorului]

TT3

...were aslumber in the seeds of the future...

[erau într-o stare de adormire / latentă, în
semințele / germenii viitorului]

Tabelul 4. Interpretări diferite

Câteva cuvinte despre cultureme

Dacă în ceea ce privește provocările sintactice, „simetria frazei cu miez popular, dar cu intens ornament romantic” (Milică, 2012) este, în general, atent transpusă de toți cei patru traducători, la capitolul cultureme, în schimb, există o mare varietate. Substantive comune cu încărcătură culturală considerabilă, cum ar fi *doina*, *hora* sau *năframa*, sunt tratate diferit și inconsecvent în traducere (în sensul că uneori se transferă ca atare, alteori se adaptează).

Interesante ne apar numele proprii care sunt, de asemenea, impregnate de o specificitate a culturii de origine (*e.g. Mama pădurilor* sau *Muma pădurii*). Aici alegerile merg în două direcții: înspre ideea de vrăjitorie (*The Witch of the Forest* [vrăjitoarea pădurii] în traducerea lui Mateescu, *The Witch of the Wilds* [vrăjitoarea sălbăciei] în traducerea lui Giurgea) sau spre cea de zgrițuroaică, hârcă, babă, scorpie (*the forest-hag* [hârca pădurii], la Cartianu).

Genarul, de asemenea, este *January* în traducerea lui Mateescu (o referire la San Gennaro de Benevento, episcop, martir și sfânt din Biserica Catolică și Biserica Ortodoxă Răsăriteană, numit și Januarius, sau pur și simplu la luna ianuarie). La Ana Cartianu, capătă forma *Genario*, în timp ce la Ioan Giurgea este, simplu, *the giant* [uriașul].

Inferențe preconcluzive

În cele ce urmează, cu titlu de inferențe pre-concluzive, vom clasifica cele patru versiuni englezești în funcție de două criterii: valoarea intrinsecă (ce tip de traducere reprezintă ele și care este valoarea lor în sine), apoi valoarea pe care o dobândesc dacă le considerăm în cadrul seriei de retraduceri care se presupune că l-ar reprezenta pe Eminescu în exterior, pe teren anglofon.

Versiune	Valoare intrinsecă	Valoare în cadrul seriei retraductive Eminescu
TȚ1	traducere erudită	stabilitate ca text literar; păstrează destul de mult din complexitatea textului eminescian
TȚ2	traducere creativă	registru adecvat basmului; poeticitate
TȚ3	traducere rezumativă	scop pur informativ, fără preocupare pentru stil(istică)
TȚ4	traducere literal(ist)ă	se adaugă la numărul retraducerilor, fără a avea o contribuție efectivă la promovarea operei eminesciene

Tabelul 5. Valoarea intrinsecă și traductologică a celor patru versiuni

Astfel, TȚ1, semnată de Ana Cartianu, e o traducere erudită, ușor prețioasă și forțată pe alocuri, dar care rezistă ca text literar și păstrează destul de mult din complexitatea textului eminescian.

TȚ2, care aparține lui Ioan Giurgea, este cea mai creativă traducere dintre toate, chiar dacă inegal creativă, având unele derapaje care ar putea fi revizuite. Totuși, prin registrul adecvat basmului și prin poeticitatea fără cusur, această versiune se apropie cel mai mult de ce ar trebuie să fie o traducere din Eminescu.

TȚ3 pe care l-am analizat este, de fapt, o traducere de tip rezumat. Ea omite luxuriantele portrete și peisaje din textul eminescian, precum și orice ornament stilistic, orice alt detaliu pe care îl consideră superfluu, și păstrează doar faptele, intriga, conflictul, cele trei probe tipice morfologiei basmului, și deznodământul. Există o preocupare minimă pentru stilistică. Traducerea pare a avea scop pur informativ, de popularizare sau reamintire a acestui text. Leon Levițchi (1975: 57) include traducerea-rezumat, alături de metafrază, de adaptare, de imitație, de traducerea selectivă, printre

formele periferice ale traducerii, ca simple pretexte de creație, ceea ce este corect. Periferică este această versiune și în cadrul seriei de retraduceri în engleză pe care am abordat-o, din păcate tot selectiv.

TT4, pe de altă parte, se caracterizează prin literalism extrem, or acroșarea atât de servilă de litera originalului nu este niciodată convenabilă, iar multe expresii nu sunt doar stângace, ci uneori de-a dreptul ridicole (e.g. „un împărat gânditor” este „a thoughtful king”, sugerând grija mai curând decât îngândurarea; „părul bălai ca razele lunii” este, în traducerea lui Sfetcu, „dull hair like the moon’s rays”, unde conotațiile negative ale lui *dull* [șters] îl prezintă pe Făt-Frumos într-o lumină nefavorabilă, ca fiind total neatractiv). Absența de idiomaticitate din traducere produce uneori expresii ridicole. Avem, de exemplu, „când era soarele de două sulite pe cer, a plecat în lumea largă și-n toiul lui de voinic”, care devine „when the sun was two spears in the sky” (în loc de interval de o oră și jumătate, se indică sulite în cer). Această versiune se adaugă pur și simplu retraducerilor basmului, fără a avea o contribuție efectivă în promovarea operei eminesciene (decât în sens pur numeric).

În chip de concluzie

Deși sunt separate de intervale scurte de timp, și par să fie *retraduceri active* (Pym, 1998), cele patru versiuni analizate au trăsături care le recomandă mai curând ca pasive, două dintre ele fiind în mod incontestabil influențate de acele traduceri publicate nu cu mult timp înaintea lor.

Desigur, nu ne putem aștepta ca un text de-al lui Eminescu să poată fi restituit vreodată, în toată complexitatea sa, într-o altă limbă. Mai mult, traducerea literară va fi întotdeauna metonimică, parțială (v. Timoczko, 1999), capabilă să transpună doar o parte din textul original. De aceea, cu cât se va traduce mai mult din Eminescu, cu atât mai bine va fi el receptat în alte culturi.

Corpus

1. Eminescu, Mihai. 1991. „Prince Charming, the Tearbegotten”, traducere de Ana Cartianu, in *Selected Works of Ion Creangă and Mihai Eminescu*, volum editat Kurt E. Treptow, East European Monographs, Boulder; Bucharest, Editura Minerva, New York, Columbia University Press (Classics of Romanian Literature vol. 1).
2. Eminescu, Mihai. 2007. „Prince Charming of a Tear Born”, traducere de Dan Mateescu, în revista *Plural (Tales of Two Reigns)*, nr. 30: 2, Fundația Culturală Română, București, pp. 56-63.
3. Eminescu, Mihai. 2019. „Făt-Frumos din lacrimă”, in *Proză*, Editura Cartea Românească Educațional, București, pp. 7-23.
4. Eminescu, Mihai. 2019. „Prince Charming the Tear-Begotten”, traducere de Ioan Giurgea, in *Poems and Prose of Mihai Eminescu*, The Center for Romanian Studies, Histria Books, Las Vegas, pp. 93-117.
5. Eminescu, Mihai. 2021. „Prince Charming from the Tear”, traducere de Nicolae Sfetcu, in *Most Beautiful Romanian Fairy Tales*, vol. 1, disponibil la: <https://www.telework.ro/en/prince-charming-from-the-tear-fat-frumos-din-lacrima-by-mihai-eminescu/> (iunie 2021).

Bibliografie

1. Bloom, Harold. 1973. *The Anxiety of Influence. A Theory of Poetry*, Oxford University Press, New York/
2. Călinescu, George. 1969. *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, EPL, București.
3. Călinescu, George. 1970. *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, Editura Minerva, București.
4. Charaudeau, Patrick. 2009. „Dis-moi quel est ton corpus, je te dirai quelle est ta problématique”, in *Corpus* nr. 8, pp. 37-66.
5. Ciobanu, Nicolae. 1984. *Eminescu. Structurile fantasticului narativ*, Editura Junimea, Iași
6. Eminescu, Mihai. 1963. *Opere*, VI, Editura Academiei R.P.R., București.
7. Eminescu, Mihai. 1977. *Opere*, VII, Editura Academiei R.S.R., București.

8. Eminescu, Mihai. 2003. „Il Bel Principe Nato da una Lacrima”, traducere de Luisa Valmarin, in *România Orientale XVI*, Bagatto Libri, Roma, pp. 87-147.
9. Florescu, Ioan-Florin. 2011. „Împărați, regi și crai în tradiția biblică românească. Un exemplu de condiționare politică în traducerea Bibliei”, in *Biblicum Jassyense. Romanian Journal for Biblical Philology and Hermeneutics*, vol. 2, pp. 97-104.
10. Landers, Clifford. 2001. *Literary Translation: A Practical Guide*, Multilingual Matters Ltd., Clevedon.
11. Levițchi, Leon. 1975. *Îndrumar pentru traducătorii din limba engleză în limba română*, Universitatea București.
12. Milică, Ioan. 2012. „Făt-Frumos din lacrimă: arta portretizării (I)”, in *Limba română. Revistă de știință și cultură*, nr. 1-2, anul XXII, *Eminesciana*,
<https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1345>.
13. Milică, Ioan. 2012. „Făt-Frumos din lacrimă: arta portretizării (II)”, in *Limba română. Revistă de știință și cultură*, nr. 3-4, anul XXII, *Eminesciana*,
<https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1376>.
14. Neșu, Nicoleta. 2020. „Lost and Found in Translation. Făt-Frumos din lacrimă în limba italiană”, in Roxana Ciolăneanu & Paul Nanu (eds.), *Translation and Cultural Mediation II. Myths, Legends and Fairytales in Romania and across the World*, University of Turku, Finland, ISBN 978-951-29-7885-4 (Print), ISBN 978-951-29-7886-1 (PDF), pp. 77-88.
15. Pym, Anthony. 1998. *Method in Translation History*, Jerome, Manchester.
16. Raffel, Burton. 1994. *The Art of Translating Prose*, Pennsylvania State University, Press University Park.
17. Simion, Eugen. 1964. *Proza lui Eminescu*, EPL, București.
18. Timoczko, Maria. 1999. *Translation in a Postcolonial Context. Early Irish Literature in English Translation*, St. Jerome Publishing, Manchester.
19. Valmarin, Luisa. 2003. „Il Bel Principe Nato da una Lacrima”, in *România Orientale XVI*, Roma, Bagatto Libri, pp. 99-147, cu studiul introductiv *Una lettura folclorica dell'opera emineschiana* (pp. 87-98), în secțiunea „Propuneri de lectură”.

PARA UNA (BREVE) HISTORIA DE EMINESCU EN ESPAÑOL

Enrique Nogueras

(Para Gina y Raluca)

Rezumat:

Lucrarea de față încearcă o descriere scurtă, dar pe cât posibil de completă a traducerilor lui Mihai Eminescu apărute în limba spaniolă până acum. În primul rând ne ocupăm de poezia eminesciană, și în al doilea rând de proză. Complementar, luăm în considerare alte aspecte legate de difuzarea operei eminesciene în lumea hispanică. Deși ne-am ocupat prioritar de lucrările tipărite, am luat în calcul și câteva documente publicate digital.

Cuvinte-cheie: Eminescu, spaniolă, poezie, proză, traducere, difuzare

El objeto de la presente nota es reseñar, con fines fundamentalmente descriptivos e informativos, la práctica totalidad (hasta donde tal cosa es posible), de las traducciones de la obra de Mihai (muchas veces escrito Mihail en las publicaciones españolas o hispanoamericanas) Eminescu aparecidas en el ámbito hispánico y especialmente en España¹, aunque algunas de ellas, en realidad en realidad bastantes, fueron o hayan sido publicadas en Rumanía o llevadas a cabo por traductores rumanos. Me voy a referir en primer lugar a la poesía y después a la prosa literaria; si la primera se ha traducido durante un proceso que ha durado muchos años (y en que se podrían señalar saltos y/o discontinuidades), las

¹ Es imposible descartar, dada las dimensiones de espacio geográfico hispánico, la posibilidad, si bien a mi parecer escasa y harto improbable, de que existan algunas traducciones del poeta rumano no localizadas; especialmente en revistas de aparición irregular o fugaz, cuadernos o folletos de escasa y errática o incluso semiprivada difusión. Por otra parte, como señalamos en su lugar, es imposible hacerse eco de todas las traducciones (muchas veces en el mejor de los casos simplemente bienintencionadas intentonas) que puedan encontrarse en Internet.

traducciones de la prosa literaria, beneficiándose quizás del efecto acumulativo de las traducciones de poesía y de la creciente normalización de la cultura rumana en España, se han sucedido rápidamente en los últimos años, como veremos.

La primera antología de poesía rumana en castellano de que tenemos noticia apareció en 1941 en el n.º 13 (vol. V) de la revista *Escorial*, uno de los principales órganos de la intelectualidad fascista en los primeros años del franquismo. En dicho número Cayetano Aparicio se encarga de seleccionar una breve antología de la lírica rumana. De Eminescu, Aparicio traduce tres poemas, «Sobre las cimas» («Sara pe deal...») ², «La plegaria de un Dacio» («Rugăciunea unui dac») y «A la Estrella» («La steaua»). Está traducción, como otras muchas de poesía rumana aparecidas en la misma revista pone de manifiesto las excelentes relaciones de la intelectualidad franquista con intelectuales rumanos de extrema derecha, algunos de los cuales acabarían exiliándose en España. Sin embargo, la figura de Eminescu era, al menos de nombre, conocida en España desde principios de siglo, según atestigua la prensa de la época. Cabe dudar, por otra parte, de si los conocimientos del rumano que pudiera tener Aparicio le capacitaban para abordar la traducción de los poemas, sin la ayuda de alguno de esos (futuros) exilados, probablemente su amigo Aron Cotruș.

El 1945 aparece la primera antología dedicada exclusivamente a Eminescu publicada en español; se trata de un folleto de 32 páginas, cuarto suplemento de la «Antología de la Literatura contemporánea», publicado por el Consejo Superior de Investigaciones científicas. La nota preliminar es de Joaquín de Entrambasaguas. La edición es bilingüe, aunque no en espejo, el texto rumano, correctamente transcrito, precede al español traducido por María Gabriela Corcuera. Los poemas traducidos son: «Sara pe deal» («La tarde en la colina») «Dorința» («Nostalgia»), «Mai am un singur dor» («Solo tengo un deseo») «Înger de pază» («Ángel de la guarda»), «Somnoroase pășărele» («Somnolientos pajarillos»), «Și dacă...» («si...»), «Crăiasa din povești» («La reina de los cuentos») y «Lacul» («El lago»). No hay ningún motivo para suponer que Corcuera no traduzca directamente del rumano, aunque a esas alturas disponía de traducciones en casi todas las lenguas europeas de cultura. Sorprende, en efecto, lo

² Para no sobrecargar el texto citaremos en su lengua original los títulos de los poemas traducidos solo o cuando nos parece imprescindible, es decir, en general, la primera vez que aparecen cuando el título de la traducción pudiera dar lugar a alguna duda.

tardío de la fecha en que podemos documentar las primeras versiones de poesía rumana, y por ende de Eminescu, en español³.

En 1953, Manuel Batle Vázquez , publica en el número 2 de la revista *Monteagudo. Revista de literatura española e iberoamericana* una traducción de «Mai am un singur dor» («Tan solo tengo un deseo») acompañada de una breve nota. En el número 23, de la misma revista y en 1958 Batle Vázquez publicaría la traducción de otros dos poemas de Mihai Eminescu «Dorința» («Deseo») y «Lacul» («El lago»). Manuel Batle Vázquez fue, entre 1944 y 1975, Rector de la Universidad de Murcia. Catedrático de Derecho, parece haber impulsado, e incluso impartido, también los estudios de Filología Rumana.

1958 es precisamente el año en que aparece en Buenos Aires la primera traducción extensa de la obra del poeta nacional rumano en castellano, debida Rafael Alberti y María Teresa León y publicada por la editorial Losada, con el apoyo del gobierno rumano. Esta es una de las muchas traducciones del rumano llevadas a cabo por la pareja. Una versión revisada y bilingüe aparecerá en España en 1973, publicada en Barcelona por la editorial Seix Barral. Sigue siendo todavía hoy la más citada y difundida. Hay que señalar que ni Rafael Alberti ni María Teresa León apenas conocen el rumano, si es que lo conocen algo, y traducen del francés, sin que se haya podido identificar la versión de que se sirven. Sin duda, las excelentes relaciones de amistad que tuvo la pareja con poetas e intelectuales rumanos pudieron paliar hasta cierto punto esta falla. La traducción, que Gabriela Căprăroiu ha reivindicado, ha sido objeto de numerosas y a mi juicio no siempre justificables críticas, aunque Jorge Uscatecu la calificó en

³ Eminescu aparece citado, en una nota a propósito de Carmen Silva (sic) en el número del diario *la Unión Católica* del 21/3/1896; es decir cuando el poeta aún vivía. En 1918, en el número 10 de la *Revista General* Enrique Díez Canedo había trazado un panorama de la literatura rumana en el que naturalmente ocupaba un lugar destacado. Pero sobre todo en 1932, más exactamente el miércoles 21 de septiembre de 1932, en el número 30 de *La Libertad*, Rafael Cansinos Anssens publica un extenso artículo que es con toda probabilidad el primer trabajo de conjunto escrito y publicado en España sobre la poesía Eminescu. Sorprende por tanto la afirmación de Dana Diaconu de que «La primera mención de Eminescu en España se encuentra en un artículo de 1941, firmado por el rumanista italiano Gino Lupi quien es también el primero en señalar analogías con el poeta romántico G. A. Bécquer» («Poesía de Eminescu en una nueva traducción al español» *Cuadernos del matemático*, 33 (2004), 141. El Artículo de Lupi, aparecido en la revista *Horizonte*, fue, por cierto, generosamente citado en el prólogo de Entrambasaguas a la traducción de Corcuera.

1989 de «antológica»⁴. Pese a ello, para el común lector de poesía hispanohablante es quizás probablemente la más satisfactoria desde el punto de vista estético, junto con las de Omaar Lara a que vamos a referirnos después. Es esta traducción la que figura en algunos volúmenes plurilingües publicados por la editorial Albatros de Bucarest. El más importante de los cuales, y probablemente el primero, quizás sea *Poezii. Echivalente eminesciene in limbile engleza, franceza, germana, rusa si spaniola*, ediție selectivă și cuvînt introductiv de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. El volumen, que a mi juicio, puede ser considerado un trabajo notable desde varios puntos de vista, responde, según su responsable, a una idea lanzada por Rosa del Conte en una conferencia celebrada en Venecia en septiembre de 1964. El volumen, de 566 páginas, recoge una treintena de poemas de Eminescu traducidos a distintas lenguas por 35 traductores, muchos de ellos poetas de renombre. Las traducciones de Rafael Alberti y M.ª Teresa León, provienen, lógicamente, de la edición de 1958, Zoe Dumitrescu-Bușulenga fue también responsable, en 1976, de otro volumen plurilingüe que con el título de *Dorința*, e ilustrado por Mircea Dumitrescu, reúne una selección de la poesía amorosa de Eminescu. Y, una vez más, la traducción castellana es la de Rafael y Alberti María Teresa León⁵. Por último, en 1995 es también su traducción la que se incluyen en el volumen *Luceafărul / Evening Star / L'astre du soir / Der Abendstern / Hyperion* (Edición multilingüe), Bucarest, Miracol, 1996. De que sigue siendo la más difundida, sirva de prueba que cuando el 31 de Enero de 2011, en México, el periodista escritor y diplomático Leandro Arellano publica en la *Jornada Semanal* dos poemas de Eminescu («La Oración de un Dacio» y «Melancolía») la traducción empleada es, aunque no se indique autoría alguna, quizás porque se da por supuesta, la de Rafael Alberti y María Teresa León⁶.

⁴ Jorge Uscatescu, «Centenario de Mihai Eminescu», Cuadernos *Hispanoamericanos*, núm. 472 (octubre 1989), pp. 79.

⁵ Copio la ficha catalográfica de la BNE: *Dorinta [Texto impreso] : [Poezii de dragoste. = Longing, love poems = Le désir. Poésies d'amour = Wunsch, Liebesgedichte = El deseo. Poesías de amor] / Selectie și cuvînt înainte de Zoe Dumitrescu-Bușulenga... ilustratiile de Mircea Dumitrescu*, XXXIV, 176 p., 4 h: lám.; 25 cm Hay Ligeras Variaciones en las descripciones de otras Bibliotecas, ya que parece que también se hicieron ediciones individualizadas para cada lengua (o al menos para algunas).

⁶ <https://issuu.com/residentissuu/docs/semanal31dediciembre>. Los poemas acompañan un breve ensayo sobre Eminescu y van seguidos por uno más general, pero no menos breve, sobre la Literatura Rumana. Bucarest ha sido uno de los destinos en que Leandro Arellano se ha desempeñado como diplomático.

Siguiendo un orden cronológico, habría que reseñar aquí los poemas incluidos en la *Antología de la poesía rumana*, aparecida en Toluca en 1977, editada por Estado de México, y al cuidado de Mario Colín. La antología incluye 24 poetas, el primero de los cuales es naturalmente Mihai Eminescu del que se traducen nueve poemas. «Flor azul» («Floare albastră»), un extenso fragmento de la «Carta III» («Scrisoarea III»). «Atardecer en la colina» («Sara pe deal») «Cuántas veces amada...» («De câte ore, iubito, de noi mi-aduc aminte»)), «¡Oh madre!», («O, mamă»), «Al lado de los álamos sin par» («Pe lângă plopii fără soț»), «Solo tengo un deseo», «Melancolía» («Melancolie»), y «Emperador y proletario» («Împărat și proletar»). No constan los traductores, aunque de la presentación se deduce que las traducciones fueron realizadas en Rumanía y entregadas al editor a través de la embajada de la República Socialista Rumana en el país hispanoamericano. Cabe suponer que la publicación del libro sea una consecuencia indirecta de la visita de Estado que realizó a México de Nicolae Ceaușescu en 1974. Un rasgo curioso de esta antología es que muchas veces presenta antes de la traducción de los poemas el esquema métrico (sílabas y acentos) del original, algo que por cierto no sucede en el caso de Eminescu.

De 1980, es la primera versión de Omar Lara. Este importante poeta chileno vivió como es sabido varios años en Bucarest, donde se instaló, huyendo de la dictadura de Augusto Pinochet, desde 1974 a 1981, fecha en que se traslada a Madrid. La Primera edición de la poesía de Eminescu apareció en la Editorial Minerva, aún en Bucarest. En 1994, la editorial Tiempo de Concepción (Chile) publica el volumen *El lucero y otros poemas* a la que sigue una nueva edición en 1995 de *Poemas*, en la editorial LAR, también en Concepción. Por último, el número 17 de la tercera época de la revista *Trilce*, dedicado a la poesía rumana, incluye varios poemas de Eminescu: «lejos estoy de ti» («Departa sînt de tine»), «Tocan la medianoche» («Se bate miezul nopții»), «Tengo aún un deseo», «Y si de madrugada» («Și dacă de cu ziuă...»), «Oh madre», «Replicas» («Replici»), «A la estrella», «Yo no creo ni en Jeová» («Eu nu cred nici în Iehova»), «Cuántas veces, Amada», y «De centenares de Mástiles» («Dintre sute de catarge»). Hay que señalar que Omar Lara solo en contadas ocasiones ha publicado ediciones bilingües y que reelabora constantemente sus traducciones, de suerte que estas llegan a presentar entre sí, diferencias notables... Como en el caso de la de Alberti y León, la traducción de Lara se ha utilizado también en alguna edición multilingüe; es el caso de Mihai Eminescu, *Luceafărul / Lucifer / Vesper /*

Der Abenstern / Lučafēr / Hyperion / L'Astro / Az Estcsillag / O Astro da Tarde (Edición multilingüe), Bucarest, Cartea Românească, 1984⁷.

A continuación, hay que considerar el volumen Mihail Eminescu, *Poesías*, versión española y notas por Valeriu Georgiadi, prefacio por Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Bucarest, Minerva, 1989, Sin el texto rumano, la apuesta del traductor es arriesgada, ya que conserva la métrica y la rima del original. A mi juicio, el resultado es desigual y combina aciertos indiscutibles con soluciones dudosas y hasta con algunos ripios. Con todo, en su conjunto es el resultado de un ingente trabajo. La colección de 139 poemas es la más extensa que se haya publicado en castellano («89 de las 90 antumas y 40 de las póstumas»). Ocho páginas de notas, un breve texto de Jorge Uscatescu («Una epifanía de la poesía misma») y una breve «Nota sobre el traductor», firmada por Paul Alexandru Georgescu, completan el volumen. Una segunda edición, esta vez bilingüe, apareció diez años después, publicada, también en Bucarest por la editorial Curtea Veche⁸.

De 1991 es una traducción de *Luceafărul*, con el título de *Hiperión*,⁹ debida a los poetas cubanos Alberto Acosta Pérez y Virgilio López Lemus¹⁰ y publicada en la Habada por las Ediciones de Arte y

⁷ Aprovecho para reseñar aquí brevemente otro volumen multilingüe: George Apostoiu, *Eminescu. Pour le monde Latin. Para el mundo latino. Per il mondo latino. Para o mundo latino. Pentru Lumea latina*. Bucarest, Europa Nova, 2005. Una antología de textos de y sobre el poeta de Botoşani en las principales lenguas románicas. Los poemas en español proceden de las traducciones de Vasile Georgiadi, Maria Teresa León y Rafel Alberti y Omar Lara. Sin duda Apostoiu quiso incluir a los cuatro más importantes, de acuerdo con la condición de antología que persigue el libro.

⁸ El volumen, publicado póstumamente, reproduce exactamente el mismo texto y traducción que en la primera edición, pero presenta algunas diferencias paratextuales. El prefacio de Zoe Dumitrescu-Buşulenga es visiblemente más corto y faltan las breves notas de P. A. Georgescu y del propio Vasile Georgiadi que figuraban en la primera. A cambio, se ha incluido una cronología y varias páginas de «Marcas críticas» («Repere ciritice»). También se han incorporado las ilustraciones que el pintor A. Bordenache realizara para una edición de los poemas de Eminescu aparecida en 1944 en Bucarest.

⁹ Ya desde la primera versión de Rafael Alberti y María Teresa León, los traductores se han dividido entre el respeto a título original «Luceafărul», literalmente «El lucero», y la traducción como «Hiperión (o «Hyperión»); cuestión esta acaso no tan baladí como pudiera parecer, pero de la que aquí no puedo ocuparme. Señalaré, de paso, que existe además una versión recitada en castellano por el actor Antonio Luque de la que no he podido identificar hasta ahora al traductor, que puede verse en YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=DdtWi_9JkIA&t=32s

¹⁰ El traductor propiamente dicho fue sin duda Acosta-Pérez, que había pasado un par de años en Rumanía o perfeccionando el rumano. La contribución de López Lemus debió consistir en colaborar en la «estetización» de la versión definitiva.

Literatura. Cinco años después, el primero de ellos publicaría, también en la Habana y en la misma editorial, la Antología *Tres poetas rumanos: Eminescu, Blaga, Arghezi*.

Aparecida en Madrid y en 2004, la actual versión de referencia es sin duda la Dana Giurca y José Manuel Lucia, publicada en la colección Letras Universales de la editorial Cátedra. Sigue a la primera de Titu Maiorescu: «Por primera vez se ofrecen en español los poemas que formaron parte de la primera edición que, bajo el cuidado de Titu Maiorescu se publicó en 1884 en Bucarest». Está precedida de un amplio estudio y acompañada de valiosos apéndices y numerosas notas: es desde el punto de vista filológico la más rigurosa. Precede al estudio crítico un breve prólogo del prestigioso filólogo y crítico rumano Mircea A. Diaconu, profesor de la Universidad de Suceava.

Un año después, la Pontificia Universidad Católica del Perú, publicó en Lima, póstumamente, el libro *Variaciones Rumanas*, del poeta César Calvo. Los poemas de Eminescu incluidos son «Tú, madre» y «Calino (hojas de un cuento)» («Călin (File din poveste)»). El libro, como tal, era prácticamente desconocido, aunque no tanto el interés del poeta por la poesía rumana, y la edición del mismo estuvo al cuidado de Elio Vélez Marquina.

Una versión de la «Oda en metro antiguo» («Odă în metru antic»), debida al poeta y escritor Francisco Javier Capitán Gómez, apareció en la revista de poesía (ahora digital) *La sombra del membrillo* en diciembre 2005. Pasados varios años, a este ya considerable corpus hay que añadir la edición de *Poezii alese/Poesías escogidas*, del poeta Chileno, residente muchos años en Iași, Mario Castro Navarrete y aparecida en 2012 (Iași, Editura Contact Internațional), de la que ha aparecido una nueva y muy ampliada versión en 2016 (Iași, Editura Vasiliana'98). A destacar que Mario Castro Navarrete traduce, cuando es pertinente, en verso y con rima¹¹. También en 2016 el Museo Nacional de la Literatura Rumana de Iași publicó un *Hyperion (Luceafărul)* cuya responsabilidad corresponde a Catalina Iliescu. El mismo año, Catalina Iliescu también publicó una versión del extenso poema «Glosa» («Glossa») en la revista rumana *Steaua Literară, Artistică și Culturală (steaua.ro)*¹². A estás habría que añadir además los ocho poemas ofrecidos por el poeta rumano residente en

¹¹. Las diferencias entre ambas ediciones son notables. De las 92 páginas de la de 2012 se pasa a las 175 de la de 2016 que, debido a las diferencias de carácter tipográfico casi triplican el número de poemas traducidos.

¹² <http://revistesteaua.ro/wp-content/uploads/Steaua-nr.6-din-2016.pdf>.

Epaña España Calin Pamparau¹³ en 2018 para la revista en línea *Poémame. Revista Abierta de poesía*. Y acaso deberíamos mencionar también la *Antología poética* pulicada por la Editorial Fuego Azul y solo disponible como libro digital en la tienda Kindle de Amazon, sin que figure siquiera e traductor, pero de considerable extensión y que, presumiblemente, dado su módico precio, podría alcanzar ciera difusión, a pesar de que es un trabajo que carece del menor rigor y seriedad. Por lo demás, en la Red son muchas las versiones de diversa calidad o procedencia que se pueden encontrar del poeta nacional rumano...¹⁴ El corpus de las principales versiones aparerecidas a día de hoy en castellano del gran poeta que nos ocupa, lo cierra provisionalmente el volúmen Mihai Eminescu, *Lumină de luna /Luz de Luna*, publicado en Bucarest en 1919 por la Editorial Eikon bajo los auspicios del Memorial de Ipotești. Se trata de una antología bilingüe que pretende «ofrecer al lector una visión sobre facetas poco conocidas, partiendo para ello de textos en muy diferente estado de elaboración, textos de algún modo también “inconclusos”, un rasgo que en lo posible intenta reflejar también la traducción. Salvo unas pocas excepciones, la mayoría de los poemas que la componen no habían sido traducido antes al castellano»¹⁵.

Así pues, la historia de la traducción de la poesía de Eminescu al castellano es una larga historia que daría para muchas reflexiones y

¹³ A Calin Pamparau, que, reside en Yecla desde 2003 (Alicante) y es autor de algún poemario en castellano, debemos por cierto una *Antología poética Verónica Micle* (Madrid, Rilke, 2018). En realidad, más que traducir los poemas, lo que hace Pamparau es, podríamos decir, presentarlos. Seis de los ocho poemas reproducen fielmente la versión de Alberti y León.

¹⁴ Cuando no se trata de versiones propias de los responsables de las páginas, casi todos ellos rumanos residentes en España, la versión que suele usarse es, ya lo hemos señalado, la de Rafael Alberti y María Teresa León. Es el caso de por ejemplo del popular sitio *Poemas del alma* (<https://www.poemas-del-alma.com/>). La sigue a distancia la traducción de Dana Mihaela Giurcă y José Manuel Lucía. Es el caso de *Romanian voice* (http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii_tr/porlanoche.php). Fernando Sabido Sánchez, en su blog *Poetas siglo XXI-Antología mundial* (<https://poetassigloveintiuno.blogspot.com/2013/03/mihai-eminescu-9550.html>) incluye diez de los primera pareja y tres de la segunda,

¹⁵ *Lumină de lună / Luz de luna*, Antologie, traducere, prefață, notă asupra ediției, note și comentarii de Dorel Finaru și Enrique Nogueras / Antología, traducción, prefacio, nota sobre la edición, notas y comentarios de Dorel Finaru y Enrique Nogueras, Bucarest, Eikon, 2019, p.p. 29-30

comentarios. Estamos ante un conjunto de traducciones¹⁶ que, aunque en su conjunto persiguen una función «literaria» y por tanto ofrecer poemas al lector español, presentan una muy variada tipología, muy diferentes orientaciones e incluso objetivos distintos producidos a lo largo de ocho décadas. Publicados muchos de ellos en Rumanía, se trata de un formidable conjunto de textos que merecerían más atención de la que se les ha prestado, tanto desde el punto de vista traductológico, filológico, textual y hermenéutico como desde el de la sociología de la literatura y la lectura. La paradoja es que el lector español (y probablemente sin más el castellano hablante) solo puede comprar en una librería la edición de catedra de 2004. Algunas de las traducciones aquí consignadas tienen una presencia decreciente en bibliotecas públicas, especialmente universitarias y están relativamente disponibles en el mercado de libros usados, pero la posibilidad de acceder a ellas para el lector común es escasa. Hasta ahora, la bibliografía crítica que han generado es también escasa. Solo recientemente Catalina Iliescu ha iniciado un acercamiento riguroso a su estudio desde una perspectiva crítica actual y moderna¹⁷.

Por lo que se refiere a la prosa literaria, como ya se ha anunciado, se ha publicado rápida y recientemente, tanto que las distintas traducciones han aparecido casi simultáneamente y están disponibles en el mercado. A diferencia de lo que sucede con la poesía, se trata, con alguna excepción, de libros publicados en España y no en Rumanía, aunque a veces con el apoyo del Instituto cultural Rumano¹⁸. En realidad, la prosa es mucho más asequible a un posible lector interesado que la poesía, ya que en el mercado se encuentran varias ediciones relativamente redundantes. En 2015,

¹⁶ No quiero dejar de apuntar de pasada la existencia, de dos ediciones «fantasmas» (para decirlo de algún modo, de los poemas de Eminescu en Castellano. Una la cita Mircea Popa (2007, 105): «Aparece en Madrid, en la editorial Sus (sic) de Rivadeneyra, una traducción impresionante de la creación eminesciana que comprende 205 páginas» («Apare în Madrid, în editura Sus de Ryvadereyra, o traducere impresionantă din creația eminesciană cuprinzând 205 pagini»). Por su parte, Lucian Chișu escribe (2010, 104): «En 1989, il [Rosa del Conte] a préfacé la traduction espagnole des poésies de M. Eminescu, éditées à Madrid par la Fondation Culturelle Roumaine. Ninguna de esas ediciones parece haber existido. Dejo la explicación para otro lugar.

¹⁷ No es mi propósito valorar los escasos trabajos críticos aparecidos sobre el tema. Señalo solo que la escasa bibliografía existente es también a mi juicio harto deficitaria; una cuestión sobre la que aquí ni quiero ni puedo extenderme. Una historia crítica y extensa de las traducciones de Eminescu en español es algo que me gustaría realizar en el futuro.

¹⁸ La edición de Traspíes (traducción de Enrique Nogueras) se ha publicado dentro del programa Culture de la Unión Europea.

Ricardo Alcantarilla Martínez defendió, en la Universidad Complutense de Madrid, y dirigida por José Manuel Lucía, la primera y hasta ahora única tesis sobre Eminescu presentada en una universidad española: *Análisis narratológico y traducción de la prosa literaria de M. Eminescu*. Como su título indica, la tesis que está disponible línea como e-print en el repositorio de la Universidad Complutense de Madrid, incluye como anexo una muy completa traducción de la «prosa literaria» de Eminescu, que su autor convirtió en el libro *Arqueta de cuentos de Eminescu*, publicado en 2016 por Bubok Publishing, tanto en papel como en pdf. En 2015, el Museo Nacional de la Literatura Rumana de Iași había publicado una versión de *Făt-frumos din lacrimă* (*El príncipe azul nacido de una lágrima*), único ejemplo de traducción de prosa publicada en Rumanía¹⁹. En 2015 igualmente la Editorial Ardicia de Madrid publica la novela corta *Cezara* (Cezara) El libro incluye también la otra novela corta publicada en vida por Eminescu, *El pobre Dionis* (*Sărmanul Dionis*). La traducción es de Doina Făgădaru. En 2016, y en Traducción de Enrique Nogueras, la Editorial Traspies de Granada publicaba, con el título de *Narraciones*, un volumen que comprende la casi totalidad de la prosa literaria de Eminescu, con excepción de los cuentos de inspiración popular y algún otro fragmento. Como en el caso de la poesía, traductores españoles y rumanos se han repartido el trabajo y alguna obra se ha publicado en Rumanía, pero en su mayoría los libros se han publicado en España y están «vivos» en el mercado español, al alcance de cualquier lector, en librerías y en muchas bibliotecas.

No puedo cerrar esta nota sin mencionar la inauguración oficial el 14 de junio de 202, del portal dedicado a Mihai Eminescu en la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, que gestiona la Universidad de Alicante, La Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes es sin duda alguna y a distancia la más importante Biblioteca digital de España e Hispanoamérica y la creación de este portal supondrá por fuerza un salto cualitativo en la difusión, conocimiento y disponibilidad de la obra de Eminescu en el espacio cultural hispánico. Una buena parte de prácticamente todas las traducciones aquí citadas, e incluso algún texto que yo no he citado²⁰,

¹⁹ La traducción es de Catalina Iliescu.

²⁰ No se trata de traducciones de destinadas a su publicación externa, sino como parte integrada en otros textos. Una es la traducción de Catalina Iliescu («Al astro») incluida en el libro de Mioara Avram y Marius Sala *Les presentamos la lengua rumana* (Alicante, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Alicante, 2014). Y otra la realizada por Ioana gruía para su artículo «La figura de don Quijote en el poema "Diamantul Nordului"»

además de una bibliografía muy completa de y sobre Eminescu en Castellano²¹, así como algunos textos críticos traducidos ex profeso, está en ella a la libre disposición de cualquier usuario de España y de fuera de ella, gracias sin duda a la generosidad de editores y traductores que ha cedido sus derechos y autorizado el uso de su trabajo, pero sobre todo al desvelo y al empeño de la profesora Catalina Iliescu, varias veces citada a lo largo de este trabajo, y al apoyo técnico, es justo también mencionar su nombre, de Yolanda Parra, una de las responsables de la Biblioteca. Además, el portal, que se proclama como es lógico abierto a nuevas incorporaciones, incluye una minuciosa cronología, una galería de imágenes, fonoteca y videoteca. Hay que destacar, por último, que este portal es el primero que esta institución ha dedicado a un autor extranjero, ajeno al mundo hispánico. Aunque muchos autores extranjeros están presentes con sus obras en el catálogo de la Biblioteca, Mihai Eminescu es el primero de ellos a quien se ha dedicado un portal en exclusiva. No podía haber hecho mejor elección la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, dada la creciente presencia de la cultura rumana en España, y el peso demográfico de una inmigración cada vez más integrada, cualificada y activa culturalmente, pero sobre todo, porque Eminescu, con ser tan rumano, es sobre todo un poeta de dimensión universal. Más allá de su importancia nacional, Eminescu es un poeta de Europa. Uno de los más grandes.

Bibliografía*

1. Căprăroiu Gabriela Elena, *La conexi3n rumana* [Dissertation], UCLA, 2007.
2. Chişu, Lucian, «Eminescu dans les langues Romanes», *DICE*, 7/1 (2010), 99-105
3. — «Eminescu dans les langues de l'Europe», *DICE*, 7/2 (2010), 69-79.

("El Diamante del Norte") de Mihail Eminescu», en Felipe B. Pedraza y Rafael González Cañal (coords.), *Con los pies en la tierra: Don Quijote en su marco geográfico e histórico: XII Coloquio Internacional de la Asociación de Cervantistas (XII-CIAC), Argamasilla de Alba, 6-8 mayo de 2005*, 2008, pp. 297-304. Señalaré de paso que no están relacionadas, y por tanto representadas entre los textos ofertados, con aunque previsiblemente lo estarán pronto, la traducción de 1953 de Manuel Batlle Vázquez o el Volumen de George Apostiu citado en la nota 7 de este trabajo.

²¹ En castellano y en otras lenguas peninsulares, concretamente en catalán y gallego, las únicas a la que se ha traducido algún texto de Eminescu.

4. Copilu-Copilin, Dumitru, *Eminescu în circuitul Universal*. Târgoviște. Bibkioteca, 2016 (4^a).
5. Diaconu, Dana, “Eminescu în Limba spaniolă”, *Analele sintifice ale Universitatii din Iași*, XXXV, (1989), 73-79.
6. — «Eminescu en una nueva traducción al español», *Cuadernos del Matemático: Revista Ilustrada de Creación*, núm. 33 (noviembre 2004), pp. 149-151.
7. Iliescu, Catalina; Prodan Delia Ionela [eds], El papel de la traducción en el discurso de la romanidad desde una perspectiva diaspórica, Alicante, Agua Clara, 2011.
8. Iliescu, Catalina [ed.], *Traducción y (a)culturación en la era global*, Aicante, Agua Clara 2012.
9. — «Aproximación al texto poético eminesciano desde un enfoque traductológico de corte sociocultural», *Philologica Jassyensia*, año XIV, núm. 1 (27), 2018, pp. 181-198.
10. — Popa Mircea, *Relații culturale și culturale româno-spaniole*, Alba Iulia, Aeternitas, 2007
11. Jordi Doce [coord.] *Poesía en Traducción*, Madrid, Adaba/Círculo de Bellas, Artes, 2007
12. Uta Burcea, Ofelia Mariana, *Conactos entre la literatura rumana y la literatura española en el ámbito de la Traducción*, Madrid, UCM, 2014 [Tesis].
13. <https://biblacad.ro/EminescuFinalAd.pdf/>.
14. <http://www.casadelaliteratura.gob.pe/variaciones-rumanas-cesar-calvo-libro-la-semana/>
http://www.cervantesvirtual.com/portales/mihai_eminescu/.

* No ha parecido necesario relacionar de nuevo en una bibliografía final todas las traducciones descritas en el texto; ya que su descripción es el objeto principal de este trabajo, tal relación hubiera sido redundante, El lector encontrará la escueta ficha bibliografía de la inmensa mayoría de ellas en la bibliografía que recoge el portal Mihai Eminescu de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Tampoco se incluyen un par de libros citados ocasionalmente en las notas y que no tienen sino una relación muy tangencial con el tema del artículo.

DESPRE TRADUCEREA LUI EMINESCU ÎN LIMBA FRANCEZĂ

Muguraș Constantinescu¹

Résumé :

Par le présent article, l'auteure fait une incursion dans l'histoire des traductions en français de la création de Mihai Eminescu, traductions qui constituent une série ouverte. Elle identifie plusieurs formules éditoriales et plusieurs mentalités traductives, qui changent d'une époque à l'autre. On remarque des tendances différentes, d'après le contexte de production de chaque traduction. La partie analytique de l'article montre l'importance de ne pas évaluer une traduction d'il y a un siècle, selon les critères contemporains. La conclusion aboutit à l'idée que l'histoire et la critique des traductions sont étroitement liées, se nourrissent et se développent ensemble.

Mots-clefs : *Eminescu, l'histoire des traductions, la critique des traductions, la langue française, série traductive, mentalité traductive*

Introducere

Istoria traducerii și a traducătorilor lui Eminescu în limba franceză este în permanentă (re)construcție și cunoaște formule editoriale dintre cele mai diverse. Putem numi astfel antologii de poezie românească în care poetul național ocupă un loc semnificativ, texte alese din antume, texte alese din antume și postume, antologie de poezie eminesciană cu traducerea în mai multe limbi, printre care franceza, traducerea de proză ca volum distinct sau online etc. Sunt destul de frecvente, mai ales în a doua jumătate a secolului al XX-lea, edițiile bilingve, cu punerea în

¹ Autoarea aduce vii mulțumiri doamnei Cristina-Maria Pârveu, de la Biblioteca Națională a Franței și colegului ei, care i-au facilitat accesul la documentele .pdf reprezentând articolul semnat de Fir., intitulat „Lettres roumaines” și publicat în *Revue Universelle Internationale*, din Paris, numărul 4 din 15 mai (p.123-126) și traducerea semnată tot de Fir. pentru poemul *Luceafărul*, publicat cu titlul *L'Astre de Vénus* în *Revue Universelle Internationale* numărul 6 din 15 iunie 1884 (p. 186-189).

oglină a originalului și a versiunii franceze, care, fără îndoială, sunt deosebit de interesante în orizontul limbilor romanice. Nu putem vorbi însă de traducerea operelor literare complete.

O problemă importantă este locul publicării acestor traduceri, în țară sau în străinătate - Franța, Belgia, Elveția sau alte spații francofone - și, în directă legătura cu acesta, modul în care versiunile în franceză circulă în afara granițelor și se fac cunoscute de un public nou.

O scurtă incursiune în această secvență din istoria traducerilor, deosebit de importantă pentru români fiindcă este vorba de poetul național, ne va permite să identificăm câteva tendințe traductive, care diferă de la o epocă la alta, și care nu o dată sunt modelate, de un anumit canon traductiv, de ceea ce noi numim o mentalitate traductivă, care încurajează o mai mare sau mai mică proximitate față de original.

Nu ne vom limita în această secvență, deși sintetică, doar la traducerea de poezie ci o vom lua în considerare și a pe cea a „prozei poetice”, în care intră basmele și nuvelele, impregnate, după cum știm, de o mare poeticitate.

O serie traductivă deschisă: Eminescu în limba franceză

În această privire diacronică, inevitabil selectivă, ne sprijinim pe texte pe care le-am putut consulta, despre care avem referințe complete, pentru care există documentele facsimilate sau digitalizate, altfel spus, afirmațiile noastre sunt relative la un anumit stadiu al cercetării.

În anul 1884, a apărut în periodicul *Revue Universelle Internationale*, din Paris, numărul 4 din 15 mai (p.123-126), mai întâi, un articol intitulat „Lettres roumaines” semnat de Fir. în care este vorba despre câteva „belles poésies de M. Michel Eminescu” și, în special despre *Luceafărul*, ca sumă a creației eminesciene. Poetul român este asociat cu Leopardi și cu Schopenhauer, dar plasat și în contextul poeziei române unde figurează „Boleac”, „Heliade-Radulesco” și „Alexandri”. În numărul 6 din 15 iunie, tot din 1884 (p. 186-189) se găsește traducerea de către același Fir. a poemului eminescian deja evocat, cu titlul *L'Astre de Vénus*, care constituie, la acest stadiu al cercetării, prima traducere din Eminescu în limba franceză. Versiunea franceză este precedată de un cuvânt al traducătorului, în care acesta își mărturisește stradană de a păstra „pecetea originalului”, în ciuda unor dificultăți insurmontabile, ca ritmul melodios, versurile desăvârșite, rimele atât de bogate și de originale (Fir., 1884: 186). Toate acestea se atenuază sau pierd în traducerea lui Fir., care se consolează cu faptul că versiune sa rămâne foarte aproape de original, în

privața subiectului pe care poemul îl înfățișează, a dimensiunii sale filozofice. Dar „forma perfectă”, „puritatea limbajului” nu rezistă în versiunea străină, care dă impresia cititorului contemporan a unui vers liber în care subzistă o oarecare muzicalitate.

Urmând referințele din lucrarea colectivă *Bibliografia Mihai Eminescu* (Liu, 1976: 92-3), basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, tradus prin *Bel-Enfant de la larme*, a fost publicat în 1890 sub un titlu generic, *Rhapsodies roumaines*, tiraj separat din revista *Le Semeur*, periodic literar și artistic, care apărea la Lausanne, la imprimeria A. Borgeaud. Numele traducătorului nu este dat, dar un studiu comparativ între versiunea din 1890 și cea din 1894, semnată de Jules Lebrun și prefată de Léo Bachelin, arată că avem de-a face cu același traducător (Rogin, 2000: 2). Aceasta din urmă este publicată la Paris în culegerea *Sept contes roumains* la Librairie de Firmin-Didot. În versiunea electronică pe care am consultat-o, o notă îl previne pe cititor că este vorba de o poveste „culeasă” de Eminescu în Moldova și adăugată la opera în proză după moartea lui. Vom reveni asupra acestei traduceri pentru partea de termeni culturali și soluțiile interesante de preservare a lor de către traducător.

Istoria traducerii poeziei eminesciene în limba franceză este bogată și cuprinde numeroase traduceri, reeditări, retraduceri, publicate în străinătate dar și în țară, în periodice sau în volum, iar, mai recent, doar online, din care vom evoca fugitiv, o selecție, pe care o găsim interesantă pentru constituirea unei serii traductive.

Prima traducere de versuri în volum, este, conform documentării noastre până în prezent, datorată traducătoarei Margareta Miller-Verghy, care semnează, mai întâi, doar cu inițialele M.M.V., volumul intitulat *Quelques poésies de Michail Eminesco*, co-editat în 1892 la Paris et la Geneva, cu o notă biografică semnată de „Alexandre Vlahoutsas”.

Această traducere în versuri albe este republicată identic în 1901 și reeditată în țară, în 1910 și apoi în 1938, cu titlul ușor modificat, *Poezii*, și cu o selecție lărgită. După unii exegeți, opțiunea pentru versul alb, face din aceasta versiune una relativ precară, în care rimă, ritm și eufonii specific eminesciene s-au „diminuat simțitor” (Rogin, 2000: 3), fapt care ar putea explica lipsa ei de ecouri în țară. În același timp, cum o traducere are ca scop cunoașterea poetului în afara granițelor, la fel de îngrijorătoare este absența de ecouri în presa de limbă franceză. Dintr-o perspectivă mai modernă, după cum vom vedea, recursul la un vers asociat modernității ar putea fi în favoarea receptării poetului de către un public mai modern, care

apreciază mai mult o muzicalitate interioară, mai subtilă, decât respectarea riguroasă a unor constrângeri prozodice.

Putem evoca în acest sens, versiunea din 1938, *Poésies*, traduse de Margareta Miller-Verghy (Cartea Românească, București, 1938), care reproduce *Prefața* lui Titu Maiorescu la prima ediție a originalului din 1883 și textul acestuia, *Poetul Eminescu*, publicat la București, în octombrie 1897. Ne interesează aici, în special, scrisoarea Elenei Văcărescu, inserată la sfârșitul volumului, datată, Paris, 28 aprilie 1938, în care poeta încurajează pe traducătoare și îi dă chiar și câteva sfaturi în privința unei versificații mai suple:

Votre traduction est magnifique, chère amie. [...] Au point de vue français, le vers blanc existe, a ses lois et ses adeptes. J'admire le bonheur et la souplesse du rythme choisi. Mais la façon dont vous écrivez le vers donne 15 pieds. Séparez-le en deux (...).

[Traducerea voastră este minunată, dragă prietenă. [...] Din perspectivă franceză, versul alb există, are legile și adepții săi. Admir alegerea fericită și flexibilă a ritmului ales. Modul în care scrieți versul dă însă 15 picioare. Împărțiți-l în două](traducerea noastră).

Această critică, pe care o putem numi, „cordială” din partea Elenei Văcărescu ne arată spiritul ei deschis către o nouă percepție a poeticității unui text, în care versul alb este acceptat drept poetic, iar ritmul este socotit, pe bună dreptate, mai valoros decât rima (Meschonnic, 2005). Trebuie să recunoaștem însă că polemica despre traducerea poeziei în versuri sau în „proză” este de lungă durată și o regăsim la traducători români sau francofoni de ieri și de azi, după cum vom vedea mai departe.

În perioada în care sunt republicate și reeditate traducerile semnate de Margareta Miller-Verghy, poezia lui Eminescu se bucură și de alte versiuni franceze ca cea din 1911, intitulată *Quelques poésies*, în traducerea lui Al. Gr. Soutzo, publicată la Iași, cu o prefață de A.D. Xenopol. Traducătorul optează pentru o ediție bilingvă dar se rezumă la doar șase texte: Despărțire [Séparation]; Doina [L'olifant d'Etienne le Grand]; S-a stins viața [Venise]; O, mamă [O mère]; La steaua [Jusqu'à l'étoile]; Somnoroase păsărele [Petits oiseaux ensommeillés]. Deși de regulă, o ediție bilingvă presupune o oarecare temeritate din partea traducătorului, care se expune unor aprecieri, la prima vedere, printr-o confruntare imediată între original și versiunea străină, această culegere a fost socotită lipsită de „curaj”, prin soluțiile destul de neutre, dezvăluind o anumită „inhibiție” (Rogin, *idem*, 4). Sunt argumente care inclină balanța

în favoarea reeditării din aceeași perioadă a volumului lui Miller-Verghy. Acesta din urmă pare mai convingător prin alegerea textelor „considerate ilustrative, datorită în primul rând selecției mai generoase, pentru diversele etape de creație ale marelui poet român” (Rogin, *ibidem*), dând o imagine mai bună despre profunzimea și complexitatea poeziei marelui poet. Este vorba de 42 de texte dintre care: Mon amour quand parfois [De câte ori, iubito]; Adieu [Despărțire]; Mélancolie [Melancolie]; Bois, pourquoi te balancer ? [Ce te legeni, codrule ?]; Au milieu du bois épais [La mijloc de codru des]; Forêt, petite forêt [Revedere]; Je suis bien loin de toi [Departa sînt de tine]; Si fraîche es-tu [Atît de fragedă]; Oh, reste! [O rămâi]; Sur les sommets [Peste vîrfuri]; Désir [Dorinta]; O mère [O mamă]; Auprès des trembles [Pe lînga plopilor fără soț]; Tu pars [Te duci]; Toujours la même... [Pe aceeași ulicioară]; Quand les regrets... [Cînd amintirile]; Et si le tremble ... [Și dacă...]; L’amour est parti [S-a dus amorul]; Adieu [Adio]; Le lac bleu [Lacul] ; Noaptea [La nuit]; Princesse des contes de fées [Crăiasa din povești]; Tous les oiseaux [Somnoroase păsărele] ; Des flots du temps [Din valurile vremii]; Sonnet, Venise la superbe [Sonet, Veneția]; Ange gardien [Înger de pază]; Fleur bleue [Floare albastră]; Solitude [Singurătate]; Si tous les ans... [De-ar trece anii]; Prince charmant des tilleuls [Făt frumos din tei]; Lucifer [Luceafărul]; Dernier désir [Iar cînd voi fi pămînt] ; À mes critiques [Criticilor mei]).

Cam în aceeași perioadă, poemele cele mai cunoscute ale poetului național sunt integrate în antologii de literatură română. Am reținut-o pe cea propusă de Rea Ipcar, intitulată *Écrivains roumains : Morceaux choisis*, cu note despre autori întocmite de către traducătoare, antologie prefătată de Hélène Vacaresco, publicată la editura La Renaissance du Livre, la Paris, în 1919. Autoarea volumului oferă publicului francez poezie populară, extrase din creația poetică a lui Bolintineanu, Alecsandri și, desigur, din poetul național. Ea alege cinci texte dintre cele mai cunoscute și face o traducere acceptabilă pentru această etapă de tatonări în traducerea operei eminesciene, cînd abia se deschide o serie traductivă aflată în continuă rafinare și modelare, firească în cazul unui poet național.

În anul următor Eminescu își găsește locul meritat în l’*Anthologie de la littérature roumaine : des origines au XX-e siècle* de Nicolae Iorga, inițiatorul unei prime școli de limba română aproape de Paris, unde predă literatura română istoricul savant. Volumul este realizat în colaborare cu Septime Gorceix și apare în 1920 la Paris, la editura Delagrave. Iorga acordă aici un loc semnificativ poeziei populare și poezilor din secolul al XIX-lea, dar ca număr de texte Eminescu rivalizează cu Alecsandri și se

bucură doar de zece poeme dintre care: *Désir d'amour* [Dorință]; *Jusqu'à l'étoile* [La steaua]; *J'ai ce dernier désir* [Mai am un singur dor]; *Venise* [Veneția]; *Les Épigones* [Epigonii], *Satire I* [Satira I].

E interesant însă faptul că cei doi traducatori fac un comentariu referitor la modul de a traduce poezia, problemă întotdeauna „delicată”, și mărturisesc că au ezitat între traducerea în „proza ritmată”, care permite păstrarea unei „mișcări grațioase”, și preservarea prozodiei „din fericire înrudită cu a noastră”, fără a se îndepărta prea mult de text. (1920: IX). Astfel de comentarii reflexive despre modalitățile de traducere au un rol important în istoria traducerilor și permit identificarea unei mentalități traductive, dominantă într-o anumită perioadă.

Am putea spune că lumea literară românească pare foarte preocupată, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea de absența unei traduceri adecvate în limba franceză a operei poetului național. Este, desigur, vorba despre o traducere care să dezvăluie publicului francfon profunzimea și specificitatea operei eminesciene și care să dea măcar o idee despre geniul limbii pe care poetul îl are și îl mânuiește cu desăvârșire. Cuvintele lui B. Fundoianu, scrise în această privință în 1932, când publica în traducerea sa o selecție de poezii aparținând câtorva poeți români sunt foarte edificatoare:

Il se pourrait que la langue roumaine fût tout entière de sa création et qu'elle méritât la peine qu'on l'apprenne, rien que pour pouvoir lire ce poète : le Poète [4, p. 3].

S-ar putea ca limba română să fie în întregime creația sa și să merite osteneala de a fi învățată, doar ca sa poți citi opera acestui poet: a Poetului (traducerea noastră).

Nu mai puțin elocvente sunt numeroase tentative de a-l traduce pe Eminescu în franceză în periodice, volume sau antologii, în Franța, Elveția, Belgia, dar și în România, în Republica Moldova și în alte teritorii românofone. Traducătorii sunt numeroși și, de cele mai multe ori, ei înșiși poeți, ceea ce pare o condiție favorabilă pentru o traducere apropiată. În ordine cronologică, fără a mai numi pe cei deja trecuți în revistă, acești traducatori temerari sunt: Pierre Nicolesco, Louis Barral, S. Pavès, Hubert Juin, Georges Barthouil și Ilinca Barthouil-Ionesco, Annie Bontoiu, Dimitrie Suchianu, Veturia Drăgănescu-Vericeanu, Michel Stériade, Alain Bosquet, Alain Guillermou, Paul Miclău, Jean-Louis Courriol, Elisabeta Isanos, Maria Vodă Căpușan, Ariadna Combes, Emanoil Marcu, Theodor

Cazaban, Dan Solomon, Miron Kiropol, Michel Wattremez, Constantin Frosin, Paula Romanescu. Acestora li se adaugă și alții, din tânăra generație, care debutează la concursurile de traducere ale creației eminesciene, foarte binevenite, și care apoi continuă în această direcție. Dar dintre traducătorii enumerați doar puțini (zece-doisprezece) își publică versiunile în afară granițelor, sporind astfel șansa ca Eminescu să fie cunoscut și în alte culturi.

Formulele de antologie și panoramă sunt atât de bine reprezentate încât în volumul XVII (II) din *Opere* de Mihai Eminescu, referitoare la bibliografie, găsim o selecție distinctă, rezervată antologiilor. În același sens, putem vorbi de lucrarea despre literatura română în Franța de Crina Bud, în care un mare numar de pagini este rezervat cărții lui Basil Munteanu, *Panorama de la littérature roumaine*, publicat în 1938.

Am ales doar doua antologii, apărute în Franța, pentru a ne apleca, în cele ce urmează, asupra locului lui Eminescu în aceste volume de sinteză selectivă.

Astfel, în 1968 apare la editura Seuil din Paris *Anthologie de la poésie roumaine*, coordonată de Alain Bosquet, cu o introducere de Șerban Cioculescu, important critic literar al vremii. În cuvântul său înainte, editorul, poet și traducător el însuși, îl avertizează pe cititor asupra a trei maniere de traducere, practicate în antologie: o traducere care se străduiește să fie fidelă și să restituie ritmul și la fel de bine prozodia originalului; apoi, adaptarea care se preocupă mai puțin de fidelitate și mai mult de spiritul textului, ce este modificat la nivelul detaliilor; în cele din urmă, o adaptare liberă care înseamnă mai precis o parafrază care „în partea esențială” corespunde originalului, dar în care, adesea, adaptatorul a preferat o altă formă. [Bosquet, 1968: 11].

Avem de a face, așadar, cu o flexibilitate traductivă, care spune mult despre onestitatea editorului de a-și preveni cititorul în privința sistemului de așteptări și care îi lasă acestuia abilitatea de a identifica în care modalitate a fost tradus fiecare text din marele poet. În același timp însă modificările „la nivelul detaliilor” pot distorsiona considerabil universul poetului prin eliminarea unor cuvinte cheie devenite adevărate repere de specificitate a acestuia.

Cum antologia de 275 de pagini vizează integralitatea poeziei românești, selecția oferă texte din toate etapele acesteia, începând cu poezia populară, cea din secolele XVIII și XIX, care beneficiază de 82 de pagini, pentru a lăsa apoi un loc considerabil poeziei moderne și contemporane, aproape 200 pagini.

O selecție și mai bogată propune *Anthologie de la poésie roumaine*, din 1981, apărută la editura Nagel, prefațată și coordonată de George Macovescu, președinte în acea epocă al Uniunii Scriitorilor. Aceasta este bilingvă, are peste o mie de pagini și cuprinde poezie populară, poezii din secolul al XVIII-lea, cele mai importante voci din secolul al XIX-lea, cu un loc important acordat lui Eminescu și o selecție foarte bogată pentru poezii din secolul al XX-lea.

În materie de proză, alte texte sunt dezvăluite publicului francfon la sfârșitul secolului XX, grație seriei „Lettres roumaines”, inițiată și coordonată la Actes Sud de către Irina Mavrodin. Titlurile publicate aici sunt *Pauvre Dionis* și *Cezara* iar traducerea integrală a celor două texte aparține lui Michel Wattremez, care a reușit și performanța de a transpune în franceză și mare parte din postumele lui Eminescu, publicate doar online în Franța, iar sub forma unui volum în România (1997).

Pentru o lectură critică a traducerilor eminesciene

După cum am putut observa deja, istoria traducerilor este mereu însoțită de o critică a lor, uneori abia schițată, fugitivă, alteori aprofundată și dezvoltată. Vom încerca, în cele ce urmează, să identificăm acele elemente, chiar dacă în stadiul de germene, de lectură critică (Constantinescu, 2017a: 13-21) a traducerilor care însoțesc aproape firesc istoria lor. Ne vom opri, de asemenea, la câteva lecturi critice ale unor traduceri de poezie și de proză, pentru a face loc și unei priviri analitice. Scopul acesteia este unul constructiv, productiv chiar, și anume acela de a influența, de aproape sau de departe, viitorii traducători și de a conduce astfel, în final, la o traducere cât mai adecvată a textului eminescian. Adecvată în raport cu textul original, adecvată în raport cu publicul căruia i se adresează.

Deja în privirea diacronică de mai sus asupra traducerilor, care se constituie în serie traductivă deschisă, am putut observa că selecția textelor alese din corpusul eminescian poate fi un criteriu de evaluare a întregului travaliu, una fiind estimată ca prea săracă, alta ca destul de generoasă și reprezentativă pentru mai multe perioade din creația poetului. Poate că, nu în ultimul rând, meritul selecției operate de Miller Verghy ar fi acela de a fi propus un „corpus canonic” pentru sensibilitatea epocii, cu provocarea implicită ca acesta să fie lărgit și să se deschidă către postume. Un alt criteriu valorizant sau nu a fost cel al respectării, pe cât posibil, a prozodiei originalului, sau, dimpotrivă, opțiunea pentru versul alb.

În materie de selecție a textelor, opțiunile pot merge și către un singur text ca în traducerea din 1884 din periodicul francez a poemului *Luceafărul*, sau cea din 1943 a lui Paul Lahovary pentru același text, sau în ediția plurilingvă a acestuia, din 1984, coordonată de Vasile Vlad, în care versiunea franceză este asigurată de Mihail Bantaș.

Uneori, traducătorul anunță chiar din titlul pe care îl dă volumului despre câte texte este vorba: Hubert Juin, *Quatre poèmes*, Annie Bentoiu, *Trente poèmes*. În alte cazuri, criteriul de selecție este dat de gen, *Sonnets* traduse de Constantin Frosin, *Élégies et sonnets* în traducerea lui Emanoil Marcu. Unele texte, percepute ca adresate copiilor, *Somnoroase păsărele* și *Revedere*, sunt traduse în ediție ilustrată și colecție pentru copii: *Retrouvailles*, traducere de Georges Barthouil și Ilinca Barthouil-Ionesco, la Ion Creanga în colaborare cu Orange, în 1979. Toate acestea tipuri de titluri și colecții pot sugera deja o direcție pentru lectura lor critică. Edițiile bilingve, care vizează un public dacă nu bi-cultural, măcar familiar cu două limbi și literaturi, sunt foarte frecvente atunci când traducerile sunt publicate în România, cum este cazul celor semnate de J.-L. Courriol, E. Marcu, E. Isanos, C. Frosin, Th. Cazaban, Veturia Drăgănescu-Vericeanu, Dan Solomon, Maria Vodă Căpușan, Ariadna Combes, Paul Miclău, Miron Kiropol.

Am văzut deja câteva opinii care constituie un început de lectură critică, schițate în anumite articole sau publicații. Lăsăm la o parte ideea intraductibilității lui Eminescu, exprimată între alții de Fundoianu, de Arghezi, de Cioran, în mod categoric, mai ezitant de către Irina Mavrodin, idee constrazisă de o practică susținută, dar cu rezultate, e drept, variate. Nu ne raliem la critica mai degrabă microtextuală propusă de Mircea Ardeleanu asupra câtorva traduceri semnate de Paul Miclău, Michel Wattremez, Veturia Drăgănescu-Vericeanu, Magda Isanos, Emanoil Marcu și, mai ales, la concluzia sa că Eminescu încă nu a fost tradus în limba lui Nerval.

Socotim că, în felul lor, traducerile publicate în franceză începând cu anul 1884, au contribuit la o cunoaștere fie și parțială, sau superficială a creației eminesciene. Aceasta este, de altfel, în orice istorie a traducerilor, rolul primelor traduceri de a face un fel de introducere în operă. Stângăciile, inadvertențele pe care ochiul contemporan le identifică ușor, cu distanțarea temporală și critică de care el beneficiază, sunt imputabile nu doar traducătorului ci și contextului și canonului traductiv, care au încurajat și au permis traduceri mai libere, stilizări ale unor traduceri literale prin colaborarea între un nativ poet și un bun cunoscător al celor

două limbi, eliminarea unor cuvinte cheie, introducerea altora, de dragul rimei, cu efecte uneori de o edulcorare revoltătoare. Aceste fenomene nu privesc doar traducerea lui Eminescu, ele se regăsesc și în traducerea în limba română a creației poetice a unui Hugo, Baudelaire sau Mallarmé, ca să rămânem doar la cele două limbi, care ne interesează aici. Ele au deschis însă drumul spre noi traduceri, astfel încât avem în ultimul timp versiuni pentru creația eminesciană care pot atrage un public contemporan.

Ne oprim în cele ce urmează asupra primului text în proză tradus la puțină vreme după moartea poetului și apoi la traduceri de poezie mai recente. În primul caz vom propune lectura noastră critică asupra traducerii, în cel de al doilea vom sintetiza câteva idei ale Irinei Mavrodin (Constantinescu, 2017b) și ale Anniei Bentoiu referitoare la traducerea poetică adresată unei sensibilități mai moderne.

Bel Enfant de la larme, primă traducere a celei mai cunoscute povești de Eminescu, *Făt-Frumos din Lacrimă*, realizată de Jules Lebrun, are în titlul francez un echivalent inspirat pentru numele personajului. În interiorul textului însă, traducătorul găsește o soluție și mai fericită, „Fet Frumos”, decriptat deja prin titlu, și care rămâne foarte aproape de numele original al eroului, printr-o adaptare fonetică. Lebrun a evitat cuvântul „Fat”, cel mai aproape de original, pentru că sensul acestuia în franceză este unul peiorativ, însemnând îngâmfat și stupid. Estimăm ca adecvată această dublă soluție traductivă, fiindcă titlul - un text în sine, cum s-a spus -, se adresează unui public francofon și nu poate fi opac, ci lizibil și accesibil. Dar odată trecut pragul titlului, numele eroului este aproape românesc, cititorul aflându-se deja într-un univers străin de al său și în care o nouă dimensiune culturală i se dezvăluie.

Întreaga traducere ne-a atras, de altfel, atenția prin soluțiile găsite de către traducător pentru a prezerva prin report câteva nume românești, care contribuie semnificativ la încărcătura culturală a textului, citit de ochii unui francofon. Printre numele proprii păstrate prin adaptare fonetică se numără și Iliana pentru Ileana, Génar pentru Genar, în timp ce Muma Pădurilor și Frate de Cruce, devin printr-o traducere literală La Mère des forêts, și, respectiv, Frère de Croix.

În privința numelor comune, traducătorul a păstrat unele specifice, adaptându-le fonetic, pentru culoarea lor culturală: borangik, laoutar, cobza, bordei, cojoc, lacrymaires. Acesta din urmă este găselnița traducătorului pentru a sugera originea lăcrămioarelor, apărute din lacrimile fetei, după cum ne spune povestitorul, în timp ce cuvântul francez al florii, „muguet”, nu evocă acest lucru.

Fiecare dintre aceste cuvinte, importante pentru universul românesc al poveștii, se bucură de o notă explicativă care îl lămurește pe cititorul interesat asupra referentului în chestiune, fiindcă sensul este, în general, lămurit de către context. „Cojoc”, de exemplu, este explicat prin „sorte de veste en peau d’agneau” (1890: 41), adică, o haină din piele de oaie.

Chiar dacă notele nu merg dincolo de o perifrază explicativă, opțiunea traducătorului Jules Lebrun de a păstra anumite cuvinte din original pentru încărcătura lor culturală, ni se pare deosebit de inspirată și ne revelează o anumită viziune culturalistă, *avant la lettre*, cu atât mai modernă cu cât ea se manifestă într-o epocă în care aclimatizarea era încă tendința dominantă în traducere.

Oricum ar fi, o astfel de punere în lumină a dimensiunii culturale arată că traducerea culturală de astăzi are buni precursori încă din secolul al XIX-lea și că opere românești în traducere pot constitui un interesant și stimulator obiect de studiu în această privință.

O noua poetică a traducerii poetice este, în anii 80-90, o preocupare importantă pentru traducători și teoreticieni ai traducerii din țară și din străinătate, printre care se numără și Irina Mavrodin. În 1981 ea propune o convingătoare critică a traducerii referitoare la o versiune franceză de D. I. Suchianu din Eminescu pentru poezia „Peste vârfuri trece lună” / „Une haute lune passe”, care poate fi considerată, mai degrabă, o pastişă în stil verlainian; Irina Mavrodin denunță astfel capcana în care poate cădea traducătorul propunând publicului-țintă un limbaj și o ritmică care îi sunt familiare, cele ale lui Verlaine, în cazul de față, în loc să-i propună și impună un „limbaj uimitor, necunoscut, care particularizează capodopera originală” (1981: 190), în ocurență textul lui Eminescu².

Lecturii critice pe care Mavrodin o face traducerii lui Suchianu în 1981, îi urmează în 1994 o critică a traducerii realizate de Annie Bentoiu, pentru treizeci de poeme eminesciene. Aceasta este însoțită de o interesantă notă a traducătorului ce exprimă o „conștiință critică acută”, care știe că versiunea ei pentru cele treizeci de poeme, deși se vrea înnoitoare prin faptul că le luminează dintr-un unghi diferit, este sortită

² Acest paragraf și următoarele reiau, cu anumite modificări, unele pasaje dintr-un articol semnat anterior de autoare: Muguraș Constantinescu, „Reflecția traductologică mavrodiniană: între practico-teoria traducerii și poetica / poietica traducerii” în *Studii de traductologie românească. Vol. 1: Discurs traductiv, discurs metatraductiv* / coord.: Georgiana Lungu-Badea, Nadia Obrocea. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017b, pp. 52-86 (nota coord.).

caducității. Poetă ea însăși și traducătoare, de asemenea, a altor texte poetice, Annie Bentoïu optează pentru o formă ritmică liberă, pentru soluții sintetice fără adăugiri și diluări, reușind să recreeze în franceză muzica și viziunea eminesciană. Disperarea pe care și-o mărturisește traducătoare lui Eminescu o face pe Irina Mavrodin să identifice în ea „conștiința nefericită/fericită” a traducătorului (2009: 207-212).

Mai târziu, la apariția traducerii în volum de către Miron Kiropol (2001) a unui corpus eminescian, Irina Mavrodin compară două viziuni traductive. Ea ia drept obiect de analiză, mai întâi, versiunea poeziei *Lacul* dată de Jean-Louis Courriol, care sucombă tentației de a acorda constrângerilor prozodice o poziție dominantă; strategia aleasă îl determină să recurgă la adaosuri, la „inadmisibile licențe poetice care, deși salvează în parte forma prozodică, ajung să modifice până la schimonosire poemul eminescian” (2006: 58). În schimb, cu instinctul unui poet și traducător având „o conștiință artistică perfect formată”, Miron Kiropol are o viziune traductivă mai nouă; el crede în necesitatea modernizării traducerii poetice și afirmă acest lucru într-un foarte scurt text introductiv. El susține aici că traducerea nu trebuie să rămână prizoniera unor stricte reguli prozodice, cu prețul sacrificării ritmului eminescian sau a unor cuvinte cheie ale universului său poetic. Traducătorul Kiropol evită orice facilitate care ar putea induce senzația de *déjà lu*, rămâne cât mai aproape de textul original, dând versiunii sale „energie, prospețime, autenticitate” (2001, 2006: 9)

Irina Mavrodin se întâlnește aici cu ideile exprimate de Yves Bonnefoy (2004) despre traducerea poetică și ceea ce el numește „lecția lui Mallarmé”; este cunoscut faptul că poetul francez traduce poezia lui Poe nu în forma sonetului, pe care îl cunoaște și experimentează la perfecție, ci sub forma unei proze ritmate, ceea ce corespunde unei noi poetici a traducerii.

Regăsim această viziune mai modernă, adaptată publicului contemporan și la Annie Bentoïu, atunci când face o interesantă cronică la traducerile lui Michel Wattremez din creația eminesciană. Este vorba de volumul bilingv, apărut în 1997, la editura Fundației Culturale Române, reunind postume și un interesant *Fragmentarium*. Acesta este alcătuit din fraze lapidare, luate din manuscrise și din scrierile în proză, care schițează un portret interior al poetului, de o mare densitate. Bentoïu consideră că Wattremez, care și-a exersat măiestria traductivă cu proza eminesciană deja publicată la Actes Sud, atinge perfecțiunea în *Fragmentarium*.

În privința poeziei, ea apreciază și selecția făcută de traducător, care arată o clară preferință pentru îndoiala metafizică, profund tragică a lui Eminescu, pentru „tresăririle unei scriituri și ale unei forme deschise, nefixate”, mai accesibile, fără îndoială, unei sensibilități moderne, care apreciază mai mult nefinitul, spontaneitatea unei formulări, și mai puțin pe cea îndelung cizelată. În cronica ei, traducatoarea apreciază și faptul că traducerea confratelui nu se supune unui principiu unic și constrângător; astfel, el alege uneori versul liber și aritmic pentru schițe de tipul „Demonism”, sau un fel de strofă-verset pentru câteva terțete din „În adâncul mărilor din Nord”, sau chiar alexandrinul familiar urechii franceze, pentru a reda versurile de șaisprezece silabe din „Memento mori”. Și concluzia lui Bentoiu este că versiunile lui Wattremez împrăștiază multe din textele eminesciene, cărora poetul nu a avut timpul de a le da o formă finală, dar care redau foarte bine „înalta sismicitate” pe care mai tânărul traducător o percepe în creația lui Eminescu.

Concluzii

Prin acest scurt parcurs sintetic și diacronic, cu unele secvențe analitice, sperăm că am adus multe argumente în sprijinul ideii că o istorie a traducerilor se împletește strâns cu o critică a lor.

Chiar dacă parcursul nostru diacronic nu este exhaustiv, el poate susține ideea unei serii traductive a creației eminesciene, în care fiecare traducere, realizată într-un anumit context are ceva de spus, despre opera poetului, despre mentalitatea traductivă care a determinat-o. În același timp, orice traducere, prin reacțiile și lecturile cărora le dă naștere, contribuie la o mai bună înțelegere a operei eminesciene, la o mai bună traducere a acesteia. Toate se înscriu într-o serie traductivă deschisă, în care o traducere mult apreciată, la un moment dat, va deveni caducă, mai târziu, în funcție de contextul receptării ei.

Entuziasmul pe care traducerile semnate de Miller-Verghi îl provoacă Helenei Vacaresco se regăsește cu alte argumente în cel al Irinei Mavrodin față de traducerile lui Kiropol, sau, în cel al lui Annie Bentoiu față de versiunile lui Wattremez. Tot astfel, dezaprobarea lui Rogin față de traducerile lui Soutzo se regăsește în aceea a lui Ardeleanu față de cele ale lui Miclău, sau Marcu, de exemplu...

La toate acestea putem adăuga conștiința și luciditatea traducătorului, care, încercând o lectură înnoitoare, știe că ea nu va rezista mai mult de câteva decenii și va fi estimată drept obsoletă, mai devreme

sau mai târziu. Important este ca seria traductivă să rămână deschisă. Dacă a-l citi și reciti pe Eminescu este o datorie, a-l traduce și a-l retraduce este o alta și orice nou veșmânt lingvistic care i se propune operei lui este o modalitatea de a-i descoperi/redescoperi noi sensuri, noi valențe.

Partea analitică, care se vrea o pledoarie pentru o lectură critică a traducerii, permite identificarea unor modalități de traducere care contribuie la apropierea unei versiuni franceze de publicul contemporan. Privirea de gradul întâi și apoi de gradul doi pe care am propus-o dezvăluie și o nouă poetică a traducerii unui text poetic, fie el de poezie sau de proză, dar impregnat de o mare poeticitate.

Articolul arată, prin cele câteva traduceri supuse unei observații traductologice, că și pe viitor istoria și critica traducerilor au de făcut un drum împreună și că cele două se sprijină și se hrănesc reciproc, cu un important beneficiu pentru traducere și pentru cititorul ei.

Bibliografie

1. ARDELEANU, Mircea, «Eminescu en français. La langue des traductions», 2013, <http://www.upm.ro/ldmd/LDMD-01/Lds/Lds%2001%2075.pdf>, articol consultat în data de 05.09.2017.
2. BENTOIU, Annie, „Poemele lui Eminescu pătrund în cultura franceză”, Annie Bentoiu, *România literară*, 20, 1997, 21-27 mai, p. 10.
3. BONNEFOY, Yves, « La traduction de la poésie », în *Gli specchi di Bonnefoy e altre rifrazioni*, (Traduzione e note di M. Landi) *Semicerchio*, XXX-XXXI, 2004, p. 62- 80.
4. BOSQUET, Alain, Préface în *Anthologie de la Poésie Roumaine*, Seuil, Paris, 1968, pp. 7-12.
5. CONSTANTINESCU, Muguraș, *La traduction sous la loupe – lectures critiques des textes traduits*, Editions Peter Lang, Bruxelles, 2017a.
6. CONSTANTINESCU, Muguraș, „Reflecția traductologică mavrodiniană: între practico-teoria traducerii și poetica / poetica traducerii” în *Studii de traductologie românească. Vol. 1: Discurs traductiv, discurs metatraductiv* / coord.: Georgiana Lungu-Badea, Nadia Obrocea. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2017b, pp. 52-86.
7. CONSTANTINESCU, Muguraș și DEVDEREA, Irina, „Sur les traductions en français de la création de Mihai Eminescu”, în *Texte –*

- Co(N)Texte- Multiculturalité, Université d'État de Moldova, Chișinău, 2017, pp. 427-439.*
8. COPILU-COPILLIN, Dumitru, *Eminescu în circuitul universal*, Târgoviște: Bibliotheca, 2015.
 9. FIR. „Lettres roumaines”, *Revue Universelle Internationale*, nr. 4 din 15 mai (p.123-126).
 10. FONDANE, Benjamin, « Roumanie. Point de vue et sélection d'un écrivain heureux d'être partial », in : *Le Journal des Poètes* (Bruxelles), II, mars 1932, (3-4).
 11. LIU et alii, *Bibliografia Mihai Eminescu I, Opera: 1866-1970*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976.
 12. MAVRODIN, Irina, 1981, *Modernii, precursori ai clasicilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981.
 13. MAVRODIN, Irina, *Despre traducere – literal și în toate sensurile*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2006.
 14. MAVRODIN, Irina, *Partea și întregul, Eseuri sau Obsesii fragmentare*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 2009.
 15. MAVRODIN, Irina, *Echiquier – essais de poétique/poétique*, Editura Timpul, Iași, 2012.
 16. MESCHONNIC, Henri, « Henri Mechonnic sur la poétique du traduire » – Entretien réalisé par Muguraș Constantinescu, in *Atelier de traduction*, n°3, Editura Universității din Suceava, Suceava, 2005.
 17. ROGIN, Theodor, « Opera lui Mihai Eminescu tradusă în franceză », *Contemporanul. Ideea europeană*, 2000, nr. 2, 13 ian., p. 6-7, <https://biblacad.ro/philoBibliographica.html> consultat pe 12.12.2016.

Corpus

1. 1884, EMINESCO, M, *L'Astre de Vénus* in *Revue Universelle Internationale* numărul 6 din 15 iunie, 1884 (p. 186-189) trad. Fir.
2. 1890, EMINESCO, Mihail, *Bel-Enfant de la larme*, in *Rhapsodies roumaines*, tirage à part du *Semeur*, Revue littéraire et artistique; Lausanne, Imprimerie A. Borgeaud, 1890, 71 p.
3. 1894, EMINESCO, Mihail, *Bel-Enfant de la larme*, in *Sept contes roumains*, 1894, pp.1-60, URL : <https://archive.org/stream/septcontesrouma00bachgoog#page/n1/mode/2up>, pagini consultate pe 11. 07. 2017.
4. 1892, EMINESCO, Mihail, *Quelques poésies de Michail Eminesco*, avec une notice biographique par Alexandre Vlahoutsas, trad.

- Marguerite Miller-Verghy, Genève, Ch. Eggiman & Co., éditeurs; Paris, Librairie Fischbacher, 1892, 120 p.
5. 1901, 1910, EMINESCU, Mihail, *Poésies*, trad. par Marguerite Miller-Verghy, București.
 6. 1911, EMINESCU, Mihai, *Quelques poésies de Mihail Eminesco*, traduites en français par Al. Gr. Soutzo, deuxième édition, Jassy, imprimerie H. Goldner, 1911.
 7. 1919, EMINESCU in *Écrivains roumains: Morceaux choisis*, traduction et notices de IPCAR, Réa; avant-propos de Melle Vacaresco, Hélène. Paris, La Renaissance du Livre, 1919.
 8. 1920, EMINESCU in JORGA, Nicolae, GORCEIX, Septime, *Anthologie de la littérature roumaine: des origines au XX-e siècle*, Paris, Delagrave, 1920.
 9. 1931, EMINESCU, Mihai, *Poèmes*, trad. Pierre Nicolesco, București, Universul, 1931.
 10. 1934, EMINESCU, Mihai, *Poèmes choisis*, trad. L. Barral, Paris, Gabalda, 1934.
 11. 1938, EMINESCU, Mihail, *Poésies*, trad. par Marguerite Miller-Verghy, București, Cartea Românească, 1938.
 12. 1943, EMINESCU, Mihail, *Hypérion*, texte français de Paul Lahovary, Bucarest, Luceafărul, 1943.
 13. 1945, EMINESCU, Mihail, *Poésies*, trad. S. Pavès, București, Tipografia « Bucovina », I. E. Torouțiu, 1945.
 14. 1958, EMINESCU, Mihail, *Quatre poèmes*, traduits et présentés par Hubert Juin, Paris, Éditions Hautefeuille, 1958.
 15. 1968, EMINESCU in BOSQUET, Alain, éditeur, *Anthologie de la Poésie Roumaine*, Paris, Seuil, 1968.
 16. 1974, EMINESCU, Mihai, *Poésies – Poezii*, traduction et avant-propos par Veturia Drăgănescu-Vericeanu, préface par Zoe Dumitrescu-Bușulenga, București, Minerva, 1974.
 17. 1979, EMINESCU, Mihai, *Retrouvailles*, trad. Georges Barthouil et Ilinca Barthouil-Ionesco, [Bucarest], I. Creangă ; [Orange], Grandir, 1979.
 18. 1981, EMINESCU in MACOVESCU, George, (dir.) *Anthologie de la poésie roumaine*, Paris, Nagel, 1981.
 19. 1984, EMINESCU, Mihai, *Luceafărul - Lucifer - Vesper - Der Abendstern - Luciafărul - Hyperion - L'astro - Az Estesillag - O astro da Tarde*, trad.: Corneliu M. Popescu (engl.), Mihail Bantaș (fr.),

- Günther Deike (germ.), îngrijirea ediției: Vasile Vlad, București, Cartea Românească, 1984.
20. 1985, EMINESCU, Mihai, *Poésies*, selecție, trad. și prefață Paul Miclău, București, Minerva, 1985.
 21. 1987, 2004, EMINESCU, Mihai, *Poésies/Poezii*, présentation, traduction de Jean-Louis Courriol, București, Cartea Românească, 1987 (Pitești, Paralela 45, 2004).
 22. 1989, EMINESCU, Mihai, in APOSTOIU, George (éd.), *Rayonnement d'un génie, anthologie critique et poétique Mihai Eminescu*, Bucarest, Minerva, 1989.
 23. 1989, EMINESCU, Mihai, *Poésies* de Mihail Eminescu, trad. Michel Stériade, Condé-sur-l'Escaut, Éd. Héméra, Belgique, 1989.
 24. 1989, EMINESCU, Mihai, *Poésies*, préface et version française par Paul Miclău, București, Minerva, 1989.
 25. 1992, EMINESCU, Mihai, *Le pauvre Dionis*, trad. Michel Wattremez, Arles, Actes sud, 1992.
 26. 1994, EMINESCU, Mihai, *Poésies – Poezii*, trad. de Elisabeta Isanos, București, Libra, 1994.
 27. 1994, EMINESCU, *Elegii și sonete - Élégies et sonnets*, traducere în limba franceză de Emanoil Marcu, Iași, Junimea, 1994.
 28. 1994, EMINESCU, Mihai, *Trente poèmes*, trad. Annie Bentoïu, Vevey, Éd. de l'Aire, Suisse, 1994.
 29. 1996, EMINESCU, Mihai, *Retrouvailles*, trad. par Paula Romanescu, Timișoara, Helicon, 1996.
 30. 1998, EMINESCU, Mihai, *Poezii – Poésies*, traduites du roumain par Dan Solomon, București, Univers, 1998.
 31. 1999, EMINESCU, Mihai, *Poèmes choisis*, édition bilingue, traductions par: Annie Bentoïu, Alain Bosquet, Jean-Louis Courriol, Veturia Drăgănescu-Vericeanu, Elisabeta Isanos, Emanoil Marcu, Paul Miclău, Paula Romanescu, Michel Stériade, D. I. Suchianu, Michel Wattremez, préface par Edgar Papu, sélection des poèmes: Ion Acsan, Bucarest, Editions „Suflet și grai”, 1999.
 32. 1999, EMINESCU, Mihai, *Poezii/Poésies*, trad. Paul Miclău, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1999.
 33. 1999, EMINESCU, Mihai, *Poezii/Poésies*, traducere de Maria Vodă Căpușan și Ariadna Combes, Cluj, Casa Cărții de știință, 1999.
 34. 2000, EMINESCU, Mihai, *Lumină de lună. Poeme/ Lumière de lune. Poèmes*. Versiune în limba franceză de Theodor Cazaban. Text paralel. București, Edit. „Jurnalul literar”, 2000, 112 p. (Poesis, 9).

35. 2001, EMINESCU, Mihai, *Poésies / Poezii: comment lire Eminescu en français*, trad. Miron Kiropol, București, Albatros, 2001.
36. 2001, EMINESCU, Mihai, *Sonete/ Sonnets*. Traducere din română de Constantin Frosin. Text paralel. București, Edit. Eminescu, 2001.
37. 2002, EMINESCU, Mihai, *Poèmes posthumes, suivi de Fragmentarium*, trad. Michel Wattremez, Lille (15 rue de Roubaix): Wattremez.com, 2002.
38. 2004, EMINESCU, Mihai, *Mélancolie*, 22 poèmes dits par Pierre Lamy; trad. du roumain par Paul Miclău (1-21) et Georges Astalos (22), Édition bilingue, Bucarest, Casa Radio, 2004.

ELISABETA ISANOS, TRADUCĂTOARE A LUI EMINESCU. SCHIȚĂ DE PORTRET

Doina Cernica

Résumé :

L'article dresse un portrait attentif et subjectif de l'une des traductrices en français de la poésie d'Eminescu, Elisabeta Isanos, écrivaine et fille d'écrivains.

Mots-clefs : *Elisabeta Isanos, français, traduction, portrait de traducteur*

Scriitorul Eusebiu Camilar s-a născut în 1910 în satul Udești, care atunci aparținea de Ducatul Bucovinei din Austro-Ungaria, astăzi așezare a României în județul Suceava. A murit în 1965 la București. Poeta Magda Isanos s-a născut în 1916 la Iași și a murit în anul 1944 la București. Unicul lor copil, Elisabeta Isanos, s-a născut în București la 8 iulie 1941 și a murit în București la 11 ianuarie 2018.

„Poetă excepțională, cu mare influență asupra întregii poezii feminine de după război” (Nicolae Manolescu), Magda Isanos a fost o mare absență și o prezență invocată, reconstituită, simțită în viața Elisabetei Isanos, care i-a dedicat cartea „În căutarea Magdei Isanos” și a îngrijit ediții ale scrierilor sale. Cu delicatețe, cu atenție, cu dragoste și respect a procedat la fel și cu tatăl său, tălmăcitor și povestitor de primă mărime al Bucovinei. Magda Isanos și Eusebiu Camilar au alcătuit unul din marile (și rarele) cupluri ale iubirii din literatura română, iar fiica lor, poetă și prozatoare, Elisabeta Isanos, a făcut tot ce putea să facă pentru posteritatea părinților scriitori.

Dar Elisabeta Isanos, absolventă în 1965 a Universității București, cu specialitatea Limba și Literatura Franceză, a fost și o rafinată traducătoare. Și în această ipostază s-a gândit la ambii părinți, i-a adus în lumina privirii cititorilor. Pentru Eusebiu Camilar s-a implicat în promovarea tălmăcirilor sale. Am în vedere în primul rând colecția *1001 de nopți. Basme arabe istorisite de Eusebiu Camilar* de la Editura Lucman

București. I-a studiat cu interes, cu atenție, preferințele, care de regulă au mers spre nume mari, spre cunoscute lucrări din literatura universală. În această privință, rămâne reper studiul *Eusebiu Camilar și cultura orientală*, transpus de Elisabeta Isanos și în franceză, cu referiri la tălmăcirile din Omar Khayyam, Saadi, Firdoussi, la cele din poezia chineză clasică – Du-Fu, Li-Tai-Pe, Su Tung-Po, la transpunerea, prima transpunere integrală, în limba română, a dramei sanscrite *Sakuntala* de Kalidassa. Poet, povestitor înzestrat, Eusebiu Camilar tratează aceste tălmăciri cu o implicare personală, care le explică într-o măsură importantă frumusețea, succesul lor la cititorii români. Astfel, istoricul literar Constantin Călin, exeget al lui Eusebiu Camilar, își amintea că în vremea studenției sale „Pavilionul de porțelan” al lui Li-Tai-Pe le însoțea întâlnirile cu persistența cu care era fredonat un cântec devenit șlagăr, ținându-i minte și după decenii versurile: „Pavilionul verde, înalt, de porțelan/ Lucea superb, departe, pe lacul diafan,/ Ducea până la dânsul un pod ușor de jad,/ Întins ca blana moale a tigrului vărgat.// Acolo, în tăcere în nopțile târzii,/ Ședeau câțiva prietenii în mantii aurii, /Tăcuți ședeau acolo prietenii acești;/ Din când în când, pe gânduri, sorbeau adânc din cești.// Grăiau încet. Arare. Cu gura ca de lut,/ Să nu trezească noaptea cu glasul lor scăzut./ Tăceau apoi, pe gânduri prietenii acești./ Se înclinau spre masă, când beau adânc din cești...” Iar farmecul acestor traduceri, uneori aproape recreații Eusebiu Camilar, s-a dovedit durabil, de vreme ce, de pildă, volumul care reunea *Tristele* și *Ponticele* lui Ovidiu sub titlul *Epistole din exil*, apărut în BPT în 1966, după moartea scriitorului, a fost carte de căpătâi a promoției mele, profil umanist.

Am insistat asupra acestui studiu și pentru că, traducătoare, Elisabeta Isanos ne apare ca foarte interesată de calea traducerii pentru care optase tatăl ei, și fiindcă își exprimă o convingere de care trebuie ținut seama atunci când vorbim de propriile traduceri: „Detaliile, spune Elisabeta Isanos, referindu-se la tălmăcirea *Sakuntalei*, ca și în cazul poetului persan Firdoussi, au forța de a-l apropia de poetul a cărui operă o transpunea în românește. Un poet adevărat nu poate proceda altfel, deoarece știe că, în poezie, în literatura ca artă în general, primează armonia, că adevărul artei este frumosul, și cea mai mare trădare față de autor ar fi o versiune rece, «urâtă», care nu «sună» bine. Desigur, traducерile literale au importanța lor, mai ales pentru specialiști. Însă cititorul obișnuit, marele public nu va înțelege niciodată, citind o traducere literală, de ce un poet din altă limbă este atât de mare și universal răspândit. Pentru a-l face să înțeleagă frumusețea, e nevoie de un alt poet, care să-i

găsească echivalențe în limba română. Kalidassa, ca și alții, a găsit în Eusebiu Camilar un asemenea traducător”.

De un asemenea traducător în limba franceză a avut parte și marea poetă Magda Isanos, pentru că, în ipostaza de traducător, Elisabeta Isanos și-a asumat două mari, două uriașe provocări, transpunerea în limba franceză a poeziei mamei sale și a lui Eminescu. Nu a fost prolifică, în această privință, asemenea tatălui – a mai publicat în franceză doar două cărți de Carolina Ilica, în antologii câteva poeme de Elena Farago, câteva poezii de Lucia Olaru Nenati și o poveste de Doina Cernica, în reviste, exceptând desigur propriile cărți, propriile poezii -, dar cred că a acordat tălmăcirii tot atâta timp cât Eusebiu Camilar (care, de exemplu, a lucrat peste zece ani la cele *1001 nopți*), dacă nu și mai mult. Doar că dacă putem spune că în traducere la Eusebiu Camilar a prevalat „orizontală”, la Elisabeta Isanos primordială a fost „verticală”, pentru că, deși și în propria activitate de traducător a fost sinceră în convingerea că esențiale sunt redarea frumuseții și spiritul creației, nu și-a permis niciodată libertatea pe care i-a înțeles-o și i-a acceptat-o lui Eusebiu Camilar. Explicația ține parțial și de faptul că era o atât de bună cunosătoare a limbii franceze, încât uneori te întrebi dacă originalul unui poem sau al unei tablete de Elisabeta Isanos nu a fost conceput, așternut pe hârtie în limba franceză. Sau dacă nu a concrescut cumva în amândouă limbile, îndeosebi cele ale anilor din urmă, ca ultimul pe care mi l-a dăruit, *Poeme din Ombria*, apărut la începutul anului 2017. Și ține în cea mai mare măsură de firea traducătoarei, de o perseverență, aproape o îndârjire la fel de mare ca și înzestrarea pentru scris, ca și talentul cu care a fost hărăzită. Felul în care a mers pe urmele părinților ca să-i cunoască, așa cum viața aieva nu i-a permis, și s-a întors pe urmele lor, ca să se cunoască, să se înțeleagă atât de bine cât poate un om prin raportarea la părinți, este o dovadă a acestui fel de a fi în care abandonul, renunțarea sunt excluse.

Dar iată, pentru că vorbim despre traducerile din Eminescu, opinia Elisabetei Isanos într-un interviu pe care mi l-a acordat în ianuarie 2013: „La ideea de a traduce din poeziile lui Eminescu am ajuns dintr-un elan, în multe privințe inexplicabil și, ca orice entuziasm, cu o doză inițială de absurd. La baza acestei porniri a stat o frază citită nu mai știu în ce ziar, pe la începutul anilor '90, în care unii specialiști afirmău că poeziile lui Eminescu sunt intraductibile. Atunci s-a declanșat în mine ceva, un fel de revoltă: dacă vocea celui mai mare și mai pur poet al nostru nu poate fi auzită, atunci nu ne mai rămâne nicio speranță de a fi ascultați! Deci, oricât de greu ar fi, trebuie tradus! După mai bine de douăzeci de ani, am ajuns

la concluzia că intuiția mea de-atunci era corectă: Eminescu nu e imposibil de tradus, însă foarte dificil, deoarece la el sensul metaforic, aura poetică se îmbină cu melodia unică a versului, și nu pot fi separate fără a distruge totul. Dacă există, poate, poeți ale căror texte pot fi traduse în vers liber fără prea mare pierdere, la Eminescu acest lucru e imposibil, o traducere în proză poetică ar da cu totul altceva, deci ar rămâne o încercare zadarnică. Desigur, sunt greu de găsit în altă limbă echivalențe sonore ale armoniilor eminesciene, cu atât mai dificil se dovedește acest lucru la traducerea în limba franceză, date fiind diferențele de accent și tonalitate, în limba română domină accentul trohaic (prima silabă accentuată), franceza este iambică... Mai intervin apoi diferențele de sintaxă, în franceză așezarea cuvintelor în frază este mai rigidă, în română mai laxă, uneori ai impresia că fraza românească trebuie «întoarsă pe dos» din punct de vedere structural, pentru a corespunde tiparului francez. În fine, cuvintele din cele două limbi nu au întotdeauna aceeași aură poetică, deci e greu să-l faci pe cel care nu știe românește să înțeleagă de ce nouă ne sună frumos ceea ce pentru el este o vorbă banală. Mai intervin, de asemenea, sinonimiile, aluziile cuprinse în însuși sensul cuvântului etc. Exemple ar fi o mulțime: «plopii fără soț», «m-or troieni cu drag/aduceri aminte», «atât de fragedă», expresie a cărei traducere pare simplă la prima vedere și totuși... Sau cum să spui în franceză acel delicat «de ce nu-mi vii?». Nu mai vorbesc de dificultățile evidente ale traducerii unor termeni care nu au corespondent în franceză, cum ar fi, de pildă, «cumpăna de la fântână» și «toaca», fără de care toată atmosfera din «Sara pe deal» este văduvită de farmecul ei. Cu toate astea, nu trebuie să renunțăm la proiectul acesta, la ideea de a-l face pe Eminescu inteligibil străinilor în toată splendoarea lui. Nu e o muncă pentru un singur om, ci pentru generații întregi. În ceea ce mă privește, cred că am reușit să traduc acceptabil câteva poezii («Rugăciunea unui Dac», «Răsai asupra mea...», «Sara pe deal», «Scrisorile», și altele), iar pentru încercările nereușite îmi cer scuze față de memoria lui”.

Elisabeta Isanos a publicat două volume bilingve Eminescu la Editura Libra, București, în 1993, și în 1994, acesta din urmă încununat cu Premiul pentru traducere la Salonul Național de Carte și Publicație Culturală de la Cluj din mai 1994. De asemenea, consider că putem vedea în invitația participării la CD-ul cu recitarea „Scrisorilor” eminesciene de către principele Radu o formă de apreciere la fel de înaltă ca și premiul primit la Salonul clujean.

Dar iată și celelalte traduceri din Eminescu:

- Mihai Eminescu, „*Rugăciunea unui dac*”/”*La Prière d’un Dace*”, în *La Langue Française au risque des cultures. Actes du Congrès*, Éditions Échanges Internationaux, Paris, 1995;

- Mihai Eminescu, „*Freamăt de codru*”/”*Friselis du bois*”, în *La Forêt. Anthologie poétique*, Éditions Du Chêne, Paris, 1997;

- Mihai Eminescu, „*Poezii*”, în *Poeme alese/Poèmes choisis*, Editura Grai și Suflet-Cultura națională, București, 1999;

- Mihai Eminescu, „*La steaua*”/”*Vers l’Étoile*”, două versiuni, în antologia *La steaua, în limbile lumii*, Kiev, Editura Naukovii Svit, 2003;

- Mihai Eminescu, „*Venere și Madonă/Vénus et Madone*”, în *Antologia Festivalului Internațional „Noptile de poezie de la Curtea de Argeș”*, Editura Academiei Internaționale Orient-Occident, 2005.

Căroră li se adaugă CD-urile:

Les cinq Épîtres de Mihai Eminescu, récitées par Radu Prince de Hohenzollern-Veringen, Fondation Culturelle Roumaine-Electrecord;

Mihai Eminescu, viața și opera poetului, plurilingv (cu traducerea în franceză a unor poeme), Libra Cultural Fondation, 2000.

Schița noastră de portret se încheie aici, dar nu și datoria față de admirația pe care i-am purtat-o acestei mari doamne a literaturii române, față de prietenia cu care ne-a onorat Elisabeta Isanos, pe care am reprezentat-o, ale cărei cărți le-am prezentat la mai multe ediții ale festivalului literar de la Udești, județul Suceava, festival care o vreme a purtat numele părinților săi și la care organizatorii finanțatori au renunțat din motive obscure, scufundând manifestarea în anonimatul zecilor asemenea, adică nesuținute din titlu de cinstirea memoriei unor personalități ale scrisului de talia poetei Magda Isanos și a povestitorului și talmăcitorului care a fost Eusebiu Camilar. Din fericire, postumitatea lor și deopotrivă a Elisabetei Isanos se află în ceva mai presus decât festivalul de la Udești. În ceea ce Elisabeta Isanos numea „ochii cititori”, o sintagmă care în memoria mea îi aparține. Ochii noștri cititori și ai celor care vin după noi, într-o lume care, sper, sperăm, va fi în continuare înnobilită de carte.

ISTORIA POEZIEI LUI EMINESCU ÎN EXIL ȘI DIASPORA¹

Mihaela Toader

Abstract:

The story of „Eminescu's exile” in the German space in Freiburg was born from the hopes and beliefs of Romanians who left Romania during or after the Second World War, as a result of the installation of communism in the country. The exile of the Romanians presupposed, on the one hand, the longing and attachment of some Romanians to the Romanian political and democratic values until the establishment of the political regime in 1945 and, on the other hand, their interest and vocation for preserving the Romanian cultural heritage. In exile, longing for the country he was associated with the longing for Eminescu and with the thirst to read, there, far away, among foreigners and not always hospitable places, his poems, such as those censored by the regime, such as: „Doina” and „Prayer”.

Keywords: Mihai Eminescu, exile, diaspora, longing for the country, poetry

Fie că vorbim de iubitori de poezie, care îl admiră în mod sincer și meritoriu, fie că vorbim de bunici care își mai amintesc cu blândețe și căldură de „Somnoroase păsărele” sau de profesori care încă mai descoperă ceva din conservatorismul original eminescian, prea puțini știu despre inima lui Eminescu care, încă, bate la Biblioteca Română din Freiburg.

Povestea „exilului lui Eminescu” în spațiul german la Freiburg s-a născut din speranțele și credințele românilor plecați din România în timpul sau după al Doilea Război Mondial, ca urmare a instalării

¹ Unele pasaje din acest articol au făcut obiectul unui publicații anterioare, în cadrul unui interviu al autoarei cu Simona Preda, publicat în revista *Timpul*, 12 iunie 2017: <http://revistatimpul.ro/view-article/3235>.

comunismului în țară. Exilul românilor a presupus, pe de o parte, năzuința și atașamentul acestora față de valorile politice și democratice românești până la instaurarea regimului politic din 1945 și, pe de altă parte, interesul și vocația lor pentru păstrarea patrimoniului cultural românesc.

De fapt, am putea spune că exilul românesc a întreținut ideea unei Româнії alternative democratice în străinătate. În bună parte, multe dintre memoriile și relatările celor plecați din țară oferă imaginea unui exil care și-a asumat responsabilitatea de a fi „*continuatorul valorilor și libertăților democratice românești în Occident, concomitent cu delegitimarea regimului comunist*”.

Printre românii care au ales calea exilului se numără: Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Mircea Carp, Noël Bernard, Preda Bunesco, Emil Georgescu, Radu Câmpeanu, Dinu Zamfirescu, Nicolae Penescu, Emil Ghilezan, generalul Nicolae Rădescu, Mihai Korne, Sanda Stolojan, Emil Hurezeanu, Neagu Djuvara, Vlad Georgescu, Leonid Mămăligă, Dumitru Țepeneag, Ioan Ioanid, Nicolae Stroescu-Stănișoară și mulți alții.

Fondatorii instituției de cultură de la Freiburg² și-au dorit ca Biblioteca „să nu rămână o simplă bibliotecă de împrumut, ci să reprezinte o bază materială a unui însemnat for de spiritualitate și cultură românească³”.

Dintre personalitățile înalte, ce se regăsesc pe rafturile bibliotecii, întâlnim un personaj a cărui autoritate umană și morală îl recomandă în egală măsură cu valoarea sa intelectuală creatoare, Mihai Eminescu, un cunoscut filogerman, ce rămâne peste veacuri un model uman și intelectual pentru societatea românească care încearcă să-și definească chipul.

² Biblioteca Română din Freiburg a desfășurat, de la începutul înființării sale, o activitate complexă ce se reflectă în colecționarea de cărți românești și străine, albume de artă, fotografii sau reproduceri fotografice, mărci poștale românești, discuri cu muzică populară românească sau străină, lucrări literare și studii inedite sau extrase din lucrări românești originale, conferințe și texte integrale fotocopyate ș.a. Personalități precum Mircea Eliade, Emil Cioran, George Racoveanu, Aron Cotruș, Vintilă Horia, Vasile Posteucă, Nicolae I. Herescu, Alexandru Busuioceanu, Emil Turdeanu, Pamfil Șeicaru, ca și, cu reeditări, Mihai Eminescu, Alecu Russo, Ion L. Caragiale, Vasile Alecsandri, Alexandru Xenopol, figurează printre autorii ale căror cărți puteau fi procurate prin intermediul Bibliotecii.

³ R. Apostol, *Biblioteca și Institutul Român de Cercetări din Freiburg* (Istoric), în „Buletinul Bibliotecii Române”, Vol. (IX) – Serie nouă – 1975/1976, Freiburg (Germania) – 1976, p. 595.

Ediție de pribegie – poezii de Mihai Eminescu

O dată cu înființarea Bibliotecii de la Freiburg, apar și primele scrisori de la românii din exil, aflați în diferite colțuri ale lumii, care nu doar salutau organizarea instituției de cultură românească⁴ ci își exprimau interesul pentru poezia lui Mihai Eminescu, sugerându-i directorului, Virgil Mihăilescu, să nu îl uite pe marele poet. Dintre multele scrisori primite la Bibliotecă, una i-a impresionat în mod deosebit atât pe Virgil Mihăilescu cât și pe ceilalți români care lucrau voluntar la menținerea casei de cultură românească de la Freiburg.

Poveștile sau legendele despre comunitatea românilor din orașul Freiburg au fost cunoscute de autoritățile germane și intelectualii vremii, care au fost interesați să se organizeze în cercuri literare și să citească poeziile lui Eminescu în limbile română și germană. Activitatea culturală de la biblioteca românească a devenit, în timp, foarte cunoscută în tot Occidentul Liber.

Scrisoarea, care a mișcat inimile tuturor românilor din exil, venea din îndepărtata Australie, de la un tânăr student care i s-a adresat lui Virgil Mihăilescu. Directorul Bibliotecii Române din Freiburg, Mihăilescu, relatează într-un interviu despre acel moment, considerat important pentru refugiații români: *„un student român emigrat în Australia și care lucra la ferma unui scoțian în pustiul acestui continent, ne-a scris printre lacrimi căzute pe foaia de hârtie, rugându-ne să-i trimitem scris de mână sau la mașina de scris, câteva poezii de Eminescu, ca să-și aline dorul și setea de slovă românească, care-l chinuiau. Cum nu era singurul simptom al acestei dureri, ne-am hotărât, cu orice preț, să începem cu publicarea unor reproduceri de texte din literatura noastră care răspundeau acestor nevoi sufletești. Scrisoarea sa a fost urmată de altele care invocau dorul de țară și*

⁴ Nu a existat un tipar lingvistic la Biblioteca Română din Freiburg, însă, este cert, au fost încercări de distrugere sistematică a culturii române de către regimul totalitar instaurat în România ce a pus în mișcare întregul mecanism al spiritualității românești de peste hotare. În acest sens, grăitoare sunt documentele istorice de la Freiburg, din Germania, care menționează înființarea Bibliotecii Române la 1 mai 1949 din inițiativa lui Virgil Mihăilescu și a unui grup de exilați în scopul facilitării accesului la cărți, reviste și documente culturale românești, atât pentru românii din exil, cât și pentru străinii care doreau să cunoască România. Aceasta se întâmpla, potrivit lui Florin Manolescu, *„într-un moment în care oficialitățile din R.P.R. distrugau tot ce contravenea intereselor noului regim de la București”*, nefast sincronism reliefat inclusiv de Matei Cazacu și Dan Ottiger-Dumitrescu în articolul *„Biblioteca Română din Freiburg la cea de a 65-a aniversare,”* prin bogate referințe la epurările de carte intervenite după semnarea Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944, al căror punct terminus a fost reprezentat de editarea cărții *Publicații interzise până la 1 mai 1948* (circa 8000 titluri) sub egida Ministerului Artelor și Informațiilor. S-a încercat, astfel, din toate punctele de vedere, să se făurească propriul univers cultural de acasă, fapt ce a condus la valorificarea literaturii române în lumea Occidentului Liber, și în special a poeziei lui Mihai Eminescu.

dorința de a citi poeziile lui Eminescu, fapt ce i-a determinat pe cei de la Freiburg, deși lipsiți de orice mijloace materiale, să editeze volumul „ediție de pribegie”⁵.

Foto: Virgil Mihăilescu, inițiatorul și directorul Bibliotecii Române din Freiburg

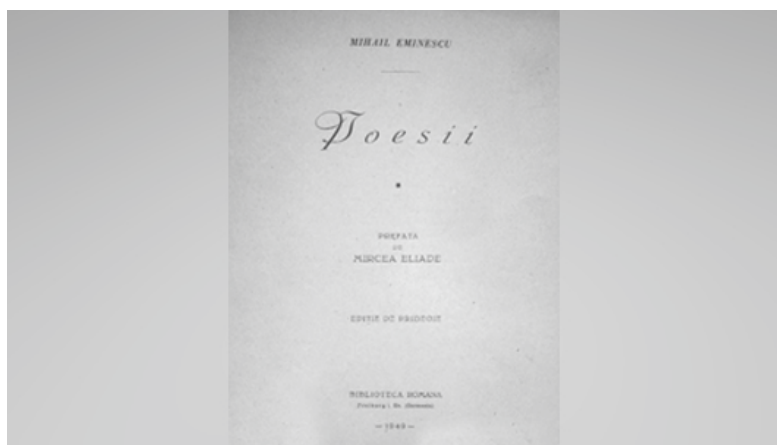

Foto: Ediție de pribegie – 28 de poezii de Mihai Eminescu

⁵ Relatarea directorului Bibliotecii Române din Freiburg, Virgil Mihăilescu, se găsește într-un amplu interviu acordat lui Octavian Vuia. În dialogul cu Octavian Vuia, Mihăilescu povestește despre studentul din Australia și despre multe alte scrisori de la românii din exil care doreau să citească poeziile de Mihai Eminescu. Interviul se găsește în manuscris la Biblioteca Română din Freiburg la *Fondul Documentar*, 1987.

Ca atare, Biblioteca Română din Freiburg își inaugurează „activitatea editorială publicând 28 de poezii selectate din opera lui Mihai Eminescu, începând cu *Doina* și terminând cu *Rugăciune*”⁶. Ediția de pribegie, din 1949, așa cum s-a numit volumul de poezii de Mihai Eminescu, a apărut în 500 de exemplare⁷ și conținea o prefață semnată de Mircea Eliade.

Mircea Eliade considera acest prim volum apărut în pribegie „*un model suprem al voinței, stăruinței și continuității românești în exil*”⁸. Cronicile vremii vorbesc despre un adevărat entuziasm în legătură cu acest eveniment editorial care a marcat atât activitatea Bibliotecii, cât și a multora dintre intelectualii remarcabili ai exilului românesc. Au fost create, în străinătate, zilele culturii române (cum ar fi cea din 1956, *Săptămâna culturală românească*, organizată de către comunitatea românilor din Freiburg și Biblioteca Română), având în prim plan poezia și personalitatea lui Mihai Eminescu.

Cu această ocazie festivă a culturii române, Principesa Luise zu Wied, nepoata reginei Elisabeta (Carmen Silva) a României a trimis pentru expoziție costumul muscelan al reginei Carmen Silva a României, precum și alte obiecte ale mătușii sale care se păstrau în castelul Neu Wied. După închiderea expoziției și a evenimentului cultural, Principesa Luise zu Wied a donat Bibliotecii Române din Freiburg, în semn de prețuire și recunoștință pentru românii din exil, costumul muscelan, precum și manuscrisul poeziei „*Criticilor mei*”, de Mihai Eminescu⁹. Acestea, precum și alte obiecte tradiționale care fac parte din patrimoniul nostru cultural, sunt păstrate și astăzi ca o mărturie vie a tuturor românilor din exil și diaspora.

În exil, dorul de țară a fost asociat cu dorul de Eminescu

Poeziile „*Doina*” și „*Rugăciune*” au fost interzise în România comunistă și acesta a fost unul din motivele reeditării lor într-un volum denumit *Ediție de pribegie*. În exil, dorul de țară a fost asociat cu dorul de Eminescu și cu setea de a citi, acolo, departe, printre străini și locuri nu întotdeauna ospitaliere, poeziile sale, precum cele cenzurate de regim pe care tocmai le-am amintit. Uneori, dorul de țară se confunda cu dorul

⁶ R. Apostol, *op. cit.*, p. 593.

⁷ *Ibid.*, p. 594.

⁸ *Ibid.*, p. 665.

⁹ Manuscrisul „*Criticilor mei*” a fost publicat în *Buletinul Bibliotecii Române – Studii și documente românești*, Vol. III, 1955/1956, Freiburg i. Br. Germania, pp. 246-248.

pământului, cu dorul de a „doini” și nimeni nu transpusesese în cuvinte mai bine ca Eminescu fiorul singularității românești: cântecul doinei.

Viziunea față de Mihai Eminescu a fost oarecum aparte, întrucât acesta a fost considerat în exil un model uman și intelectual cu care orice comunitate românească încerca să își definească chipul. Eminescu s-a singularizat din start, a coagulat altfel energiile și de-a lungul timpului o bună parte dintre poeziile sale au fost reeditate în străinătate.

Dacă ar mai trăi, probabil, Mihai Eminescu ne-ar spune din nou că „Ținta noastră a fost totdeauna conservarea elementului național și ocrotirea acestui element contra concurenței excesive și a propriei lui neprevederi”¹⁰ și ne-ar reaminti nouă, românilor, că: „Viitorul și trecutul/Sunt a filei două fețe („Glossă”, Mihai Eminescu).

Fără a se înțelege sau interpreta greșit, elementul național românesc a fost reperul identității românilor din exil, iar poetul Mihai Eminescu le-a mângâiat dorul pentru România și pentru cei dragi, rămași acasă.

¹⁰ *Timpul*, 6 decembrie 1881.

Mihai Eminescu a rămas un subiect care coalescează energiile de la distanță

Chipul eminescian din exil este mai puțin cunoscut publicului larg, care a nutrit dintotdeauna sentimente de admirație și dragoste pentru poetul național. Valorile culturii române, și în special opera lui Eminescu, nu au fost uitate, indiferent de vitregiile și vicisitudinile care au frământat istoria.

Astăzi, la 30 de ani de la revoluție, asistăm la o „conștiință a românilor de pretutindeni” care marchează un alt început istoric care își caută, parcă, valorile pierdute în spațiul lumii europene, și nu numai. Legăturile cu România sunt strâns legate de nevoia prosperității și menținerea valorilor democratice în țară. Este, cert, un lucru meritoriu, însă, pe de altă parte, asistăm nu de puține ori la un puternic resentiment național, uitându-se că tocmai unitatea culturii românești europene a fost puternic înrădăcinată în Europa de personalități marcante ale exilului românesc. De pildă, George Ciorănescu a fost unul dintre promotorii și continuatorii ideii de construcție europeană. Acesta a subliniat la fiecare conferință organizată în spiritul Uniunii Europene că exilații au fost de fiecare dată alături de occidentali pe parcursul „bătăliei Europei”¹¹, singura doctrină care îi putea salva de la sovietizare fiind ideea europeană și menținerea culturii române¹² – ceea ce au și făcut românii, mai ales, prin publicarea în *ediție de pribegie* a poeziilor lui Eminescu.

Eminescu în exil versus diasporă

Cele două fenomene, *exilul* și *diaspora*, distincte prin natura și cauzele lor, prin mecanismele și consecințele diferite care se produc în anumite circumstanțe istorice, ar trebui să fie cunoscute și înțelese de tineri. Caracterul antagonic al proceselor istorice ce au determinat cele două fenomene – pe de o parte instaurarea unui regim totalitar, pe de altă parte democratizarea, deschiderea după evenimentele din decembrie 1989 – se constituie într-o temă de mare interes.

Mihai Eminescu a rămas un subiect care coalescează energiile de la distanță, deoarece se continuă valorificarea operei și a personalității culturale eminesciene în rândul comunităților românești din străinătate, iar exemplul laudabil îl întâlnim la Viena sau Montréal. Acestea sunt doar câteva exemple din multe altele. Românii care au plecat după anii '90

¹¹ *Cuvântul în exil*, Freising, an I, nr.1, iunie 1962, p. 3.

¹² George Ciorănescu, *Europa Unită. De la idee la întemeiere*, Editura Paideia, 2004, p. 394.

continuă ceea ce au trăit și sperat românii din exil (înainte de 1989), și anume valorificarea culturii române și, implicit, a poeziei eminesciene.

Față de românii din exil, cei care au plecat din țară după evenimentele din decembrie 1989, continuă opera moștenirii culturale a celor dintâi și au ocazia să deschidă școli românești, să învețe despre poezia emineasciană și să cultive tinerele talente în spiritul tradițiilor românești peste hotare. Sunt mult mai liberi în a exprima și valorifica poezia lui Eminescu și resimt dorul românesc ca pe o constantă a culturii române.

Cât timp va exista un „exil” al românilor, va exista acolo și gândul către Eminescu

Gândul către Eminescu va dăinui mereu și împreună cu cei care au contribuit, prin eforturi nenumărate și susținute, la ascensiunea românilor pe vârfurile culturii universale și la conservarea culturii române în Occident.

Exilul a fost pentru români o adevărată operație pe viu care a afectat organicitatea poporului român, dar nu a reușit să-l dezbină. Astăzi valoarea unității în jurul unor idei sau în jurul unor valori este aproape pierdută. Poate este pierdută această substanță a diasporei românești deoarece românii nu au găsit un model de referință, un model de stăruință care să se întindă peste veacuri. Pentru ei, dar și pentru românii care urmează să plece în străinătate, este bine să amintim despre românii care și-au răscumpărat libertatea cu prețul exilului, menținând vie flacăra valorilor culturale românești.

*Foto: Expoziție de cărți
cu prilejul lansării „Ediției de pribegie”- Mihai Eminescu*

Revenind la poezia eminesciană despre dor, putem spune că ar putea fi un motiv suficient de introspecție colectivă pentru a găsi acele soluții prin care România să-și contureze un viitor în unitate, în echilibru, evitând decalajele între românii din țară și cei din afara granițelor. Exilul și apoi diaspora au o identitate proprie, dar și una comună, iar noile contexte politice și culturale au favorizat o dinamică pozitivă în acest sens.

Curentul rece al străinătății nu pare să producă importante modificări românilor aflați astăzi peste graniță, dacă ne gândim doar la sărbătorirea Zilei Culturii și implicit a poeziei lui Mihai Eminescu. Amprenta trecutului și a poeziei eminesciene a devenit, astăzi, o călăuză pentru spiritul românesc și pentru continuitatea culturii române dincolo de granițele convenționale ale României.

Bibliografie

Volume și articole

1. R. APOSTOL, „Biblioteca și Institutul Român de Cercetări din Freiburg (Istoric)”, în *Buletinul Bibliotecii Române*, Vol. (IX) – Serie nouă – 1975/1976, Freiburg (Germania), 1976.
2. George CIORĂNESCU, *Europa Unită. De la idee la întemeiere*, Editura Paideia, 2004.

Reviste și ziare

1. *Buletinul Bibliotecii Române – Studii și documente românești*, Vol. III, 1955/1956, Freiburg i. Br. Germania.
2. *Timpul*, 6 decembrie 1881.
3. *Cuvântul în exil*, Freising, an I, nr.1, iunie 1962.

Documente de arhivă

1. *Fond Documentar*, 1987, „Virgil Mihăilescu în dialog cu Octavian Vuia”, Biblioteca Română din Freiburg, Germania.

**STUDIU ȘI EMOTIE. EMINESCU ÎN VIZIUNEA
UNEI CURSANTE A LECTORATULUI
DE ROMÂNĂ DE LA CERNĂUȚI:
*EMINESCU NU ESTE EL DECÂT ÎN ROMÂNEȘTE***

Anzhela Petrash

CÂND AMINTIRILE...

Când amintirile-n trecut

Încearcă să mă cheme,

Pe drumul lung și cunoscut

Mai trec din vreme-n vreme.

Deasupra casei tale ies

Și azi aceleași stele,

Ce-au luminat atât de des

Înduioșării mele.

Și peste arbori răsfirați

Răsare blânda lună,

Ce ne găsea îmbrățișați

Șoptindu-ne-mpreună.

Lorsque les souvenirs au passé

se connectent,

Sur la longue route

Ou parfois je passe.

Au-dessus de ta maison

Comme aujourd'hui où les mêmes étoiles

Ont si souvent éclairé

Mes rêves.

Et sur les arbres épars

Où brille légère la lune

Regardant les étreintes

De nos chuchotements d'amants.

A noastre inimi își jurau	Nos cœurs s'engageaient
Credință pe toți vecii,	Pour toujours,
Când pe cărări se scuturau	Lorsque sur le sentier scintillaient
De floare liliecii.	Les fleurs du lilas.
Putut-au oare-atâta dor	Tant de désirs
În noapte să se stângă,	Dans la nuit se sont tus,
Când valurile de izvor	Quand les flots de la source
N-au încetat să plângă,	ne cessaient de pleurer,
Când luna trece prin stejari	Quand la lune traversait les chênes
Urmând mereu în cale-și,	Dans un long frisson,
Când ochii tăi, tot încă mari,	Quand tes yeux, grands ouverts,
Se uită dulci și galeși?	Doucement me captaient ?

(Traducere în limba franceză Jacky Lavauzelle)

„A vorbi despre poet este ca și cum ai striga într-o peșteră vastă” este remarca lui Tudor Arghezi despre Eminescu făcută într-o înregistrare păstrată în fonoteca radio¹ și preluată masiv pe rețelele sociale. „Fiind foarte român, Eminescu e universal”, mai adăuga poetul despre înaintașul său, continuând „cu părere de rău că lăcașul limbilor nu poate fi descuiat cu cheile străine”. „S-au făcut multe încercări onest didactice de transpunere a poetului, unele poate, se spune, mai izbutite; dar Eminescu nu este el decât în românește”.

¹ Cătălina Andreea Moisoiu, sursă electronică: <https://www.capital.ro/ziua-culturii-nationale-15-ianuarie-semnificatia-zilei-de-azi-pentru-romani-celebram-nasterea-marelui-mihai-eminescu.html>.

Mihai Eminescu este, în termenii lui Titu Maiorescu (*Eminescu și poeziile lui*), „un om al timpului modern, cultura lui individuală stă la nivelul culturii europene. Cu neobosita lui stăruință de a ceti, de a studia, de a cunoaște, el își înzestra fără preget memoria cu operele însemnate din literatura antică și modernă. Cunosător al filosofiei, în special a lui Platon, Kant și Schopenhauer, și nu mai puțin al credințelor religioase, mai ales al celei creștine și budiste”, înțelegerea sa despre om și lume i-a fost astfel profund modelată.

Eminescu este ceva mai mult decât un poet de geniu. Lipsit de o diplomă de doctor, el este eroul culturii române moderne. Cariera lui literară numără doar 17 ani. În prima etapă a creației sale a scris 43 de poezii din care nu a publicat decât 12. În timpul studiilor efectuate la Universitățile din Viena și Berlin, Eminescu scrie aproape 200 de pagini de poezie, din care publică o șesime. Din 316 pagini, scrise în timpul celei de-a treia etape, publică numai un sfert. În fine, în ultima fază, Eminescu scrie puțin mai mult de 200 de pagini de poezie și publică aproape jumătate.

Poeziile lui Eminescu sunt traduse și în limba ucraineană de către M. Rylskyi, V. Sosiura, V. Shvets și alții. În Bucovina sunt apreciate traducерile lui V. Kolodiy, inspirat de traducătorul bine cunoscut M. Liutyk.

LA BUCOVINA

N-oi uita vreodată, dulce Bucovină,
Geniu-ți romantic, munții în lumină,
Văile în flori,
Râuri resăltânde printre stânce nante,
Apele lucinde-n dalbe diamante
Peste câmpii-n zori.

Ale sorții mele plângeri și surâse,
Îngânate-n cânturi, îngânate-n vise
Tainic și ușor,
Toate-mi trec prin gându-mi, trec pe dinainte,
Inima mi-o fură și cu dulci cuvinte
Îmi șoptesc de dor.

...

Mână doru-i tainic colo, înspre tine,
Ochiul îmi sclipește, genele-mi sunt pline,
Inima mi-i grea;
Astfel totdeauna, când gândesc la tine,
Sufletul mi-apasă nouri de suspine,
Bucovina mea!

БУКОВИНІ

Вічно пам'ятатиму,
мила Буковино.
Я твою романтику:
гори і долини
В ніжному шептанні,
І річки бурхливі, і високі скелі,
І від піни води білі, мов куделі.
Рано на світанні.
Всі мої посмішки і плачі, й надії
Вилиті у пісню, вилиті у мрії.
Легко, таємниче,
В спогадах постало
все передо мною.
Крає моє серце мовою ясною
І до тебе кличе.
Шлях в чудесних мріях
серце пробирає
Через гори, доли та гаї безкраї
Направляє тугу.
І витає туга довго над тобою.
Я ридую, серцю не знайти
спокою, -
Б'ється безупинно.
Так завжди, як тільки
я тебе згадаю,
Бідну мою душу стогін
протинає,
Рідна Буковино!
(Traducere în limba ucraineană V. Shvets)

Mulți cercetători au căutat sursele de inspirație pentru mica capodoperă lirică a lui Eminescu, care este „La steaua”, apărută pentru prima dată la 1 decembrie 1886 în revista *Convorbiri literare*. Celebrul critic român Titu Maiorescu era sigur că Mihai Eminescu a fost influențat de una dintre conferințele sale de la 11 aprilie 1882, unde a spus că omul continuă să vadă imaginea stelei stinse și după dispariția acesteia „în depărtări albastre”.

Serhiy Luchkanyin, doctor în filologie, profesor al Institutului de filologie al Universității Naționale din Kiev, „Taras Shevchenko”, a analizat cu o aplecare deosebită șapte traduceri ale acestei poezii în limba ucraineană. Versiunea lui G. Kochur corespunde complet și funcțional originalului, cu conținutul poetic, estetic și filosofic reprodus absolut exact. Traducătorul a găsit un echivalent reușit al cuvântului românesc intraductibil *dor* („Tot astfel când al nostru dor...”).

LA STEAUA

La steaua care-a răsărit
E-o cale-atât de lungă,
Că mii de ani i-au trebuit
Luminii să ne-ajungă.

Poate de mult s-a stins în drum
În depărtări albastre,
Iar raza ei abia acum
Luci vederii noastre,

Icoana stelei ce-a murit
Încet pe cer se suie:
Era pe când nu s-a zărit,
Azi o vedem, și nu e.

Tot astfel când al nostru dor
Pieri în noapte-adâncă,
Lumina stinsului amor
Ne urmărește încă.

ДО ЗІРКИ

Та зірка, що вгорі блищить,
Така далека звідси,
Що треба їй тисячоліть,
Щоб освітити світ цей.

Давно й погасла вже, мабуть,
У голубій безодні,
Проміння ж до землі свій путь
Пройшло лише сьогодні.

Померла й ніби знов зійшла
Для нас в нічному розмаї:
Коли не бачили – була,
А бачимо – немає.

Так сум кохання пролетів,
Розтав у пільмі снами,
А промінь згаслих почуттів
Женеться ще за нами.
(Traducere în limba ucraineană G. Kochur)

„La steaua” a inspirat mult mai mulți traducători ucraineni, mai ales pe V. Shvets, V. Baranov, S. Kellar, V. Poiata, O. Strashenko, V. Tkachenko, și credem că o astfel de competiție creatoare îmbogățește culturile naționale, precum și buna vecinătate.

Eminescu pare să fi părăsit această lume în epoca de glorie a creativității românești, dar, după moarte, al a devenit o ființă supratemporală - om, geniu, sfânt, toate acestea succesiv și simultan.

Bibliografie

1. Mihai Eminescu, *Poezii*, Editura 100+ GRAMAR, „*Pagini alese/Literatura română*”, București, 1998, 352 p.
2. <https://litgazeta.com.ua/articles/virsh-zirka-mihaya-eminescu-v-ukrayinskyh-perekladah/>.
3. <http://artgitato.com/la-poesie-de-mihai-eminescu-poezia-lui-mihai-eminescu/>.

4. <https://www.capital.ro/ziua-culturii-nationale-15-ianuarie-semnificatia-zilei-de-azi-pentru-romani-celebram-nasterea-marelui-mihai-eminescu.html>
5. <https://istoriiregasite.wordpress.com/2017/05/25/personalitatea-lui-eminescu/>.

III. REPORTAJE DESPRE MESELE ROTUNDE
„EMINESCU ÎN LIMBILE LUMII...”
și
„INTERFERENȚE LINGVISTICE
ȘI CULTURALE...”

PROFUNZIME DESPRE EMINESCU LA CERNĂUȚI ȘI ÎN LUME

Maria Toacă

Spunem cu toții neîncetat că Eminescu este marele noroc al literaturii române, al neamului nostru, al orișicărui român oriunde s-ar afla. Dar pentru Eminescu a fost un noroc să se nască pe acest pământ, să-și creeze capodoperele poetice în limba română? Mulți dintre cei mai importanți cercetători ai vieții și operei eminesciene sunt de părere că dacă scria într-o limbă de circulație universală, Eminescu ar sta în vârful piramidei celor mai mari poeți ai lumii. Pentru noi, însă, el nu are asemănare. Or fi ei mari Shakespeare, Schiller sau alți corifei ai unor mari popoare. Dar noi, când ne plânge sau se bucură sufletul, îl luăm pe Eminescu de pătaș, din izvorul său sorbim apa vie, cu Făt-Frumos din lacrimă ne adormim copiii... Deși pasărea măiastră din sufletul Poetului a cântat pentru un mic popor, Eminescu nostru este cunoscut și ne poartă numele pe întreg Pământul.

Cum este receptat Poetul național al românilor pe meridianele globului? Aceasta a fost provocarea asistentei dr. Gina Puică de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, responsabilă de lectoratul de limbă română în cadrul Universității Naționale „Yuri Fedkovyci” din Cernăuți. Referitor la acest lectorat, se cere să menționăm că între Universitățile din Suceava și Cernăuți există un acord de colaborare și că Gina Puică, având o experiență de șapte ani de predare a limbii române în Franța, la Strasbourg, i-a succedat, la Cernăuți, conferențierei universitare dr. Sabina Fânaru. „Nu e nici 15 ianuarie, nici 15 iunie... Consider că pentru a vorbi despre Eminescu nu este nevoie să ne legăm de niște momente festive din calendar, care ne pun câteodată în situația de a aluneca în festivism, de a ne reduce la clișee”, și-a argumentat Gina Puică subiectul vast și pătrunzător, propus pentru dialogul la „masa rotundă” – „Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică”. Totodată a precizat că tema aleasă este doar prima parte a unui dialog ce va continua.

Într-adevăr, din alocuțiunea Consulului General al României la Cernăuți, dna Eleonora Moldovan, și comunicările prezentate de participanți s-a evidențiat oportunitatea și necesitatea perpetuării acestui dialog. Or, tonul

dat de dna Eleonora Moldovan, care a abordat tema interferenței valorilor culturale a două popoare vecine, a pus în lumină importanța majoră a apropierii prin mijlocirea personalităților vizionare ale românilor și ucrainenilor, cum sunt cei doi proroci - Mihai Eminescu și Taras Șevcenko. Nu fără emoții (despre Eminescu altfel nici nu se poate), a pus accentele și ca istoric, și ca diplomat, și ca cetățean al țării sale. Și unde s-ar putea vorbi mai profund, mai cu folos pe această temă decât în acest spațiu multicultural și multietnic, la Cernăuți, unde vibrează dorul eminescian, unde la loc de mare cinste stă Șevcenko. Menționând importanța benefică a împărtășirii valorilor ce ne unesc într-un cerc academic restrâns, a abordat perceperea și condiția cunoașterii operei lui Taras Șevcenko în România, accentuând că discuțiile despre aceste două simboluri naționale – Eminescu și Șevcenko – contribuie la integrarea valorilor noastre, care au rădăcini foarte adânci în negura veacurilor. Profund și esențial au continuat dialogul scriitorul Vasile Tărățeanu, dr. Ilie Popescu, lector dr. Cristina Paladian. Prof. dr. Volodymyr Antoficiuk, care în baza relațiilor reciproce predă limba ucraineană la Universitatea „Ștefan cel Mare”, a elucidat un subiect deosebit de incitant – „Rugăciunea și psalmul în opera lui Taras Șevcenko și a lui Mihai Eminescu”.

La „masa rotundă” au participat profesori de la diverse facultăți care frecventează lecțiile dnei Gina Puică, dornici să învețe sau să-și perfecționeze cunoștințele la limba română. Un exemplu viu al reușitei, dar și al dragostei lor pentru limba noastră ne-a demonstrat tânăra Inessa Krasnokutska, lector la Facultatea de matematică, recitând „Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie”. Deși a fost rugată să recite o strofă-două, ea a declamat pe de rost întreaga poezie. În cadrul discuțiilor referitoare la traduceri în circa 80 de limbi ale lumii a operei eminesciene, în unanimitate a răsunat opinia că oricât de bune ar fi ele, dorul și sufletul Poetului, muzicalitatea și armonia versurilor nu vibrează ca în română. Cu toate acestea, altă cale de a-l face cunoscut lumii nu există. Doar datorită traducerilor, Eminescu strălucește în constelația marilor poeți universali. De fapt, sunt și străini din diverse părți ale lumii care au învățat limba română pentru a pătrunde în miracolul armoniei versului eminescian. Nouă nu ni se cere un efort atât de mare. Doar să nu ne trădăm propria ființă, să nu ne lăsăm sufletul de izbeliște.

(Articol publicat inițial în martie 2016
în *Zorile Bucovinei*, la Cernăuți).

EMINESCU ÎN LIMBILE LUMII LA CERNĂUȚI

Doina Cernica

De la autogară am luat autobuzul 1 A, cu număr și literă a începutului, și, în aglomerația și zăpușeala după-amiezii, ne-am îndreptat spre zona Hotelului Universității. Dar nu am călătorit mult așa, trepidația produsă de caldarâmul vechi, din piatră cubică, ne-a mutat într-o trăsură geamăna celei de pe fosta Cale Domnească, iar când am început să înșirăm arborii înalți și umbroși din marginea Grădinii Publice, și azi privită din drumul orașului încins de vipie cu alură de pădure adâncă, de insulă de verdeață și răcoare, ne-am întors cu un veac și jumătate în urmă. Și astfel, subtil și puternic, Cernăuțiul atâtor întâmplări și lucruri importante ne-a recunoscut și ne-a amintit că în primul rând este al lui Eminescu.

Inițiată și însuflețită de asistent univ. dr. Gina Puică, aflată în misiunea de lector la Lectoratul de Limba Română al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava de la Universitatea Națională „Iuri Fedkovici”

Cernăuți, masa rotundă „Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică” a trecut cu nota zece plus examenul celei de-a doua ediții pe 23 iunie 2017, la Cernăuți. Dacă pentru cea dintâi Lectoratul și-a ales partener Catedra de Filologie Română și Clasică a Universității Cernăuți, de data aceasta s-a bucurat de colaborarea Centrului de Studii Românești al aceleiași universități.

Găzduită de Sala Verde a Universității Naționale „Iuri Fedkovici” Cernăuți, un spațiu plin de eleganță, cu sugestii de codru, de tei în floare, după părerea lui Muguraș Constantinescu, acum descoperit cu încântare chiar de unii dintre participanții localnici, masa rotundă a fost prefațată de salutul deosebit de apreciativ al dnei Liubov Melniciuk, directoarea Centrului de Studii Românești, la adresa importanței acestei manifestări științifice și plin de optimism privind viitorul ei, și de conferința ES dna Eleonora Moldovan, consul general al României la Cernăuți. Termenul „conferință” acoperă perfect discursul Excelenței Sale, construit cu o desăvârșită valorificare a atuurilor istoricului (dna consul general este doctor în Istorie), românului cernăuțean – în permanentă, vitală raportare la modelul Eminescu –, titlu la care este îndreptățită de perioada de viață petrecută în Capitala istorică a Bucovinei, și, firește, diplomatului de carieră. În acest sens, vom menționa accentul pus pe datoria „morală și oficială” de a-l promova pe Eminescu în primul rând în relațiile cu vecinii țării, fiind „acea valoare care ne exprimă cel mai bine” și în dialogul cu cultura slavă, ucraineană îndeosebi. Referindu-se la Lectorat și la Centrul de Studii ca la „proiectele mele de suflet”, Excelența Sa a observat energia și perseverența cu care inițiativa mesei rotunde face din Lectorat („o formă și un mecanism foarte util și pentru mine, în calitate de reprezentant al statutului român”) o prezență vie, constructivă: „Gina Puică ne sprijină foarte mult comunitatea românească”, adresându-i felicitări și „mulțumirea, aprecierea noastră”. În ceea ce privește „Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică”, dna consul general, convinsă că „traducerea nu e doar transliterație, face parte dintr-o diplomatie culturală”, și-a exprimat bucuria abordării acestei probleme „aici, la Cernăuți”, unde, cum a subliniat și altădată, Eminescu s-a format în toate privințele, a devenit Eminescu.

Poate că însuși orașul impregnat de amintirea lui Eminescu, un oraș în a cărui universitate predă, căruia îi străbate de cele mai multe ori pe jos străzile vechi, în ale cărui instituții culturale intră, oraș căruia în bună măsură a început să-i aparțină, a determinat-o pe universitara Gina Puică, ea însăși traducător de recunoscută calitate, să-și pună problema lui

Eminescu în limbile lumii și să observe că în ciuda numărului mare de traduceri interesul acordat creației sale în străinătate nu pare să-i preocupe îndeajuns pe cercetători, pe toți cei în măsură să-l promoveze ca pe o valoare emblematică a românității noastre. Ideea mesei rotunde și efortul organizării celei dintâi la Cernăuți ca expresie a acestei preocupări și apoi, după pandantul de la Universitatea Suceava, al celei de acum vorbesc despre un tip exemplar de intelectual și faptul că s-a format la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava ar trebui să conteze în palmaresul acestei instituții de învățământ superior (acesta și altele din domeniul umanist) cel puțin tot atât cât remarcabilele și prețuitele succese din celelalte domenii.

Cu „Traducerea poeziei eminesciene în limba germană: viziune istorică”, lector univ. dr. Raluca Dimian, de la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, a adus din nou în Cernăuți sentimentul timpului cu Eminescu adolescent și tânăr în școlile și pe străzile sale. Pentru că a fost transpus în această limbă, pe care o vorbea, încă din timpul vieții, pentru că în destinul creației sale îl descoperim și pe Emanuil Grigorovitz, cu studiile liceale și facultatea la Cernăuți, și pe poetul Alfred Margul Sperber, originar din Storojineț. Cum evocarea unei manifestări culturale nu-și propune să insiste asupra conținutului comunicărilor științifice, cu atât mai mult cu cât, la propunerea Ginei Puică, s-a ajuns la ideea publicării lor în volum, vom mai pomeni doar mențiunea Ralucăi Dimian privitoare la poezii și scriitorii noștri de expresie germană ca primi traducători ai lui Eminescu, cu primele traduceri publicate în România și, ulterior, revăzute, în străinătate, ca și observația că „germanii au recunoscut foarte repede cultura lor la Eminescu”. Adăugând, pentru că prezențele feminine au fost importante în desfășurarea mesei rotunde – în afara numelor cuprinse de program, între participanți aflându-se și universitara cernăuțeană Cristinia Paladian (cu o comunicare, în ianuarie, la Suceava, despre traducerea lui Eminescu în limba ucraineană) -, și referirile lectorului univ. dr. Raluca Dimian la Carmen Sylva și Mite Kremnitz în ipostaza de tălmăcitoare ale lui Eminescu în limba germană.

În comunicarea sa intitulată „Scurtă istorie a traducerii lui Mihai Eminescu în limba franceză”, prof. univ. dr. Muguraș Constantinescu, de la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, a prezentat sintetic traduceri în franceză pe care le-a consultat personal în România sau în Franța. Ea a pus problema circulației traducerilor în rândul publicului francofon, fiindcă, din păcate, multe dintre ele, și unele dintre cele mai bune, au apărut în România, se datorează unor traducători români, bilingvi și biculturali, și circulă în primul rând în țară sau în spațiul francofon pe rețeaua mai

restrânsă a institutelor culturale și a lectoratelor române. O politică culturală susținută în acest sens poate contribui la o mai bună cunoaștere o poetului național și în lumea francofonă, a mai spus, amintind zicerea lui Goethe că o literatură fără traduceri este ca o casă fără ferestre. Referindu-se la un alt aspect al experienței personale, Muguraș Constantinescu a pomenit de îndrumarea unor participanți la colocvii Eminescu și a făcut o mărturisire care a impresionat asistența: abia în prezent, după conducerea a 20 de teze de doctorat, ar avea curajul să îndrume un doctorat pe traducerea lui Eminescu.

Apropiat de Suceava, de Bucovina, după o perioadă de activitate la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava și cu prieteni în mediul scriitoricesc, prof. univ. dr. Enrique Javier Nogueras Valdivieso, de la Universitatea din Granada, a ajuns la Iași, Suceava și împreună cu noi la Cernăuți, încununat de bucuria recentului Premiu pentru promovarea și traducerea creației eminesciene la Zilele Eminescu de la Ipotești, acordat pentru volumul său de traduceri din proza lui Eminescu, apărut în anul 2016 la o editură spaniolă. După o comunicare la Ipotești privind „Primele apariții în presa spaniolă ale lui Mihai Eminescu”, comunicarea „Eminescu în limba spaniolă: poezia și proza” a dovedit interesul constant al profesorului și traducătorului spaniol pentru Eminescu, asupra căruia Gina Puică, în ipostaza de moderatoare (temeinic pregătită) a manifestării, a atras atenția celor care îl ascultau pentru prima dată. Tovarăș de călătorie de nădejde, rezistent la dificultățile drumului cu mijloacele de transport pe ruta Suceava – Cernăuți, prof. univ. dr. Enrique Javier Nogueras Valdivieso i-a cucerit și pe cernăuțeni cu buna vorbire a limbii române, cu pasiunea pentru Eminescu, dar și cu sinceritatea dezarmantă cu care, răspunzând unei întrebări legate de traducerea prozei eminesciene, ni s-a confesat: „Dacă aș fi știut ce greu va fi, probabil nu aș fi semnat contractul!” Cum la trecerea în revistă a traducătorilor în spaniolă un nume ne-a sunat cunoscut, îl reținem și în aceste rânduri, Dana Giurcă, împreună cu mențiunea prof. univ. dr. Muguraș Constantinescu: „De asemenea absolventă a Universității Suceava!” O remarcă făcută la rândul nostru, dar într-un alt moment și având-o în vedere pe Oana Ursache, lectorul Lectoratului de Limba Română de la Universitatea profesorului Nogueras, Universitatea Granada.

Am lăsat la urmă, din motive lesne de înțeles, comunicarea noastră despre „Traducători ai lui Eminescu întâlniți cu ocazia Sărbătorilor Eminescu la Suceava, Botoșani și Cernăuți”, cu referiri la Vitali Kolodii (Ucraina), Kirill Kovaldji (Rusia), Ali Narçin (Turcia), Nikos Blithikiotis

(Grecia), Mario Castro Navarrete (Chile). În final, am propus și un gând de apreciere, de gratitudine pentru *traducătorul din umbră*, atunci când există. Este, într-o relație aparte, de prietenie, de afecțiune, persoana care îl însoțește pe traducător cu sfatul, opinia, pe tot parcursul traducerii, fără implicare directă, în construcția frazei, de pildă, ca în cazul cotraducătorului, fără ca numele să-i apară pe pagina de gardă sau pe copertă (cum este anunțat numele traducătorului în unele țări). Exemplul cel mai cunoscut în Bucovina este al poetului Mircea Lutic, traducător din umbră pentru prietenul său Vitali Kolodii, în tălmăcirea „Luceafărului”. Este, într-o paranteză de susținere a existenței acestui traducător din umbră („secund”, avea să-l numească mai târziu într-o discuție a noastră Raluca Dimian), ajutorul primit personal de la lector univ. dr. Niadi Cernica, pentru partea noastră de traducere din „Istoria filosofiei patristice” a lui Claudio Moreschini, și cel acordat de Maria Toacă, excelentă cunoscătoare a nuanțelor limbii române, lui Tudor Andrieș în traducerea în limba ucraineană a cărții de povești „Fetița și Broasca Țestoasă” de Doina Cernica – prima traducere integrală în ucraineană a cărții unui autor român contemporan.

În încheiere, profitând și de prezența lui Vladimir Acatrini, de la Biblioteca Universității „Iuri Fedkovici” Cernăuți, am dăruit acesteia o carte despre spațiul memorial dedicat la Suceava de Maria Olar, președinta Fundației Culturale „Leca Morariu”, Octaviei și lui Leca Morariu, fost decan al Facultății de Litere și prorector al Universității din Cernăuți, eminescolog de indiscutabilă importanță. Cealaltă carte încredințată în dar Bibliotecii, „Țara de Sus, de mai sus. Arta”, cu relatări ale unor evenimente artistice din nordul și sudul Bucovinei, are pe coperta I reproducerea unei lucrări de Dany Madlen Zărnescu, primul reprezentant al Uniunii Artiștilor Plastici din România cu o expoziție personală la Cernăuți după mai bine de jumătate de veac, iar pe coperta IV o imagine de la deschiderea unei expoziții împreună a artiștilor plastici cernăuțeni și suceveni la Galeria de Artă „Vernisaj” din Cernăuți. Cea de a treia carte am oferit-o universității Gina Puică, „Fetița și Broasca Țestoasă / Divcinka i Cerepaha”, în ediția bilingvă română-ucraineană amintită mai devreme.

După schița de bilanț a celor două ediții ale mesei rotunde „Eminescu în limbile lumii”, realizată de Gina Puică și de Vasile Tărășeanu, membru de onoare al Academiei Române, cu modestia firii lor, dar și cu aceea generată de sentimentul lucrului bine făcut, de certitudinea reușitei și a unui substanțial și fecund viitor al manifestării, în dreptul ferestrelor limpezite de ploaie și al ușii larg deschise spre aerul ozonat de

ea, participanții au simțit nevoia să mai stea de vorbă. Despre uimirea lui Vasile Tărățean apropo de traduceri de poezie, de beletristică apelând la roboți – „Unde este diferența între traducători?! Unde-i fiorul?!” – și mai ales despre propunerea Ginei Puică de a aduna comunicările într-un volum. Strada, cu mișcarea înviorată de trecerea ploii, curgea prin fața treptelor de la intrarea în Sala Verde și dintr-o dată evocata deschidere a microcosmosului academic spre agora a căpătat atâta concretețe, încât tuturor sufletul ni s-a umplut de bucurie.

Era mai mult decât satisfacția intelectuală a unei manifestări științifice reușite. Era și aceasta, dar, deopotrivă, și plimbarea, nu plimbarea, pelerinajul din ajun, împreună cu ziarista Maria Toacă, decum de o viață în Cernăuți, și cu Gina Puică, cu doi ani esențiali ai vieții sale în Cernăuți, la romanticul Eminescu al sculptorului Dumitru Horșcovschi, pe strada Mihai Eminescu din capătul căreia, cu privirea aruncată spre zarea Prutului, se vede Tricolorul nostru la sediul Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” Cernăuți și dincolo de unde a fost cândva Monumentul Unirii, statuia lui Taras Șevcenko. La placa comemorativă, cu inconfundabilul chip al Poetului desenat de basarabeanul Aurel David – „Arborele Eminescu” -, așezată de românii cernăuțeni pe peretele fostei școli primare, National Hauptschule, unde a învățat, copilându-l, Eminescu în perioada anilor 1858-1860. Și la aceea, de pe fostul Ober Gymnasium, cu dureroasa inscripție, prin absurdul ei, care îl anunță poet a „două popoare, român și moldovenesc”. Și apoi drumul încet, ca în vis, pe Calea Domnească de odinioară, fosta Iancu Flondor, astăzi Olga Kobileanska, până la Catedrala unde a avut loc ceremonia funerară pentru Aron Pumnul, urmărită cu lacrima care limpezește vederea și de învățăcelul Mihai Eminescu.

Iar la urmă, sub vraja aproape irespirabilă a Solstițiului, seara căzând înlăuntrul propriei adâncimi, dar încă îndeajuns de luminoasă ca să le vedem, ne-a îngăduit să privim cu nesaț de pe Podul Turcesc, asemenea lui Eminescu de atâtea ori, treptele albe scoase din haosul verdeții de sărbătoarea orașului la șase secole de la atestare. Trepte urcând dinspre el dincolo de noi.

(Articol publicat inițial în *Crai nou*, Suceava,
ediția din 1 iulie 2017, Foto: Vladimir Acatrini)

EMINESCU ÎNNOBILEAZĂ LIMBILE LUMII

Maria Toacă

Timpul bacovian de afară, așternut imprevizibil în plinătatea verii peste mica Vienă de la Prut, după cum a definit momentul adjunctul șefului misiunii diplomatice române la Cernăuți, ministrul consilier Ionel Ivan, a fost aprofundat în romantism (la 22 iunie) de atmosfera eminesciană din Sala Verde a Universității Cernăuțene. Constant și inspirat, pentru a treia oară, dr. Gina Puică, responsabilă de Lectoratul de limba română din cadrul Universității Naționale „Yuri Fedkovici” din Cernăuți, a adunat mesageri ai Poetului nostru național la „masa rotundă” cu genericul „Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică”, având-o de susținătoare, ca și anul trecut, pe Liubov Melniciuk, director al Centrului de studii românești al UNC. Tot așa cum cu o zi înainte Pământul și-a săvârșit mișcarea anuală de revoluție în jurul soarelui, comunicările participanților au evoluat în jurul axei existențiale a sufletului românesc. Am revenit din nou la Eminescu al nostru, la sufletul curat și sinea cea

bună a românului, dar și la Poetul lumii, cel mai mare romantic al sec. XIX, care „fiind foarte român, este universal”. Această definiție dată lui Eminescu de Tudor Arghezi a fost dezvăluită în comunicările științifice prezentate de dr. Mihaela Bucin, conf. univ., Catedra de Limba și Literatura Română, Universitatea Szeged, dr. Raluca Dimian, lector la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, de confesiunile poetului și traducătorului, cunoscutului om de cultură Mircea Lutic, de povestea de viață a dr. Veronica Hrițcu, conf. universitar la Catedra de Geografie Economică și Managementul Mediului, UNC „Yuri Fedkovyci”.

Un viu interes pentru tematica abordată a manifestat ministrul consilier Ionel Ivan, exprimându-și bucuria că zilele eminesciene la Cernăuți nu s-au încheiat cu manifestările de la 15-17 iunie, că ele sunt o permanență, fapt evident că avem nevoie de valori, de Eminescu. „Mai ales în această societate în suferință, când se duce lupta pentru globalizare, când are loc comercializarea valorilor trebuie să apelăm la simbolurile culturii, să le folosim pentru însănătoșirea spirituală”, a radiografiat diplomatic și profund reprezentantul Consulatului General al României la Cernăuți, referindu-se la valoarea universală a Poetului.

O revelație pentru cernăuțeni a fost comunicarea invitatei din Ungaria, dr. Mihaela Bucin, care având ca subiect „Străzile Eminescu. Poetul românilor pe ungurește”, a vorbit despre receptarea maghiară a liricii eminesciene. De reținut este că Eminescu a fost tradus în maghiară încă în timpul vieții, că poezia „De ce nu-mi vii” (22 de traduceri în maghiară) se cânta pe ungurește la cununiile civile, fără să se știe cui aparțin versurile. O replică din partea cernăuțenilor a provocat afirmația oaspetelui că Eminescu a debutat ca poet la Budapesta. „Doi poli – Cernăuți și Budapesta (revista „Familia”)” l-au format ca poet, a susținut dna M. Bucin. Românii din Cernăuți, desigur, rămân neclintiți în credința că Eminescu s-a născut ca Poet la mormântul lui Aron Pumnul.

Despre cum a descoperit poezia eminesciană înainte de a ști cine este Eminescu, despre cum a învățat „Somnoroase păsărele” și „Floare albastră” de la mama sa cu cinci clase la români, cum a recitat „Luceafărul” pe scena din Ceahor, sat românesc cu școală ucraineană din anul 1944, a mărturisit profesoara universitară dr. Veronica Hrițcu, arătându-ne două volume cu versurile Poetului, procurate în tinerețe, care au făcut-o fericită „pentru că au ajutat-o să cunoască dulceața limbii române”.

Cercetătoarea suceveană Raluca Dimian, o participantă fidelă a „mesei rotunde”, și-a întregit subiectul prezentat anul trecut cu portrete de

traducători ai liricii eminesciene în limba germană, dezvăluind larga paradigmă a poeziei interculturale, deschise de numele lui Eminescu.

Un as al traducerilor, dl Mircea Lutic, referindu-se la „traducerea genetică” în ucraineană a „Luceafărului” de Vitali Kolodii, a evidențiat etica responsabilității traducătorului, care „trebuie să fie curat ca cristalul”. Pledoaria lui Mircea Lutic a generat discuții captivante, finalizate în armonia recitalului cursantei Lectoratului, Halina Semen, profesoară la Facultatea de Limbi Străine a Universității Cernăuțene, care a relevat universalitatea dorului eminescian prin versiunile ucraineană și rusă ale poeziei „De ce nu-mi vii”, declamată și în română – limba învățată de dragul lui Eminescu, la lecțiile ținute de Gina Puică.

(Correspondență de la Cernăuți, publicată inițial
în ediția din 7 iulie 2018 a cotidianului *Crai nou*, Suceava)

SOLSTIȚIUL DE VARĂ LA CERNĂUȚI, CU EMINESCU ÎN LIMBILE LUMII

Doina Cernica

Casa de Oaspeți a Universității Naționale „Iurii Fedcoviți” Cernăuți se află pe o stradă al cărei nume, 28 Cervnia, în românește, 28 Iunie, îmi provoacă o strângere de inimă. Maria Toacă și cu mine ne întrebăm cum e mai bine: Să fie șters și înlocuit ca atâtea alte denumiri și monumente legate de ocupația sovietică în nordul Bucovinei? Să fie păstrat pentru aducere aminte?

Suntem cinci, împreună cu Gina Puică, inițiatoarea și organizatoarea mesei rotunde internaționale, de crescând succes, „Mihai Eminescu în limbile lumii. Traduceri, receptare critică și academică”, responsabilă Lectoratului de limbă română al Universității „Ștefan cel

Mare” Suceava la Universitatea Națională „Iurii Fedcoviți” Cernăuți, ziarista Maria Toacă de la „Zorile Bucovinei” Cernăuți, publicația românilor din Ucraina, conf. univ. dr. Raluca Dimian, de la Universitatea suceveană, prof. univ. dr. Enrique Nogueras, de la Universitatea din Granada – Spania, și cu mine. Este trecut de ora 20,00, dar seara nespus de luminoasă – suntem deja în spațiul magic al Solstițiului de Vară, celebrat mâine, odată cu Eminescu în limbile lumii – ne îndeamnă la tradiționalul pelerinaj pe urmele Poetului în Cernăuțiul vieții sale fericite, cum ne apare privind-o integral prin încheșurarea celor 130 de ani trecuți de la trecerea sa în veșnicie și, poate, prin limpezirile aduse de cercetări și studii.

Plecăm de la Casa de Oaspeți, de la numărul ei, 23, spre începutul străzii până ne apare în față fosta sinagogă, astăzi cinematograf, Kinopalaț Cernovți, Gina Puică ne povestește că a vizionat un film, numai unul, deoarece spre deosebire de România, unde filmele sunt titrate, ceea ce continuă să ajute, cât de cât, la menținerea deprinderii cititului, dar și la neuitarea limbilor străine învățate în școală sau aiurea, aici sunt dublate, actori ucraineni rostind în ucraineană replicile în alt grai ale actorilor de pe ecran. Traversăm la dreapta ca să ajungem în scuarul statuii de bronz a lui Eminescu în viziunea romantică a sculptorului Dumitru Horșcovschi, de la a cărei dezvelire s-au împlinit pe 15 iunie 19 ani. O zi zguduită de furtună și gravată în memorie cu „Balada” lui Ciprian Porumbescu pe melodia căreia au fost depuse atunci jerbele, coroanele, buchetele de flori. Coroane, jerbe, buchete sunt și acum, Maria Toacă se bucură când își descoperă trandafirii tot frumoși. Facem fotografii, iar cu ajutorul unei persoane binevoitoare obținem o fotografie în care suntem împreună lângă soclul monumentului. Împreună sub ocrotirea Cărții lui Eminescu!

Ne continuăm drumul la dreapta și recunoaștem strada Mihai Eminescu, cu zidul Primăriei Cernăuți în fundal, înainte de a ajunge la indicatorul, după toate aparențele nou, care o anunță la răspântie de drumuri, și în caractere slave, și, o raritate, în latine, în sens opus fiind menționat Teatrul și Piața Kobileanski. Este strada gimnaziului Poetului și al unui șir de tei tineri, o stradă pe care am trecut de multe ori, întotdeauna cu emoția gândului că poartă impregnată în materia diafană a amintirii care îi protejează materialitatea urmele pașilor săi, dar de data aceasta și cu bucuria revelației teilor. Fiindcă teii înseamnă în iunie oriunde pe pământ românesc și oriunde se vorbește românește, cum o face și Enrique Nogueras discutând cu noi, Eminescu! Maria Toacă îi privește mulțumită, căldura, poate și altceva care nu le priește, le-a cam uscat frunza în oraș, dar aici este verde, sănătoasă! Și tot așa aveam să o descoperim la capătul

străzii Șkilna, a Școlii, a școlii primare a lui Eminescu, în teiul uriaș, încă încărcat de flori înmiresmate, dulce prelungire a Rusaliilor, anul acesta lângă ziua plecării sale, când ramuri cu tei înflorit ni s-au așezat ocrotitor deasupra porților și ușilor noastre, când întreaga Bucovina a mirosit amețitor a flori și a miere de tei.

Chipul lui Eminescu de pe plăcuța comemorativă a clădirii școlii, „Arborele Eminescu”, realizat într-un moment de iluminare artistică de pictorul basarabean Aurel David, probabil cea mai cunoscută efigie a Poetului, se înalță din rădăcini terestre privind dincolo de noi, spre miile de lumi trecând în tot atâtea clipe, veritabil axis mundi, iar noi ne aplecăm peste marginea podului, Podul Turcului, Maria Toacă și cu mine evocând sărbătoarea din anul 2008 care a restaurat și a pus în lumină nouă, meritată, întreaga zonă – împlinirea a șase veacuri de la atestarea documentară a Cernăuțiului într-un privilegiu emis de cancelaria voievodului român Alexandru cel Bun. Deși nu ar trebui, vorba românească creează un moment de tăcere, apoi, venind spre noi din direcția opusă, ne recunoaștem și ne cunoaștem în noaptea argintie, entuziasmați de parcă ne-am fi întâlnit la capătul pământului, Marin Gherman cu soția și cei doi copilași ai lor, David de mână și Eva în cărucior, împreună cu Mihaela Toader din București, de asemenea participantă la masa rotundă, și ei ca tot românul, trăind aici sau în trecere pe aici, pe urmele lui Eminescu, vorbind de Eminescu, pomenindu-l pe Eminescu.

Marin Gherman este doctor în Științe Politice al Universității Naționale din Cernăuți, redactor la „Glasul Bucovinei”, revista de istorie și cultură condusă de acad. Alexandrina Cernov, redactor la postul de radio „Ucraina Internațional”, președintele Centrului Media BucPress din același oraș Cernăuți, orașul vieții sale, și redactor-șef al revistei acestuia, „BucPress”, „revistă de gândire românească din Cernăuți”, al cărei prim număr pe anul 2019 aveam să-l parcurgem a doua zi. Pe copertele sale reîntâlnim imagini scumpe românilor din întreaga Bucovina și din întreaga românită: pe I – Stejarul lui Ștefan cel Mare din Codrii Cosminului, singurul simbol care mai rezistă aievea, crucea de lemn s-a topit în pământ, ca, de altminteri, și sculptorul Dumitru Horșcovschi, în vreme ce proiectul monumentului său consacrat voievodului urcat în rândul sfinților nu a mai ajuns să prindă carnea pietrei sau a bronzului, și cine știe dacă va mai fi să fie vreodată; pe coperta IV – statuia lui Mihai Eminescu, „Detrunchiatul”, monumentul funerar al lui Zaharia Voronca din vechiul cimitir cernăuțean, Universitatea Națională din Cernăuți, fostă Reședință a mitropoliților Bucovinei și Dalmației, Casa lui Aron Pumnul, încă în picioare și încă

temelie pentru visul Muzeului Eminescu, pentru reabilitarea căreia România nici până azi nu a dat banii promiși, Centrul Cultural Român „Eudoxiu Hurmuzachi”, singurul spațiu alături de redacția „Zorilor Bucovinei” în care se mai vorbește permanent românește pe fosta Cale Domnească, fosta Iancu Flondor, astăzi pietonala și dichisita stradă Olga Kobileanski, Palatul Național al Românilor, pe care flutură încă Tricolorul României doar grație găzduirii la parter a sediului Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” Cernăuți. Coperta reproduce și firma încă nedesprinsă de vijeliile vremii a depozitului principal al „Fabricii de drojdie presată și spirt «Grigore Carapciu» P/s S.A.”, căreia, reîntorcându-ne la Casa de Oaspeți, aveam să-i adăugăm pe telefoane și aparate foto, vizibilă chiar și spre miez de noapte, o alta, cu „Regia Publică Comercială. Întreprinderile Electromecanice din Municipiul Cernăuți” de la nr. 1 de pe o fostă stradă a Bucureștilor. Sumarul numărului anunță un conținut la fel de interesant, pe primul loc aflându-se, previzibil, problema limbii materne, cu interviul acordat de acad. Alexandrina Cernov, „Suntem revoltați de modul în care este implementată politica lingvistică din Ucraina”, și cu prezentarea unui proiect internațional în cadrul căruia tinerii vorbesc despre situația lingvistică din regiunea Cernăuți. Editorialul redactorului-șef este de citit cu multă atenție, oricare paragraf fiind la fel de pertinent precum acesta: „România a ales modelul de reacționare strategico-diplomatică, și nu cel de confruntare regională punitivă pe marginea dosarului drepturilor românilor din Ucraina, sperându-se de o eventuală îmbrățișare de către Kiev a vectorului rusesc. Având frică de o posibilă învecinare cu Rusia, Bucureștiul pare a fi foarte indulgent față de Kiev din considerente geopolitice. Acest lucru nu este înțeles de românii din Ucraina, consolidându-se sentimentul de abandon din partea patriei istorice pe fundalul școlilor românești care se închid sau a satelor lipsite de vreun sprijin real”.

Dimineața Solstițiului de Vară ne salută cu flamurile verzi ale teilor tineri de pe strada Mihai Eminescu și prietenoasă ne întâmpină, deschisă a așteptare, și ușa la stradă, strada Bankova, nr. 1, a sălii mesei rotunde. Elegantul său ancadrament nu este decât un detaliu al unui ansamblu în întregime elegant – una din frumoasele clădiri-corăbii ale Cernăuțiului, care îmi era oarecum familiară înainte de a trece pragul acestei superbe săli ale sale – Sala Verde, prima dată în iunie 2017. Imaginea ei mi-a rămas în minte de pe una din paginile de deschidere ale albumului „Cernăuți /Chernowtsy. 1408-2008”, realizat de Alexandrina Cernov și regretatul Ilie Luceac și editat de Institutul Cultural Român, adevărată carte de învățătură

pentru românul, dar și pentru străinul (având prezentarea și în engleză, ucraineană și germană) dornic să cunoască fosta capitală a Bucovinei istorice. Sobrietatea și rafinamentul interiorului mă încântă din nou, dar cel mai mult îmi place încântarea de pe chipul Ginei Puică: prestigiul mesei rotunde pe care a inițiat-o ca să-l celebreze pe Eminescu și Cernăuțiul deopotrivă, „pentru că Eminescu este indisociabil de Cernăuți”, a crescut an de an, deja a primit propuneri de comunicări pentru ediția din 2020. Prezenți la lucrări, Maria Toacă, Vasile Carlașciuc, Marin Gherman, nume de primă mărime ale jurnalismului cernăuțean, dovedesc că și interesul presei este pe măsură. Firește, nu miră pe nimeni că au răspuns invitației organizatorilor distinși intelectuali dr. Alexandrina Cernov și Vasile Tărățeanu, membri de onoare ai Academiei Române, și bucură mulțimea cursanților și iubitorilor poeziei lui Eminescu: Anastasiia Iuriiciuk și Cristina Văcărașu, și cu o mână de ajutor matinală la pregătirea evenimentului împreună cu Cristina Boico, de la Serviciul de Relații Internaționale al Universității cernăuțene, Halina Semen, Kristina Nikolenko, Iulia Pilat, Mariana Piligaci (și translator când a fost cazul) și alții. Istoria întâlnirii cu Eminescu a universitarei Veronica Hrițcu, spusă anul trecut, ajunge acum și la mine: primele versuri eminesciene le-a auzit în copilărie de la mama sa și a crezut că sunt populare până când, studentă fiind, a găsit opera lui Eminescu în două volume într-o librărie. Mai târziu și le-a cumpărat și ținând atât de mult la ele nu s-a îndurat să le lase acasă nici când a plecat să-și efectueze după facultate perioada de stagiatură într-un colț îndepărtat al Uniunii Sovietice. Participă și Cristina Toderan, și Felicia Vrânceanu, de la Catedra de Filologie Română și Clasică, și bibliotecarii Stela Malanciuc și Vladimir Acatrini, și profesorii Elena Purici și Dorin Misichevici, prof. Elena Purici venită anume de la Ostrița.

Ce minunată coincidență, Solstițiul de Vară, cea mai lungă zi a anului luminând puternic cartea de bronz din mâna poetului de bronz închipuit de Dumitru Horșcovschi, trăsăturile Poetului imaginate de Marcel Guguianu și dezvelite, iată, acum 29 de ani, în curtea Casei lui Aron Pumnul, sub privirile spălate de roua unei lacrimi ale poeziilor Ioan Alexandru, Grigore Vieru, Vasile Tărățeanu, și cărțile deschise pe masa întâlnirii noastre și în memoria noastră! Și intensificând la apogeu mireasma ultimelor flori de tei și a primelor sânziene din întreaga Bucovină, pătrunsă ca o tornadă în Sala Verde, să miște pletele ramuri ale Arborelui Eminescu, până când a fost desăvârșită tăcere și Poetul a putut să ne audă. Și să ne asculte.

Liubov Melniciuc, directoarea Centrului de Studii Românești de la Universitatea Națională „Iurii Fedkovici” din Cernăuți, „pozitiv impresionată de tot ce face Gina Puică în cadrul universității noastre”, de tot ce facem pentru creația acestui scriitor „cunoscut peste tot și nespus de important în viețile tuturor”, ne-a dorit „comunicări și dezbateri fructuoase” și să revenim aici.

Edmond Neagoe, ministru-consilier la Consulatul General al României, și-a mărturisit „onoarea deosebită și emoția deosebită” generată de această întâlnire cu Eminescu la Cernăuți, „unde și-a lăsat atâtea energii care ne protejează și ne animă”. Și pornind de la un alt, foarte recent, eveniment găzduit de românii de aici în cinstea „protectorului absolut al literaturii române”, o lansare de carte Dan Toma Dulciu, și de la existența unor „documente încă neexploatate”, a promis pentru o ediție a mesei rotunde din anii viitori un studiu „Eminescu diplomat”. Și de asemenea și-a adus aminte cu plăcere de participarea la Recanati, în Italia, acolo unde sunt adorați Madonna, ocrotitoare a celor suferinzi, și marele poet Leopardi, la dezvelirea unei plăci comemorative dedicate lui Eminescu, unde sub chipul poetului gândul său sună deopotrivă în italiană și în română: „Il Dio del Genio mi ha tratto a se dal popolo come il sole trae a se una nube d'oro dal mare di mestizia”/ „Dumnezeul geniului m-a sorbit din popor cum soarbe soarele un nour de aur din marea de amar”.

Prof. univ. dr. hab. Serhii Lucikanin, de la Catedra de lingvistică generală, de filologie clasică și neoelelenistică a Universității Naționale

„Taras Șevcenko” din Kiev, prezintă atractiv, arătându-ni-le, „Edițiile operelor lui Mihai Eminescu în limba ucraineană după 1952”, evidențiind „Particularitățile prefețelor, ale notelor și ale traducerilor”. După 1952, deoarece atunci a apărut, probabil în reciprocitate, nu numai ediția ucraineană a poeziilor lui Eminescu, ci și una în limba română a lui Taras Șevcenko, prefațată de Mihail Sadoveanu. Mișcător gestul de a le aduce cu sine, de la Kiev la Cernăuți, pe toate cele pe care le avea! O colecție valoroasă, cu transpuneri în ucraineană realizate de poeți de valoare: Maksim Rilski, Volodimir Sosiura, Viktor Baranov și Vitalii Kolodii, acesta din urmă cu o traducere a „Luceafărului” multipremiată, inclusiv la Suceava. I-am povestit profesorului Lucikanin despre simțământul lui Mircea Lutic, care l-a tradus în limba română pe Vitalii Kolodii, și de care a fost tradus în limba ucraineană, de a fi pierdut o aripă prin moartea poetului ucrainean care i-a fost prieten bun, găsind amândoi imaginea foarte frumoasă pentru traducătorul de excelență de oricând și de oriunde. Dar înainte de începerea mesei rotunde, l-am întrebat dacă are știință de placheta dedicată poeziei eminesciene „La steaua”, apărută la Editura Naukoviei Svit din Kiev, în anul 2003, de care aflatam pregătindu-mi pentru această masă rotundă schița de portret al traducătoarei Elisabeta Isanos, tipărită în această plachetă cu două versiuni în limba franceză. Cum să nu? Era chiar realizatorul acestei antologii, cu 38 de versiuni în 15 limbi, iar „La steaua” este poemul său preferat. Am răsfoit-o curioasă, într-adevăr, o versiune era reprodusă după ediția de poezii bilingvă, română și franceză, realizată de Elisabeta Isanos și publicată în anul 1994 (la Libra), cealaltă fiind preluată din volumul de poezii alese din Eminescu, prefațat de Edgar Papu și apărut la editura bucureșteană Grai și suflet – Cultura națională în anul 1999. În cursul intervenției Domniei Sale, prof. Serhii Lucikanin povestește și de un cântăreț bucovinean, Dmitro Hnatiuk, care, admis la Conservatorul din Kiev, a luat cu el, ca să nu uite limba română, și cartea de poezii a lui Eminescu, ceea ce avea să-l aducă în pragul exmatriculării, fiind acuzat de lecturi din literatura burgheză. În încheiere, prof. Lucikanin impresionează participanții cu citirea-recitarea-recitarea a două poezii dedicate lui Eminescu de mama sa, poeta Olga Strașenko, prezentă (cu sprijinul prof. Lucikanin) și în antologia dedicată poeziei „La steaua”, cu opt versiuni cea mai tradusă în ucraineană, inclusiv de Viktor Baranov, fost președinte al Uniunii Scriitorilor din Ucraina. Dar și „Luceafărul” a adunat până acum cinci transpuneri în limba ucraineană.

Ziaristul Vasile Carlașciuc, de două decenii realizator la Radio „Ucraina Internațional”, simte nevoia să completeze comunicarea cu

propriile amintiri despre Viktor Baranov, „îndrăgostit de Eminescu, căruia i-a citit la radio «La steaua» în limba română. Vă dați seama, el fiind din Poltava, unde nu s-a auzit limba română?!” De asemenea, observând că 110 ani de la prima traducere a lui Mihai Eminescu în ucraineană înseamnă un răstimp deloc scurt, „și de la traducerea lui Vasile Alecsandri, tot 110 ani sunt”, ține să precizeze că „Ucraina Internațional” deține o bogată fonotecă, în care se aud glasuri de neuitat citind din Eminescu, vorbind despre Eminescu.

Conf. univ. dr. Daniela Hăisan, de la Departamentul de Limbi și Literaturi Străine (secția Engleză) al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, adusă la Cernăuți de însuși Eminescu, în sensul că pentru prima dată a trecut granița în Ucraina și a ajuns la Cernăuți cu prilejul acestei ediții „Eminescu în limbile lumii”, a venit cu un studiu substanțial, „Eminescu în limba engleză: între proiect solitar și traducere colaborativă” în care merge, pas cu pas, pe urmele fiecărei posibilități de transpunere a unei creații literare într-o limbă străină cu aplicație la cele tipărite până acum în limba engleză, pornind de la traducători români și traducători englezi, traducători din zona academică și neacademică, traducerea în singurătate și traducerea colectivă ș.a.m.d. Paleta acestor posibilități concretizate în cazul poeziei lui Eminescu fiind mare, iar Daniela Hăisan, dornică să le acopere cu exemplificări, aproape nu există „popasuri”, „focalizări”, excepția, cel puțin resimțită ca atare, fiind elevul Cornel M. Popescu, ucis de cutremurul din 1977 înainte de a împlini 19 ani, traducător solitar și doar din drag de Eminescu (spre deosebire, sugerează comunicarea, de traducerile având un „comanditar”), a cărui versiune în limba engleză a liricii eminesciene „încă e considerată traducerea cea mai valoroasă”. Poate și spațiul ocupat de „Migălosul Cronofag” – Adrian George Sahlean ar putea fi considerat o astfel de rară excepție. Oricum, convingerea sugerată de aceste diverse traduceri, ca și aceea personală, cu care Daniela Hăisan își încheie comunicarea, generează o reacție de aprobare și simpatie previzibile: „...și în companie și în singurătate, Eminescu merită tradus. Avem toți de câștigat!”

Pentru a treia oară cu o comunicare științifică la masa rotundă internațională „Eminescu în limbile lumii”, conf. univ. dr. Raluca Dimian, tot de la Departamentul de Limbi și Literaturi Străine (dar secția Germană) al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava, reconfirmă bunele impresii pe care le-a lăsat participanților fideli încă de la ediția din 2017, dar și invitaților la ediția din luna mai a acestui an la Salonul Internațional de Carte „Alma Mater” al Universității sucevene, din rândul cărora am făcut

parte Maria Toacă și cu mine, unde și-a lansat o impresionantă lucrare căreia i-a dedicat zece ani de studiu. Cu sentimente mărturisite de grațitudine față de Cernăuți, față de „publicul său prietenos” și față de organizatori pentru ocazia de a se apleca din nou asupra cărților sale, de a se întoarce iar la „poetul preferat dincolo de granițe și culturi”, Raluca Dimian ne propune o incursiune în ceea ce a însemnat „Receptarea lui Eminescu în spațiul cultural german. Prima etapă”, titlul actualei sale comunicări. Cu cele mai vechi traduceri în limba germană, grație prietenelor sale încă din timpul vieții, trăind într-un Cernăuți cu limba oficială germana, cu studii în germană, bun cunoscător al limbii germane, Eminescu ar fi putut să scrie tot atât de bine și în germană – este aserțiunea cu care începe această incursiune, în care edițiile Maximilian W. Schroff și Konrad Richter, amândouă întrerupte de un război mondial, constituie vârful său de interes. Edițiile M. W. Schroff au fost publicate în România (prima în 1913, la Craiova), se adresau mai mult germanilor din țara noastră. În schimb, K. Richter a apărut în Germania, în 1937, iar traducерile sale au fost distinse cu Premiul Hamangiu al Academiei Române. (Paranteza se deschide doar pentru a-mi cere să caut la Suceava, în Leca Morariu, cărturarul exagerat nu o dată în aprobări și respingeri, amănunte despre acordarea acestui premiu). În încheiere, Raluca Dimian observă că „traducerea lui Eminescu în germană merge în paralel cu relațiile româno-germane”.

Cu mult interes este ascultat și la această ediție a mesei rotunde prof. univ. dr. Enrique Nogueras de la Universitatea din Granada, traducător al prozei lui Eminescu, venit special din Spania pentru manifestarea științifică inițiată și animată de universitara suceveană Gina Puică, de trei ori între semnatarii ei de comunicări și pentru a patra oară la Cernăuți, „care mi se pare un oraș superb”. Bun cunoscător nu numai al limbii noastre, ci și al limbii portugheze, Enrique Nogueras a ales să se oprească de această dată la traducерile din Eminescu în Portugalia. În mod paradoxal, aflăm cu toții din comunicarea profesorului și poetului spaniol, în Portugalia Eminescu a fost transpus în limba portugheză doar de români. Paradoxal, dată fiind înrudirea limbii române cu limba portugheză, mai puternică, și după părerea mea, decât cu celelalte limbi romanice. Pus în lumină de studiile lui Mircea Eliade, „Camões e Eminescu” (Camões și Eminescu) și „Eminescu – O poeta da raça romena” (Eminescu – poetul neamului român) din 1942, pe când se afla în misiune diplomatică la Lisabona, Eminescu a fost tradus în portugheză în 1950 de Victor Buescu împreună cu Carlos Queiroz. Enrique Nogueras menționează că, deși nu

se încadrează temei alese, nu poate să nu pomenească și de traducerea lui Eminescu în portugheză de către poetul brazilian Luciano Maia (Mihai Eminescu & Lucian Blaga, „Dois poetas do espaço mioritico”, 1998), traducere apărută însă în Brazilia. De asemenea, se referă la traducerea „Luceafărului” de Dan Caragea, pe care vorbitor de portugheză, lusitanist, universitarul și istoricul literar Mihai Zamfir „o consideră foarte bună”. Ca și acela al exegezei, câmpul traducerilor din Eminescu, inclusiv în diversele spații în care portugheza continuă să fie vorbită, se deschide larg, cu atât mai larg în lunga zi a Solstițiului de Vară. Nu am avut când să-i mărturisesc universitarului, traducătorului și poetului spaniol cu câtă răscolire sufletească i-am ascultat comunicarea, exact la 40 de zile de la trecerea la Domnul a extraordinarei scriitoare și traducătoare din literaturile de expresie portugheză în primul rând, Micaela Ghițescu, director al „Memoriei. Revista gândirii arestate”, despre care vorbisem la ediția din 2017 a acestei mese rotunde. O fac acum, ca să-i spun lui Enrique Nogueras că pomenirea cuiva în ritualul creștin-ortodox la 40 de zile de la stingerea sa din viață este cea mai importantă în spiritul credinței că atunci i se arată, i se judecă sufletul, înaintea marei Judecăți de Apoi, și că l-am urmărit cu o incredibilă, stranie senzație de palmă ușoară atingându-mi când tâmpla, când obrazul, o atingere identică celei aplecate de tâmplă, de obraz peste catifeaua copertelor ediției bilingve româno-portugheze Mihai Eminescu, „Poezii / Poesias” (Libra, 2000) cu traduceri de Victor Buescu – Carlos Queiroz, Luciano Maia și prefată și postfață de Mircea Eliade, ediție îngrijită de Micaela Ghițescu.

Da... Nu-mi este ușor, în continuare, nici să prezint schița de portret al traducătoarei Elisabeta Isanos, să vorbesc despre traducătoarea rasată, extrem de selectivă care a fost Elisabeta Isanos, plecată dintre noi la începutul anului trecut și care îndată, pe 8 iulie, și-ar fi sărbătorit ziua nașterii. Poetă și prozatoare deopotrivă, Elisabeta Isanos este legată de Bucovina prin tatăl său, Eusebiu Camilar, care a fost unul din marii săi tălmăcitori și povestitori, după părerea mea chiar cel mai mare. Perfecționistă, lucrând parcă la nesfârșit la transpunerea în franceză a unei poezii, a publicat volume de traduceri doar din lirica mamei sale, Magda Isanos, și din Eminescu (premiat în 1994 la Salonul Național de Carte și Publicație Culturală din Cluj), deoarece propriile cărți cu texte în limba română și în limba franceză nu pot fi parcurse ca ediții bilingve, ci îți dau sentimentul rar, fantastic, al unei concreșteri literare. Într-un interviu pe care l-am realizat împreună în ianuarie 2013, spunea: „La ideea de a traduce din poeziile lui Eminescu am ajuns dintr-un elan, în multe privințe

inexplicabil și, ca orice entuziasm, cu o doză inițială de absurd. La baza acestei porniri a stat o frază citită nu mai știu în ce ziar, pe la începutul anilor '90, în care unii specialiști afirmău că poeziile lui Eminescu sunt intraductibile. Atunci s-a declanșat în mine ceva, un fel de revoltă: dacă vocea celui mai mare și mai pur poet al nostru nu poate fi auzită, atunci nu ne mai rămâne nicio speranță de a fi ascultați! Deci, oricât de greu ar fi, trebuie tradus! După mai bine de douăzeci de ani, am ajuns la concluzia că intuiția mea de-atunci era corectă: Eminescu nu e imposibil de tradus, însă foarte dificil (...). Cu toate astea, nu trebuie să renunțăm la proiectul acesta, la ideea de a-l face pe Eminescu inteligibil străinilor în toată splendoarea lui. Nu e o muncă pentru un singur om, ci pentru generații întregi”.

Sunând mai aparte, comunicarea expertei/cercetătoarei Mihaela Toader de la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc din București, „Istoria poeziei lui Eminescu în exil și diaspora”, a captivat publicul cu imaginea lui Eminescu și a manuscrisului poeziei „Criticilor mei” la loc de cinste pe peretele Bibliotecii din Freiburg, acolo unde exilul românesc postbelic a adunat valorile spirituale și culturale vitale pentru existența membrilor săi în continuare, existență în care, lipsindu-le la început cărțile liricii eminesciene, dorul de Țară era asociat cu dorul de Eminescu. Dar intrând Eminescu în Biblioteca din Freiburg, Biblioteca, spațiu al „libertății și democrației”, le-a oferit mai mult celor departe de țară, adică și creații neretipărite, nerecitate în țară, ca „Doina” și „Rugăciune”. În ceea ce privește Cernăuțiul, Mihaela Toader prima data aici astă toamnă, a revenit o dată, și acum încă o dată, într-o permanentă „întărire a conștiinței eminesciene”.

Dar cine poate ști și cunoaște mai îndeaproape exilul și rezistența prin Eminescu decât românii din ținutul Cernăuțiului?!, a intervenit Maria Toacă. Mama ne cânta după rugăciunea de seară «De ce nu-mi vii...», «Mai am un singur dor», cânta și plângea, iar eu cu frățiorul, prea mic să înțeleagă ceva, adormeam cu gândul la tata..., îmi povestea Aurora Bujeniță din Mahala”. „Prelegerea Mihaelei Toader, avea să scrie cunoscuta ziaristă cernăuțeană, mi-a răscolit prin memorie și alte mărturii ale copiilor exilului din Mahala, din Herța, de pe plaiul nostru de martiri, pentru care Eminescu a fost și rămâne scut de apărare, veșnic adăpost pentru suflet”.

Din celelalte intervenții, îmi rămâne subliniată în carnetul de notițe și în memorie surpriza de care a povestit că a avut parte acad. Alexandrina

Cernov, universitară, titulara și a unui curs de teoria și practica traducerii, cunoscută autoare de manuale de literatură română și universală pentru nordul Bucovinei, atunci când la puțină vreme după trecerea de la scrisul cu caractere slave la scrisul cu caractere latine a văzut că în textele după dictare ale elevilor apăreau cu mult mai puține greșeli în cele cu caractere latine decât în cele cu caractere slave. Explicația? Bunicii, părinții nu încetaseră să le păstreze amintirea și să le predea în familie, în secret, copiilor și nepoților.

Tăcerea care a urmat acestei destăinuiți a fost adâncită de remarcă visătoare a Ralucăi Dimian despre Celan afirmând că limba este pământul de sub picioarele noastre și despre convingerea lui Thomas Mann că unde este el e Germania.

Atunci, țâșnind ca o săgeată, ridicându-se impetuos în picioare și oprind cu o microsecundă înainte de a fi exprimat cuvântul moderatoarei, profesorul de limba franceză și traducătorul Dorin Misichievici și-a întors spre noi cu tărie convingerea că pentru omul simplu, pentru românul din nordul Bucovinei, Luceafărul lui Eminescu, Eminescu însuși este însuși Mântuitorul.

Tăcerea instaurată și de această intervenție a durat până ce prăbușirea ploii peste Cernăuți și-a trimis aburul cald cu mireasmă de flori de tei prin ușa deschisă a Sălii Verzi. Atunci participanții au renunțat la câte vor mai fi avut de spus (multe, când românii se adună să vorbească și să asculte vorbindu-se despre Eminescu), s-au adunat în jurul Ginei Puică, toți cu felicitări, mulțumiri, îmbrățișări. „Doamne, cât de frumos a fost!” a zis cineva, dar a mai curs o vreme până când unii să se îndure să-și deschidă umbrelele, oaspeții din depărtări să pună la punct programul vizitei pe urmele lui Eminescu în oraș după-amiază, iar Maria Toacă și cu mine să urcăm într-un taxi pentru autogară, acolo unde, dacă are cerere pentru București și locuri libere, o rutieră sau un autocar cu destinația Capitala României, te poate lăsa la Suceava.

Mașina în care ne-am suit a pornit alene, încasând din plin fiecare ropot, însoțită de reculul lor de pe capotă și de pe caldarâm ca de niște fulgerătoare arteziene și am mers atât de lung, atât de nesfârșit printr-un Cernăuți mai mult închipuit decât văzut prin geamurile încontinuu spălate și matisate de pulberile de apă, încât Maria l-a întrebat dacă ne duce la Suceava ori chiar mai departe, un „mai departe”, sunt sigură, nu cu aluzie la București, ci la alt timp, la o clipă distanță înainte de Sânziene sau înapoi de Rusalii – în spațiul magic al Solstițiului de Vară totul este posibil! Șoferul nu a răspuns, însă mașina s-a oprit în aceeași secundă cu ploaia.

Iar noi am ieșit din ea punând piciorul într-un Cernăuți poleit cu mierea ramurilor de tei în floare, în care Apostolii predicau învățătura lui Iisus în limba Sa și toate neamurile pământului îi înțelegeau, și în care traducătorii lui Eminescu și cercetătorii lor nu încetau să spere într-o zi asemenea.

(Reportaj publicat inițial în două ediții ale cotidianului *Crai nou*, Suceava, Anul XXX: nr. 8045, vineri, 28 iunie 2019, p. 9, respectiv nr. 8050, vineri, 5 iulie 2019, p. 8)

13 DECEMBRIE 2019 LA CERNĂUȚI, O ZI DIN CURGEREA ÎNVLBURATĂ A VREMII

Doina Cernica

Am plecat din Suceava cu sentimentul unei victorii: călătoream cu o cursă Suceava-Cernăuți, cursă regulată, suceveană, prima după nu știu câți ani, câte decenii, înființată aici, în sudul Bucovinei. O cursă de ora 6,00, atât de dorită și de invitații, participanții la diferite manifestări, dar și de turiști, și de obișnușii bazarului. I-am felicitat și pe patronul Bog Trans, prezent în Autogara Suceava, și pe conducătorul auto, Vasile Cimbru, cu multă căldură: numai călătorii ca noi știu că cel mai greu se ajunge unde ne sunt cei mai apropiați, basarabenii și românii din nordul Bucovinei, mai ales ei, bucovinenii de peste graniță, care nu fac parte din diaspora, nu au plecat de acasă, indiferent de motiv, ci au rămas acasă, sunt acasă. Dificultatea acestor drumuri pe care Gina Puică, asistent doctor la Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, responsabil al Lectoratului de

Română al acesteia la Universitatea Națională „Iuri Fedkovici” Cernăuți, o înfruntă din septembrie 2015 reprezintă, în ce mă privește, motivul unui plus de respect pentru munca, pentru dăruirea ei. Deoarece, ca excelentă profesionistă o știu pe Gina Puică încă din perioada 2007-2013, în care a fost lector de română la Universitatea din Strasbourg.

Ca niciodată, am ajuns cu mult mai devreme. De regulă, soseam în ultimul minut sau după începerea manifestării, din cauza timpului lung petrecut la trecerea graniței. Odată, la un salon de carte românească la Biblioteca Raională Hertza, participanții din raion și invitații de la Cernăuți ne-au așteptat, amânând deschiderea salonului, peste două ore. Dimineața ezită între ceață, ploaie și ninsoare, așa că, farm. Maria Olar, președinta Fundației Culturale „Leca Morariu” Suceava, și cu mine, ne adăpostim într-un bistrou de pe fosta Cale Domnească, astăzi pietonala Olga Kobileanska, cea mai frumoasă stradă din frumosul Cernăuți. În aroma de fructe instaurată de ceaiul fierbinte în local, Maria Olar își întinde pe măsuță și pe banchetă câteva reproduceri foto din dosarul gros al documentelor ce îi însoțesc comunicarea cu care va participa la masa rotundă internațională care ne-a adus în capitala istorică a Bucovinei: „Interferențe lingvistice și culturale la Cernăuți și în lume”, ediția a III-a, 13 decembrie 2019. Ziua Sfântului Apostol Andrei, cel întâi chemat, în Calendarul Iulian, respectat aici. Oare ce să aleagă din multele și însemnatele lucruri privitoare la familia Morărenilor, care a lăsat atâtea urme luminoase în Bucovina?

În vecinătatea Teatrului, Sala Verde a Universității cernăuțene, aflată la parterul unei clădiri înalte din perioada interbelică, se pare fost sediu al unei bănci românești, cu ușa la stradă, strada Bankova, 1, în permanentă deschidere-închidere și cu ochii ferestrelor strălucind prietenos, este deja animată. Pe hol cafea, ceai aburind, fursecuri, cu voluntarii, cursanții de la Lectoratul de Română ciorchine în jurul Ginei Puică ne adresează un bun venit plin de căldură. Cei mai mulți, măcar din vedere, ne știm de-acum de la cele două manifestări internaționale inițiate și însuflețite de Gina Puică, una dedicată traducerilor și traducătorilor lui Eminescu, vara, și aceasta, iarna, consacrată întâlnirilor, interferențelor prilejuite și fertilizate de atmosfera specială, de multietnicitatea orașului. Amândouă organizate sub egida Universităților din Suceava și din Cernăuți, de Lectoratul de Română al uneia și de Centrul de Studii Românești al celeilalte. Prima cu patru ediții, cea de-acum cu a treia ediție la activ.

Masa rotundă este deschisă de Gina Puică, „Tematica ni s-a impus prin istoria și chiar prin prezentul acestui loc, temă de actualitate în lumea contemporană...”, care prezintă și mesajul de susținere al ES Irina-Loredana Stănculescu, consulul general al României la Cernăuți. Următorul salut îi aparține conf. univ. dr. Liubov Melniciuk, directoarea Centrului de Studii Românești, care, între altele, observă și buna colaborare între Centru și Lectorat, reunind persoane de etnii diferite.

Prima comunicare este semnată de conf. univ. dr. Valentina Bohatireț și Liubov Melniciuk (amândouă cadre didactice la Facultatea de Istorie, Științe Politice și Relații Internaționale a Universității Cernăuți) și îi prilejuiește Ginei Puică un scurt comentariu despre interferențele lingvistice ale acesteia, cu prezentări în engleză și ucraineană și cu traducerea ad-hoc a lui Marin Gherman în română, un gest prietenos, de sprijinire a manifestării, de care participanții au beneficiat de mai multe ori. Tema, ilustrată cu proiecții video, este captivantă chiar și pentru participanții care locuiesc, trăiesc în oraș, autoarele referindu-se la locuri de memorie creatoare de identități. Împreună cu Valentina Bohatireț și Liubov Melniciuk călătorim în timpul a trei piețe cernăuțene, Piața Centrală, Piața Teatrului și Piața Soborna (a Integrității), cu monumentele lor, considerate reprezentative pentru schimbările din aceste locuri. De pildă, în Ringplatz, Piața Unirii, Piața Lenin și azi Piața Centrală, amenajată din ordinul împăratului austriac Iosif al II-lea în secolul al XVIII-lea și străjuită din 1852 de clădirea Primăriei, din 1924 până în 1944, când a fost distrus, aici s-a aflat Monumentul Unirii, precedat de o *pietă* și urmat de o cruce, înlocuită apoi de Lenin, demolat în 1992. Acum în capătul Pieței, răscruce de drumuri, se află monumentul lui Taras Șevcenko, pe fundalul reproducerii documentului emis de cancelaria lui Alexandru cel Bun în anul 1408, primul în care apare numele Cernăuțiului. Ascult, privesc, visez la legendarul Monument al Unirii și îmi propun ca la întâia călătorie la București împreună cu prietena mea, Maria Toacă, din Cernăuți, aflată astăzi la Suceava pentru a primi Premiul Societății Scriitorilor Bucovineni, să merg la Muzeul Național de Istorie, să-i caut fragmentele supraviețuitoare: cele două basoreliefuri și grupul statuar alcătuit de zimbrii moldav biruitori și de vulturul bicefal al imperiului prăbușit în anul 1918. Și sunt, suntem de acord cu Gina Puică: „O cercetare extraordinar de interesantă!”

Mi-aș fi dorit mai mulți tineri în sală legați de presă, care își doresc un viitor în presă, și cu siguranță ar fi fost, dacă nu ar trece printr-o perioadă de vârf a examenelor studențești, la următoarea comunicare, a dr.

Marin Gherman, președintele Centrului Media BucPress Cernăuți, „Spații media regionale și transfrontaliere: între interferențe și gheoizare (studiu de caz: Ucraina-România)”. Se pare că există inerții afective ale vârstelor mari, cu mult mai greu de depășit, își zice ziarista din mine, ascultând ceea ce spune Marin Gherman despre absența unei comunicări vii, directe și implicit a unei mai bune cunoașteri reciproce: referirile, citările din presă (Suceava/Cernăuți) sunt tot mai rare, „la București nu avem un corespondent, ne documentăm din surse străine”, „Nici TVR nu are un corespondent la Kiev, nu mai vorbim de Cernăuți”. Se creează, continuă, o gheoizare, o tribalizare din punct de vedere informațional, care reprezintă o primejdie ce nu poate fi ignorată. Ne vom trezi într-o zi manipulați, dacă dăm ascultare numai frustrărilor și temerilor noastre. Prioritar Ucraina, România, Moldova ar trebui să alcătuiască o alianță strategică, chiar dacă nu ar fi pe placul tuturor.

Ca întotdeauna, o ascult și acum cu o atenție mărită pe conf. univ. dr. Raluca Dimian de la Departamentul de Limbi și Literaturi Străine al Universității Suceava, mai ales că vorbește despre doi autori cunoscuți la noi, unul laureat al Premiului Nobel, celălalt al celui mai prestigios premiu german pentru literatură, Premiul Georg Büchner, în comunicarea sa intitulată: „Scriitori de limbă germană din România: Herta Müller și Oskar Pastior în cadrul proiectului de roman *Leagănul Respirației*”. Născut la Sibiu, Oskar Pastior, adolescent încă, este condamnat să lucreze, vreme de câțiva ani, împreună cu alți etnici germani, într-un lagăr de muncă sovietic. Reîntors în România, termină liceul, facultatea, scrie, scrie și apoi se stabilește în Occident. Romanul Hertei Müller, care, publicat în Germania a fost răsplătit în același an, 2009, cu Premiul Nobel, se petrece la Cotul Donului și a fost inspirat de deportarea lui Oskar Pastior, stins în viață în anul 2006. Raluca Dimian a pătruns în adâncimile poeziei și romanului, detectând posibile înrudiri, întâlniri, văzând un autor manifest, Herta Müller, și altul latent, Oskar Pastior, o limbă manifestă, limba germană, și două limbi latente, limba română și limba spațiului sovietic în care se află lagărul, interferențele dintre amintirile altcuiva și propriile amintiri ș.a. O analiză de finețe, în căutarea imponderabilelor surse ale inspirației scriitoricești care într-un fel neașteptat îmi evocă misteriosul sul ținut în mână de Sf. Apostol Andrei, descifrat ca necunoscutele sale epistole, prin care de asemenea predica, interpreta învățăturile Evangheliei. Și, firește, un îndemn implicit la recitiri.

Un asemenea îndemn pulsează, mai ales pentru participanții români, în comunicarea istoricului Ihor Piddubni, conf. univ. dr., cursant

al Lectoratului de Română, de la Universitatea Națională „Iuri Fedkovici” Cernăuți, axată pe „Opere de ficțiune ca sursă de ilustrare a istoriei României din perioada interbelică”, care se referă la scrieri de Mihail Sadoveanu, Ion Agârbiceanu, Liviu Rebreanu, Zaharia Stancu, A.P. Samson. Îmi recunosc la sfârșitul acestei comunicări o dublă admirație, pentru acribia documentării istoricului cititor de literatură română și pentru cursiva sa limbă română dobândită, finisată sub îndrumarea înzestratei și pasionatei profesoare Gina Puică. Aici se impune o paranteză. Dintre toate relecturile sugerate de această comunicare, reîntoarsă la Suceava, am ales *Baltagul*, în căutarea fragmentului surprins de comunicare ca ilustrând trecerea, nu foarte simplă, de la Calendarul Iulian la Calendarul Gregorian: „- He-hei! Au răcnit nunii suindu-se în picioare în sănii; dumneata, nevastă de la Tarcău, nu știi pesemne că noi nu ne dăm și vrem să fim mai tineri cu treisprezece nopți, și noi ținem cu călindarul cel vechi de la începutul lumii pe carele Domnul-Dumnezeu l-a dat lui Adam”.

„O familie culturală: Morărenii”, comunicarea Mariei Olar, frumos previzibil, captează interesul participanților încă de la prima frază: „În întreaga viață publică, economică, politică și spirituală a Bucovinei, două grupări familiale se evidențiază: Hurmuzăcheștii și Morărenii”, mai ales că fiecare Morărean, de la Silvestru Morariu-Andrievici, mitropolit al Bucovinei și Dalmației, membru al Camerei Deputaților vieneze, autor de manuale școlare, fondator al revistei *Candela*, la preotul și publicistul Constantin Morariu Andrievici cu nepotul său de frate, Constantin Morariu, și cu fiii și fiicele acestuia, Leca, Aurel, Victor, Victoria și Elvira, cu partenerii lor de viață, reprezintă când un capitol, când o pagină din istoria culturală a Cernăuțiului. Cum era de așteptat, partea leului revine în comunicarea sa universitarului, eminescologului, scriitorului Leca Morariu, fost decan al Facultății de Litere din Cernăuți, director al Teatrului Național din Cernăuți ș.a., secondat cu o admirabilă activitate muzicală, de interpret și profesor, de soția sa, Octavia Lupu Morariu, cu merit esențial în conservarea și perpetuarea memoriei lui Leca Morariu și a celorlalți Morăreni. Un astfel de merit îi revine după moartea Octaviei Lupu Morariu fundației conduse și animate de soții farm. Maria Olar și ing. Ion Morar, cum am demonstrat-o de altminteri și în cartea pe care i-am dedicat-o, *O casă a altei vremi*.

Dar, iată, evocarea Mariei Olar interferează, surprinzând-o plăcut, cu aceea a lector. univ. Felicia Vrânceanu de la Catedra de Filologie Română și Clasică a Universității Cernăuți și, nesurprinzător, dar tot plăcut, cu amintirile mele, deoarece vorbind despre „Gheorghe Jernovei și

«Filologia română la Universitatea Cernăuți»: file dintr-o istorie neterminată”, mai exact despre lucrarea fostului șef al Catedrei din care au apărut doar primele două volume, I.1875-1919; II.1919-1940 (cel de-al treilea, în manuscris, aflându-se undeva în România, la doamna Jernovei), pomenește de un capitol întreg consacrat activității de aici a lui Leca Morariu și vorbind despre munca și devotamentul și pasiunea lui Gheorghe Jernovei mi-l aduce din memorie la o oră de curs din perioada prepascală, provocându-și studenții să povestească despre întâmpinarea și sărbătorirea Paștelui în casele părinților lor. Ascultând-o pe Felicia Vrâncanu, conf. univ. dr. Dorel Fînaru, de la Departamentul de Limba și Literatura Română și Științele Comunicării al Universității Suceava, lingvist de formație, are o reacție entuziastă: „Trebuie retipărită!”, însoțită de promisiunea de a se implica hotărâtor în acest act deopotrivă cultural și de solidaritate universitară, intelectuală. După care, la rândul său, își prezintă comunicarea, „Turnul Babel. Istoria unei ruine”.

În „Turnul Babel. Istoria unei ruine”, Dorel Fînaru susține că diversitatea babelică, „departe de a fi o pedeapsă divină”, este amenințată: dacă nu se iau măsuri, jumătate din cele circa 7000 de limbi vorbite în prezent vor dispărea în anul 2050. Imaginea lui George Steiner privitoare la „numele derivate”, la limbajul nostru, „o interpunere între percepere și adevăr, ca un geam prăfuit sau o oglindă deformată”, spre deosebire de „numele primitive” la care se referea Platon, ale limbii paradisiace, perfect transparente, este înlocuită de aceea a unui dezastru antrenând cu dispariția unor limbi dispariția culturilor dezvoltate pe suportul lor, create de acestea. Concluzia pe care o formulează, „O politică planetară ar trebui să ocrotească limbile în pericol!” sună straniu aici, la masa rotundă în care se întâlnesc eforturile Lectoratului de Română al Universității „Ștefan cel Mare” Suceava și Centrului de Studii Românești al Universității Naționale „Iuri Fedcovic” Cernăuți și într-un Cernăuți cu o istorie pregnant multietnică și multilingvistică și cu un prezent în care limbile etniilor sunt alungate din învățământ.

Nu am să vorbesc despre comunicarea mea, „Călătoria, o experiență complexă”, care ne îmbogățește cunoștințele și care, de regulă, se soldează cu un minus de prejudecăți și un plus de toleranță față de semenii, mulțumindu-mă să menționez că am adus în fața participanților o invitație, cred atrăgătoare, la lectura celor șase volume realizate de dr. Liviu Papuc (urmaș pe linie maternă al Morărenilor și biograf și editor al lui Leca Morariu) cu recuperarea unor scrieri mai puțin cunoscute, de epocă, despre Bucovina, ciclul distins cu Marele Premiu „Bucovina” al

Societății Scriitorilor Bucovineni (SSB), societate înființată la Cernăuți, în anul 1938. Și să amintesc că am utilizat o parte din minutele alocate acestei comunicări pentru a prezenta cel mai recent număr al revistei *Bucovina literară*, care apare la Suceava, dar a fost întemeiată în 1942, tot la Cernăuți. Cum exact la aceeași oră, poetul Alexandru Ovidiu Vintilă, redactorul său șef, o prezenta la Suceava, în cadrul manifestării organizate pentru decernarea premiilor SSB, simțământul unei noi interferențe a pătruns ca o undă de aer proaspăt în eleganta Sală Verde, a valoroaselor mese rotunde inițiate de universitara suceveană Gina Puică.

La plecare, trecând cu mașina prin dreptul Pieței Soborna, Gina Puică ne-a povestit că pregătirile care se întrezăreau în înserare erau dedicate amenajării Orașelului lui Moș Crăciun și că aici, conform tradiției, luminile Pomului se aprind pe 19 decembrie, când Calendarul Iulian îl sărbătorește pe Sfântul Nicolae. Chipul îi strălucea de bucurie, o bucurie pe jumătate copilărească – cine nu are minunate amintiri de când era de-o șchioapă? -, pe jumătate generată de sentimentul, conștiința unei reușite. I-am răspuns cu toții cu un chip asemenea, deoarece i-o împărtășeam integral, cu un adaus de recunoștință din partea noastră, pentru invitație.

Apoi am trecut granița și am fost cu treisprezece zile mai bătrâni, cele treisprezece zile însemnând nu diferența dintre Calendarul Iulian și Calendarul Gregorian, ci, simbolic, plusul de înțelepciune, cu amestecul său de întrebări, căutări de răspunsuri și responsabilitate, dobândit la Interferențele din Sala Verde de la Cernăuți.

(Reportaj publicat inițial în cotidianul
Crai nou, Suceava, Anul XXXI, nr. 8182, p. 8)

LISTA ALFABETICĂ A AUTORILOR CARE AU CONTRIBUIT LA ACEST VOLUM

Volodymyr Antofiichuk (născut la 13.01.1955) este doctor habilitat, profesor al Catedrei de Literatură Ucraineană a Universității Naționale „Yurii Fedkovici” din Cernăuți, Doctor Honoris Causa al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, autor a peste 250 de publicații științifice în domeniile Biblia și literatura, literatura ucraineană din Bucovina, Literatura ucraineană din România ș.a.

Valentyna Bohatyrets, doctor în științe politice, este conferențiar la Departamentul de Limbi Străine și Traductologie, Facultatea de Istorie, Științe politice și Relații Internaționale a Universității Naționale Yuriy Fedkovych din Cernăuți. Domenii de interes științific: traductologia și relațiile internaționale, diplomația culturală, politicile privind păstrarea patrimoniului cultural.

Mihaela Bucin este conferențiar la Catedra de Limba și Literatura Română a Facultății de Pedagogie *Juhász Gyula* a Universității din Szeged, Ungaria, și șefa acestei Catedre din anul 2010. Este specializată în susținerea cursurilor de etnologie, interferențe culturale româno-ungare și metodică predării limbii și culturii române în diaspora istorică. Depune o activitate susținută în vederea prezervării identitare a româniilor din Ungaria, prin reducerea handicapului lingvistic și cultural, în contextul unei asimilări avansate, prin creșterea eficienței învățământului.

Doina Cernica este scriitoare, traducătoare și jurnalistă, responsabilă de ani mulți a paginilor de „Literatură și artă” ale cotidianului sucevean *Crai nou*. Dintre ultimele sale volume, cităm: *Țara de sus, de mai sus* (vol. I, Cartea, 2015; vol. II, Arta, 2016), *Dulce-amar de Bucovina* (în colaborare cu Maria Toacă, 2018), *Privește și încearcă să vezi. Povești de călătorie* (2019), *Mierlă neagră pe zăpada albă. Povești ținându-se de mână cu surorile lor* (2020), toate apărute la editura Mușatinii, Suceava.

Muguraș Constantinescu, conducător de doctorat, este profesor de traductologie la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava. Este redactor șef al revistei *Atelier de Traduction*, co-responsabil al colecției „Studia doctoralia”, seria „Traductologie-francofonie” a Editurii Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. A publicat volumele *Pratique de la traduction*, 2002, *La traduction entre pratique et théorie*, 2005, *Les Contes de Perrault en palimpseste*, 2006, la Editura Universității din Suceava. Alte volume : *Pour une lecture critique des traductions. Réflexions et pratiques*, 2013, la editura L’Harmattan, Paris, *Lire et traduire la littérature de jeunesse*, 2013, la editura Peter Lang, Bruxelles, și, mai recent, *La traduction sous la loupe – lectures critiques de textes traduits*, 2017, la Peter Lang, Bruxelles. Din octombrie 2018 este directorul proiectului *O istorie a traducerilor în limba română, secolele XVI-XX*.

Marin Gherman este doctor în științe politice, director al Institutului de Studii Politice și Capital Social (Cernăuți, Ucraina), președinte-fondator și redactor-șef al Centrului Media BucPress – asociație a jurnaliștilor români din Ucraina, care include patru organe de presă de limba română: Agenția de știri BucPress, Radio Cernăuți, BucPress TV și revista BucPress. Este redactor-șef adjunct la revista de istorie și cultură *Glasul Bucovinei* (Cernăuți – București). Și-a susținut teza de doctorat la Universitatea Națională din Cernăuți „Iuri Fedkovici”. Autor de studii publicate în reviste de specialitate, coautor a cinci monografii științifice: *Instituțiile societății civile și capitalul social în noile state membre ale UE* (Cernăuți, 2015), *Sprache Politik und Konflikte in der Ukraine, Republik Moldau und Georgien* (Leipzig, 2017), *Peisajul etnocultural și etnopolitic al regiunilor de frontieră din Ucraina, R.Moldova și România. Retrospectivă istorică și actualitate* (Cernăuți, 2018), *Intersecții educative: dialog cu minoritățile naționale din regiunile Cernăuți și Transcarpatia* (Drogobici, 2020), *COVID-19. Dimensiuni ale gestionării pandemiei* (Iași, Editura Junimea, 2020). Domenii de interes: procesele informaționale, istoria mass-media, integrarea europeană, capitalul social, geopolitica.

Daniela Hăisan este conferențiar în cadrul Departamentului de Limbi Străine de la Facultatea de Litere a Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava. Printre domeniile sale de interes se numără traductologia, analiza discursului, morfologia limbii engleze, ESP. În perioada 2012-2016 a făcut parte din proiectul de cercetare exploratorie *Traduction culturelle et*

littérature(s) francophone(s): histoire, réception et critique des traductions. A coordonat mai multe numere ale revistei *Atelier de traduction* dedicate criticii traducerii (2013), istoriei traducerii (2015) și teoriei traducerii (2016) și a publicat două cărți și peste 50 de articole pe diverse teme traductologice. În ultimii ani, o temă de cercetare prioritară a constituit-o traducerea literaturii pentru copii.

Serhii Luchkanyn este profesor habilitat la Catedra de lingvistică generală, filologie clasică și neoelenistică a Institutului de Filologie al Universității Naționale „Taras Șevcenko” din Kiev. Absolvent al Facultății de Filologie a aceleiași universități, cu specializarea limba și literatura ucraineană-limba și literatura română, Serhii Luchkanyn este discipol al profesorului Stanislav Semcinsky. Din septembrie 1996 până în iunie 2000, a predat, împreună cu Stanislav Semcinsky, limba română la Institutul de Relații Internaționale al Universității Naționale „Taras Șevcenko” din Kiev. După decesul lui Stanislav Semcinsky (la 16 decembrie 1999), a continuat să predea sporadic limba română și civilizația românească unor grupe de studenți din Kiev. Predă, de asemenea, limba latină la diferite facultăți ale Universității Naționale „Taras Șevcenko”, istoria filologiei clasice și civilizația bizantină, istoria artei antice, introducere în lingvistică. Autor al mai multor cărți (în limba ucraineană) despre Mihail Sadoveanu (2000) și Ion Luca Caragiale (2002); a alcătuit o *Crestomație de poezie românească din secolele XIX-XX* (ediție bilingvă româno-ucraineană, 160 de pagini), însoțită de o prefață (p. 3-26) și de note (Kiev, 2002); în 2003 a îngrijit ediția *Mihai Eminescu „La steaua” în limbile lumii* (38 de traduceri în 15 limbi), însoțită de o prefață, „Lumina nemuritoare a Stelei lui Mihai Eminescu”, care în 2016 a reapărut la Baia Mare; împreună cu Stanislav Semcinsky a alcătuit *Programa de predare a limbii române la Universitatea Națională „Taras Șevcenko” din Kiev*, 2000. A mai publicat, în limba ucraineană, *Maximele latinești juridice comentate* (1998, 2005, 2014), *Maximele latinești istorice comentate* (1999, 56 de pagini; 2009, 140 de pagini), manualul *Istoria filologiei clasice* (2020, 2004, 204 pagini), *Introducere în lingvistică* (în colaborare, Kiev 2007, 2010, 2013, 2016, 2019), *Literatura ucraineană în schițe și în portrete* (în colaborare, Kiev, 2000). A tradus în limba ucraineană și a publicat două piese de Mihail Sebastian: *Steaua fără nume* (2007, cu ocazia centenarului scriitorului; a fost pusă în scenă la Cernăuți în 2018-2019) și *Ultima oră* (2009), ambele puse în scenă la radioul ucrainean „Cultura”. Cercetător interesat îndeobște de problemele legate

de istoria limbii și a literaturii române, de istoria României, istoria lingvisticii universale, civilizația antică și medievală.

Liubov Melnychuk, dr., este conferențiar la Facultatea de Istorie, Științe politice și Relații Internaționale a Universității Naționale Yuriy Fedkovych din Cernăuți, directoare fondatoare a Centrului de Studii Românești din cadrul aceleiași universități.

Enrique Nogueras, licențiat în Filologie Clasică și Filologie Romanică, cu un Doctorat în Filologie Romanică, este profesor titular de Filologie Romanică la Universitatea din Granada, unde predă, între altele, Literatură Română. Este autorul a numeroase articole și comunicări prezentate în cadrul unor conferințe sau congrese despre traducere, literatură medievală și literatură universală contemporană, mai ales despre poezia spaniolă, portugheză și română, și relațiile culturale dintre Spania și România. Este traducător de literatură portugheză și română. A beneficiat de diferite burse în Portugalia și România. Între anii 2012 și 2015 a fost profesor invitat la Universitatea din Suceava timp de trei semestre, unde a revenit începând cu 2018. A fost de asemenea profesor colaborator al Universității din Iași (2016). A urmat cursuri despre psihanaliză la FLASCO (Argentina) și la Instituto del Campo Freudiano din Granada. Este și autorul a trei volume de poezie, al patrulea urmând să apară.

Maria Olar, de profesie farmacistă, este Președinta Fundației culturale „Leca Morariu” (Suceava).

Cristinia Paladian este conferențiar universitar, șefa Catedrei de Filologie Română și Clasică a Universității „Yurii Fedkovici” din Cernăuți, doctor în științe filologice, specializarea „Teoria literaturii”. Este autoarea monografiei *Versificația silabo-tonică românească și ucraineană din secolul al XIX-lea (metrica și ritmica)*, 2019, și a peste 70 de studii în domeniul teoriei literaturii, versificației și poeziei. Domenii de cercetare: teoria literaturii, teoria și practica versificației, poetică comparată și teoria traducerii.

Anzhela Petrash este profesoară la Catedra de limbi străine a Academiei Naționale a Serviciului de grăniceri de stat al Ucrainei din Khmelnytskyi și cursantă a Lectoratului de română din cadrul Universității Naționale Yuriy Fedkovych din Cernăuți.

Gina Puică, doctor în literatură franceză al Universității Nice-Sophia Antipolis, este lector la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava. Din 2015 până în 2021 a predat româna la Universitatea Națională Yuriy Fedkovych din Cernăuți (Ucraina), iar între 2007 și 2013 a fost lector de română la Universitatea din Strasbourg (Republica Franceză). Autoare a volumului *Theodor Cazaban ou La révolte silencieuse. Un écrivain roumain en exil* (Paris, Hermann, 2018) și a numeroase articole consacrate spațiilor literare românesc și francez, Gina Puică este de asemenea traducătoare literară și membru fondator al revistei *Atelier de traduction*. Printre ultimele sale traduceri, figurează volumele E. M. Cioran, *Bréviaire des vaincus II*, traducere din română de Gina Puică și Vincent Piednoir, Paris, L’Herne, 2011, și Emil Cioran, *Apologie de la barbarie. Berlin-Bucarest (1932-1941)*, traduceri din română de Liliana Nicorescu, Alain Paruit, Vincent Piednoir, Gina Puică, Paris, L’Herne, 2015. Cel mai recent volum publicat: *Româna ca limbă străină (LRS). Caiet de exerciții (A1, A2, B1, B2)*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2021.

Maria Toacă este jurnalistă, membră a Uniunii Scriitorilor din Moldova și a Societății Scriitorilor Bucovineni. Apariții editoriale: *Dulce de Suceava, Amar de Cernăuți, Dulce-amar de Bucovina* (în colaborare cu Doina Cernica, Suceava), *Drumuri de dor prin țara dragă* (Cernăuți, Misto, 2018), *Martiri români din infernul foametei* (Cernăuți, DrukArt, 2018), *Din toată inima, pentru Voroneț* (Cernăuți, Misto, 2020), *Neamul nostru de martiri* (Cernăuți, Misto, 2020), *Ștefan cel Mare din poveștile tatei* (Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2021). De-a lungul timpului, a primit Premiul Eminescu „Teiul de Aur” pentru publicistică, ediția a XIII-a, acordat de editura Gee, Botoșani (2014), Premiul „Cărțile Centenarului” al Fundației Culturale a Bucovinei pentru volumele *Dulce-amar de Bucovina, Drumuri de dor prin țara dragă, Martiri români din infernul foametei* (Suceava, 2018), Premiul UZP din România (secțiunea Cartea de presă) pentru volumul *Dulce de Suceava, Amar de Cernăuți* (București, 2014), Marele Premiu al Societății Scriitorilor Bucovineni pentru volumul *Dulce de Suceava, Amar de Cernăuți* (Suceava, 2015).

Mihaela Toader este cercetător la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (IICCMER). Licențiată a Facultății de Istorie, Universitatea din București, este deținătoarea unui master în relații internaționale și integrare europeană la SNSPA și doctor în științe politice. Autoare a numeroase articole, studii în reviste de

specialitate și volume colective despre exilul românesc postbelic, istoria exilului militar, istoria evenimentelor din decembrie 1989 din perspectiva exilului românesc, cultură și diplomatie, precum și subiecte de interes politic și cultural despre diaspora românească. Colaboratoare la revista *Timpul*, Iași (2018-2019), blog *Adevărul* (2015-prezent) și la revista trimestrială de cultură *Astralis* (2019-prezent). Inițitoare și coordonatoare a mai multor proiecte culturale în cadrul ICCMER sau în colaborare cu Institutul Cultural Român, Ministerul Afacerilor Externe, Departamentul de politici pentru relațiile cu românii de pretutindeni, Muzeul Național Peleş. Inițitoare și coordonatoare a expoziției „Biblioteca românească din Freiburg – izvor de cultură românească și loc al memoriei exilului românesc”, 2013, ICCMER. Coordonatoare a dezbaterii „Institutul Român din Freiburg – istorie și perspective cultural-europene”, Ambasada României la Berlin, ICCMER, 2014, Berlin. Inițitoare și coordonatoare a trei ediții a Școlii de vară de la Sinaia despre exilul românesc postbelic în perioada 2017-2019, ICCMER, Sinaia. A contribuit la volumul colectiv *100 Years since the Great Union of Romania*, Cambridge Scholars Publishing, 2019, cu studiul „1 December 1918 in the Exile Press”, pp. 354-364. A publicat, în colaborare, volumul *Sursele Securității informează*, Editura Humanitas, București, 2008.